

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**Ebû'l-ulâ Mardin'in
Türk Toplum Düşüncesindeki Yeri ve Önemi**

**Serdar Sezer ŞİMŞEK
2501110076**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan TURHAN**

İstanbul 2014

YÜKSEK LİSANS
TEZONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Serdar Sezer ŞİMŞEK

Numarası : 2501110076

Anabilim/Bilim Dalı: Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman Öğretim Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Rıdvan
TURHAN

Tez Savunma Tarihi : 16.06.2014

Tez Savunma Saati : 10:30

Tez Başlığı : Ebû'l-ulâ Mardin'in Türk Toplum Düşüncesindeki Yeri ve Önemi

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Hüseyin HATEMİ		Kabul
2- Prof. Dr. İsmail COŞKUN		Kabul
3- Doç. Dr. Oya OKAN		Kabul
4- Doç. Dr. Fahri ÇAKI		Kabul
5- Yrd. Doç. Dr. Rıdvan TURHAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Yrd. Doç. Dr. Ayşen ŞATIROĞLU		
2- Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZKUL		

ÖZ
EBÛ'L-ULÂ MARDİN'İN
TÜRK TOPLUM DÜŞÜNCESİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ
Sezer Şimşek

Ebû'l-ulâ Mardin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden 1950'li yılların ortalarına kadar pek çok eser ortaya koymuş bir Türk düşünürüdür. Sırât-ı Müstakîm ve Kelime-i Tayyibe dergilerinin kuruculuğunu üstlenmesinin yanı sıra, Meşihat mektupçuluğu döneminde Ceride-i İlmiyye'nin çıkmasında önemli bir rol üstlenmiş, İlmiyye Sâlnâmesi'nin hazırlanması aşamasında büyük bir çaba sarf etmiştir. Hem İmparatorluk hem de Cumhuriyet dönemlerinde uzun yıllar hukuk hocalığı da yapan Ebû'l-ulâ Mardin, yaşamının son yıllarını ise Huzûr Dersleri isimli eserini hazırlamakla geçirmiştir. Ebû'l-ulâ Mardin'in günümüzde ne yazık ki pek hatırlanmaması kültür tarihimiz açısından bir eksikliktir. Söz konusu eksikliği gidermeye yönelik mütevazı bir katkı niteliğindeki bu çalışmanın amacı, bu son devir Osmanlı âlimini yeniden tanıtmak ve Türk düşünce tarihi içerisinde hak ettiği yere yerleştirmektir.

Anahtar Kelimeler: Ebû'l-ulâ Mardin, Sırât-ı Müstakîm, Kelime-i Tayyibe, İlmiyye Sâlnâmesi, Medeni Kanun, Ahmet Cevdet Paşa, Huzûr Dersleri.

ABSTRACT

THE PLACE AND IMPORTANCE OF EBÛ'L-ULÂ MARDİN IN TURKISH SOCIAL THOUGHT

Sezer Şimşek

Ebû'l-ulâ Mardin is a Turkish thinker who created plenty of works from the last period of Ottoman Empire to mid-1950s. Besides being the founder of journals Sırât-ı Müstakîm and Kelime-i Tayyibe, he played an important role in publication of Ceride-i İlmiyye (Journal of İlmiye) and made a great effort on preparation stage of İlmiyye Sâlnâmesi (Yearbook of İlmiye) in the period when he worked as an executive assistant at the Office of the Sheikh ul-Islam. Ebû'l-ulâ Mardin who has lectured for years on law both in the Imperial and Republican periods, spent last years of his life preparing his work entitled Huzûr Dersleri (Lessons of Presence). Today Ebû'l-ulâ Mardin has been almost totally forgotten and this situation causes a gap in our cultural history. This study is a humble contribution to fill this gap. It aims at reintroducing this late Ottoman scholar and placing him at the position in the history of Turkish thought which he deserves.

Key Words: Ebû'l-ulâ Mardin, Sırât-ı Müstakîm, Kelime-i Tayyibe, İlmiyye Sâlnâmesi (Yearbook of İlmiye), Civil Code, Ahmet Cevdet Pasha, Huzûr Dersleri (Lessons of Presence)

ÖNSÖZ

‘Ebû'l-ulâ Mardin’in Türk Toplum Düşüncesindeki Yeri ve Önemi’ isimli bu çalışma, kültür tarihimizin günümüzde pek fazla hatırlanmayan isimlerinden biri olan Ebû'l-ulâ Mardin’i, eserleri ve yaşamı temelinde, İsmet Sungurbey’in ortaya koyduğu değerli çalışmanın ardından yeniden tanıtılabilmeyi amaçlamaktadır.

Yakın tarihimizin birçok kırılma noktasına bizzat şahitlik etmiş ve uzun yıllar boyunca pek çok eser meydana getirmiş bir son dönem Osmanlı âlimi olan Ebû'l-ulâ Mardin hakkında İsmet Sungurbey’in çalışması dışında kapsamlı bir çalışmanın maalesef yapılmamış olması, Türk kültür tarihi açısından önemli bir eksikliktir. Bu hususa dikkatimi çekerek Ebû'l-ulâ Mardin hakkında çalışma yapmam için beni teşvik eden değerli hocam Recep Ertürk’e ve hocamın emekliliği sonrasında tezin danışmanlığını üstlenen Rıdvan Turhan’a çok teşekkür ederim.

Çalışmanın ilerleyen aşamalarında konu ile ilgili önemli yorumlarını benimle paylaşarak yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Hüseyin Hatemi’ye, tanışma şerefine nail olduğum Ebû'l-ulâ Mardin’in kerimesi Sayın Türkân Mardin Hanımefendi ile torunu Sayın Şirin Hanımefendi’ye ve bu görüşmeye vesile olan Sayın Metin Eriş’e şükranlarımı sunarım. Bu eserin hazırlanabilmesi için uygun çalışma koşulları sağlayan ve meslek hayatımda yardımlarını esirgemeyen hocam İsmail Coşkun’a da müteşekkirim.

En büyük teşekkürü ise kıymetli eşim Merve Şimşek hak etmektedir. Yardımları olmasaydı bu çalışma ortaya çıkmazdı.

Sezer Şimşek
İstanbul-2014

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ'L-ULÂ MARDİN'İN AİLESİ VE ÖĞRENİM HAYATI.....	13
1.1.MARDİNİZÂDELER.....	14
1.2.HÂDİMÎLER.....	17
1.3.TURŞUCUZÂDELER.....	19
1.4. EBÛ'L-ULÂ MARDİN'İN ÖĞRENİM HAYATI.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ'L-ULÂ MARDİN'İN İMPARATORLUK DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ.....	36
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBÛ'L-ULÂ MARDİN'İN CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ.....	72
---	----

SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA.....	137

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e. : Aynı eser

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.y. : Adı geçen yazı

bkz. : Bakınız

bs. : Baskı

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

Çev. : Çeviren

H. : Hicri

IRCICA: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi

İ.Ü. : İstanbul Üniversitesi

Ö. : Ölümü

s. : Sayfa/Sayfalar

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

t.y.: Basım tarihi yok

v.b. : Ve benzeri

v.d. : Ve diğerleri

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

y.y. : Basım yeri yok

GİRİŞ

Bu çalışmada ülkemizde daha çok bir 'hukuk âlimi'¹ olarak tanınan ve önemli bir Türk aydını olan Ebû'l-ulâ Mardin'in (1881-1957) düşünsel serüvenini incelemeye çalışacağız. Bir Türk aydını olan Ebû'l-ulâ Mardin'in incelenmesini konu olarak seçmemiz öncelikle kendisi üzerine Türk akademisyenler tarafından tez niteliğinde herhangi bir çalışma yapılmamış olması ve bu durumun fikir hayatımız bakımından bir eksiklik meydana getirdiğini düşünmemiz nedeniyledir. Ebû'l-ulâ Mardin, Türk hukuk camiasının en önde gelen isimlerinden biridir, bunun yanı sıra seçkin bir Osmanlı âlimi ve vefatına yakın bir zamanda kendisine Diyanet İşleri Reisi olması teklif edilen önemli bir İslâm bilginidir. Buna rağmen kendisi hakkında derinlikli bir çalışma yapılmış değildir ve talebesi İsmet Sungurbey'in hocası hakkında yapmış olduğu kıymetli eserin hariç tutulması durumunda bu vaziyet Türk ilim hayatında bir boşluğun meydana gelmesine neden olmaktadır. 'Ebû'l-ulâ Mardin'in Türk Toplum Düşüncesi'ndeki Yeri ve Önemi' ismini taşıyan çalışmamız, bu boşluğu doldurabilmeye yönelik bir çabanın ürünüdür. Bununla birlikte belirtmeliyiz ki çalışmamız en azından kendisini tanıtabilmek ve bu Türk aydınının kapsamıca ele alınmamış olmasının meydana getirdiği eksikliği bir nebze olsun izâle edebilmek amacının haricinde Ebû'l-ulâ Mardin'in çalışmalarını tam anlamıyla tetkik edebilmiş olmak iddiasında da değildir.

Türk modernleşmesinin en kayda değer dönemlerine bizzat tanıklık etmiş bir aydın olan Ebû'l-ulâ Mardin'in tefekkür tarihimizdeki yerinin incelenmesinin sosyoloji tezi konusu olarak belirlenmesi, aydınların toplumsal değişimin önemli bir dinamiği olması² ile yakından ilgilidir. Bu yönleriyle aydınlar, sosyoloji biliminde özel bir öneme sahiptirler. Aydınları toplumda uygarlığın temsilcileri olarak gören Gökalp'tan³, halkın sosyal politik tercihlerini etkileyen, toplumu

¹ Semiha Omay, **Huzur Dersleri ile İlgili Konuşmalar**, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1965, s. 1.

² Çağdaş Ümit Yazgan, "Türk Sosyolojisinde 'Aydınlar' Üzerine Görüşler", Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, Sivas, Şubat 2010, s. V.

³ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Yay. Haz.: Yalçın Toker, 6. bs., Ankara, Toker Yayınları, 2008, s. 56.

⁴ Sabri Ülgener, "Aydınlar Sosyolojisi ve Çağımız Aydını", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 35, Sayı:1-4, Ekim 1975-Eylül 1976, s. 9-10.

⁵ Çağdaş Ümit Yazgan, **a.g.e.**, s. 157.

⁶ Çağdaş Ümit Yazgan, **a.g.e.**, s. 181.

etkilemede ses ve söz sahibi olarak tanıtan Ülgener⁴'e, sosyal sorumluluk düzeyi en yüksek kişi olarak ifade eden Güngör'den⁵, toplumu şuurlandıran kişi olarak tanıtan Cemil Meriç'e⁶ kadar birçok Türk düşünürü de aydınların önemine ısrarla vurgu yapmışlardır.

Aydın, “toplumsal sorunlara müdahil olma sorumluluğu hisseden ve bu çerçevede toplumsal değişimin hangi yönde olması gerektiği üzerine zihinsel faaliyet içinde bulunarak, toplumsal yapıda etki unsuruna dönüşün kişi”dir.⁷ Modern bilgi sosyolojisinde aydının ideolojinin taşıyıcısı ve yerine göre yapımcısı olarak ehemmiyet kazandığını belirten Sabri Ülgener bilgi sosyolojisinde çevrenin, düşünce tarzı ve değer anlayışı ile kişiyi etki altına almasının konu edildiğini, aydınlar sosyolojisinin ise belli bir fikir ve değer anlayışının kişi (aydın) tarafından çevreye yansıtılması üzerinde durduğunu belirtmektedir.⁸ Aydınlar sosyolojisi disiplininin mevcudiyetinin bizim açımızdan önemi de belli bir fikri ya da görüşü ile toplum üzerinde etkili olan aydının incelenmesinin sosyoloji bilimi açısından gerekli bir uğraş olduğunu bize göstermesidir. Bununla birlikte erken dönemdeki dergi yayınlama faaliyeti dolayısıyla ‘İslâmcı aydın’ olarak nitelendirilebilecek olan Ebû'l-ulâ Mardin'i salt ‘aydın’ kavramıyla tanıtmak da mümkün değildir. Ebû'l-ulâ Mardin aynı zamanda son dönem Osmanlı ulemasına mensup önemli bir âlimdir.

‘Âlim’ kelimesi, “ilim sahibi olan kimse” anlamına gelmektedir.⁹ ‘Âlim’in çoğul şekli olan ‘ulema’ kelimesi ise ilk olarak “âlimler, bilginler”, ikinci olarak ise “eskiden kendilerine mahsus bir kıyâfetleri olan müderris, müftü, kadı, vâiz vb. ilmiye sınıfı mensupları, din bilginleri” anlamına sahiptir.¹⁰ Ulema zümresine girebilmenin şartı ise “dinî müessesenin kuruluşunun dayandığı ilim ve mukaddes bilgilerin hiç değilse bir kısmını öğrenmek, bu bilgilerin sâhibi ve nâşiri olmak”tır.¹¹

⁷ Çağdaş Ümit Yazgan, **a.g.e.**, s. 208.

⁸ Sabri Ülgener, **a.g.m.**, s. 10.

⁹ İlhan Ayverdi, **Asırlar Boyunca Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Yay. Haz.: Kerim Can Bayar, 2. bs., İstanbul, Kubbealtı Yayınları (Milliyet özel baskısı), Kasım 2011, s. 43.

¹⁰ İlhan Ayverdi, **a.g.e.**, s. 1283.

¹¹ M. Tayyib Gökbilgin, “Ulema”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi**, 13. Cilt, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986, s. 23.

“Mukaddes bilgilerin başında fıkıh ile kelâm geldiği için ulemâ, dinî hukukçular ile ilâhiyatçılar olarak görünmüşlerdir. Ulêma, bu hususiyeti ile islâm cemâati içinde huzur, istikrar ve barışın temsilcisi”dir.¹²

Ulemanın toplumsal düzenin işleyişi açısından üstlenmiş olduğu rolü, ilmiye sınıfına mensup olan fakîhlerin iki temel görevini Ebû'l-ulâ Mardin'in ifadelerinden yola çıkarak örneklendirebiliriz: “Fetvâyı veren fakîhe mufti denilir. Nasıl ki, hüküm vermeğe memur edilen fakîhe de kâzı itlak olunur. Kâzi ile müfti arasında, mâhiyet bakımından, şu fark görülür: mufti, şer’i kanunları delillerinden istinbat edip müdevven hâle getirir; kâzi, bu kanunlardan, kendisine arz olunan hâdiseye temas eden hükmü bulup tatbik eder.”¹³ Dolayısıyla ilmiye sınıfının önemli bir mensubu olarak fakîh, müftü sıfatıyla fetva vererek muhatabını bilgilendirirken, kadı sıfatıyla da halk arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları devlet tarafından tayin edilen bir memur olarak çözmeye çalışır. Tüm bunlar bize âlimin toplumsal düzenin işleyişinde önemli bir görevi olduğunu ve bu görevi de devlet ile yakın ilişki içerisinde yerine getirdiğini göstermektedir.

Birbiriyle benzer anlamlara sahip gibi görünmekte ise de ‘münevver’ ile ‘âlim’ özü itibariyle birbirlerinden farklı olan kavramlardır. ‘Münevver’ ilk olarak “tenvir edilmiş, nurlandırılmış, parlatılmış, aydınlatılmış, ışıklı”, ikinci olarak ise “aydın kimse” anlamına gelmektedir.¹⁴ Kadir Cangızbay münevveri; aydınlanan, ışığını dışarıdan alan, edilgen bir karakterde sunmakta¹⁵ iken, münevverin en önemli özelliği olarak fikirsel üretim açısından yüzünü Batı’ya dönmüş olması karşımıza çıkmaktadır.¹⁶ Modernleşme hareketleri ile birlikte daha önceki geleneksel yapının koruyucu ve aktarıcıları olan ulema mensuplarının geri plana itilmesi, Batı tarzında şekillenmeye başlayan bürokratik yapı ve yasal düzenlemelerin beraberinde

¹² Tayyib Gökbilgin, a.g.y., s. 23.

¹³ Ebû'l-ulâ Mardin, “Fetva”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi**, 4. Cilt, İstanbul, Maarif Basımevi, 1964, s. 583.

¹⁴ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski ve Yeni Harflerle**, Yay. Haz.: Aydın Sami Güneçal, 24. bs., Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007, s. 727.

¹⁵ Çağdaş Ümit Yazgan, a.g.e., s. 23.

¹⁶ Çağdaş Ümit Yazgan, a.g.e., s. 23.

münevveri doğurması söz konusudur.¹⁷ Osmanlı toplumunda kültürün özünü devam ettirme, değerleri koruma gibi görevleri üstlenen, değişimden çok düzenden yana olan ve merkezi otorite ile yakın bir ilişkiye sahip ulema sınıfından¹⁸ farklı olarak münevverin “Osmanlı’da yapısal bakımdan köklü yenileşmelerle birlikte ortaya çıktığı ortak görüştür.”¹⁹ Bu bağlamda, ‘münevver’in ‘âlim’ den farklı olarak ‘modernleşme’ çabaları ile ortaya çıkması söz konusudur.

“Münevver kavramı, Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte yerini yavaş yavaş aydın kavramına terk etmiştir.”²⁰ ‘Münevver’ ile ‘aydın’ özü itibariyle aynıdır; fakat kullanılış dönemlerine göre birbirlerinden ayrılmakta olan sözcüklerdir. ‘Münevver’ kavramı Osmanlı’nın Batıcılaşması döneminde, ‘aydın’ kavramı ise Cumhuriyet dönemiyle beraber kullanılan kavramlardır. “Fethi Naci, Türkiye’de bugünkü imajıyla aydın sözcüğünün münevver biçiminde 1920’li yılların ilk yarısında kullanılmaya başladığını belirtmektedir.”²¹ Batılılaşma çabaları sürecinde doğan ‘münevver’den 1920’li yıllardan itibaren ‘aydın’ şeklinde bahsedilmesi söz konusudur. Günümüzde de eğitim görmüş, kültürlü ve bilgili anlamında yaygın olarak kullanılmakta olan kavram ‘aydın’dır; günümüzde ‘sosyalist aydın’, ‘liberal aydın’ın yanı sıra ‘İslâmcı aydın’ gibi tanımlamalar da yapılmaktadır.

Bizim açımızdan önemli olan, Ebû’l-ulâ Mardin’den bahsederken hangi sıfatı kullanacağımızı tayin edebilmektir. Ebû’l-ulâ Mardin, öncelikle imparatorluğun son döneminin ilmiye sınıfına mensup bir fakîhtir. Aynı zamanda bu sıfatı Cumhuriyet döneminde de korumuş, eski hukukumuzun son mütehassıslarından biri olma özelliğine Cumhuriyet döneminde de sahip olmuştur. Yine imparatorluğun son döneminde Meşihat makamında müsteşarlık görevini üstlenmiştir, ayrıca Rumeli Beylerbeyliğine denk ilmiye rütbelerinden biri olan²² ‘İstanbul pâyesine’ de sahiptir.

¹⁷ Çağdaş Ümit Yazgan, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁸ Çağdaş Ümit Yazgan, **a.g.e.**, s. 99.

¹⁹ Çağdaş Ümit Yazgan, **a.g.e.**, s. 99.

²⁰ Çağdaş Ümit Yazgan, **a.g.e.**, s. 2.

²¹ Fethi Naci’den aktaran Çağdaş Ümit Yazgan, **a.g.e.**, s. 99.

²² İlhan Ayverdi, **a.g.e.**, s. 575.

Dolayısıyla Ebû'l-ulâ Mardin, son dönem Osmanlı ulemâsına mensup bir Osmanlı âlimidir.

Bununla birlikte Ebû'l-ulâ Mardin, II. Meşrutiyet'in hemen sonrasında İslâmcılık akımının en önemli yayın organlarından biri, belki de en önemlisi olan Sırât-ı Müstakîm dergisinin kurucusudur. Bu faaliyet, Ebû'l-ulâ Mardin'in toplumsal hayata müdahale etme ve aynı zamanda toplumu kendi döneminde modern denebilecek bir şekilde bilinçlendirme çabası olarak görülmelidir. Fikirlerini bütünüyle Batı'dan alarak, Batılı düşünürlerin fikirlerini yurdumuzda savunması söz konusu değildir; fakat günün sorunlarına çözüm bulma çabası ve bu çabayı dergi aracılığıyla toplumla paylaşma isteği modern bir tutum alıştır. Özellikle bu yönüyle Ebû'l-ulâ Mardin'i, "İslâmcı aydın" sıfatı ile nitelendirmek de mümkündür.

Çalışmamız dâhilinde Ebû'l-ulâ Mardin'den bazen âlim, bazen de aydın diye bahsedeceğiz. Aydın şeklinde bahsederken "Batı uygarlığının unsurları ile yetişmiş, tamamen halkına yabancılaşmış"²³ bir aydın tipinden elbette bahsetmiyoruz. Bununla birlikte Ebû'l-ulâ Mardin Meşrutiyet döneminde iki adet derginin kuruculuğunu üstlenmiş, Cumhuriyet döneminde de daha çok saygın bir hukuk hocası olarak tanınmıştır. Dolayısıyla kendisi âlim sıfatını taşımasının yanı sıra, önemli bir Türk aydınıdır.

Aydınlarla ilgili söz etmek istediğimiz bir kavram daha vardır. Bu, Attila İlhan'ın 'komprador aydın' tanımlamasıdır. "Attila İlhan, Türk aydını üzerine yaptığı çalışmalar çerçevesinde kurguladığı tipe komprador aydın demiştir. Batılı düşünürlerin fikirleriyle Batı'nın mümessilliğini yapmakla eleştirdiği komprador aydının, kökeninden uzaklaştığını, toplumuna yabancılaştığını, kültürüne burun kıvrıldığını ve kültürümüzün üzerine sahte bir kültür tabakası yapılandırmaya çalıştığını ileri sürmektedir."²⁴ Bu kavramın bize anlatmak istediğinden yola çıkacak olursak şunu söyleyebiliriz ki, Ebû'l-ulâ Mardin bu aydın tipinin tam tersi bir

²³ Orhan Türkdoğan, "Gökâlp Sosyolojisi'nde Aydın Sınıfın Yapısı", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi-10. Sayı, 2005, s. 32.

²⁴ Çağdaş Ümit Yazgan, **a.g.e.**, s. 117.

portreye sahiptir. Kendisi, vermiş olduğu eserleriyle (özellikle İlmiyye Sâlnâmesi, Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa ve Huzûr Dersleri) ilim hayatımıza katkıda bulunmuş ve önemli bir kültür kırılmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Bu çalışmalardan tezimizin ilerleyen bölümlerinde bahsedileceği için burada sadece isimlerini vermekle yetiniyoruz; fakat eserlerin isimlerinden de anlaşılacağı üzere Ebû'l-ulâ Mardin, kendi toplumunun yetiştirmiş olduğu âlimlerin hâl tercümelerini kaleme alabilmek için uzun yıllar çaba sarfetmiştir. İmparatorluk döneminde ilmiye teşkilatının tepesindeki kişi olan şeyhülislamlara²⁵ ve bu şeyhülislamların vermiş oldukları bazı fetvalara yer verdiği 'İlmiyye Sâlnâmesi', Türk hukuk tarihinde önemli bir yere sahip olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'yi ve Mecelle Cemiyeti'nin başındaki isim olan Ahmet Cevdet Paşa'yı mâhirâne bir şekilde tetkik ettiği 'Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa', padişah huzûrunda yapılan ilmî ve dinî sohbetleri ve bunlara katılan âlimleri konu alan 'Huzûr Dersleri' adlı eserleri hatırlayacak olursak; Ebû'l-ulâ Mardin'in kültür tarihimizin sürekliliğine oldukça önemli bir katkıda bulunduğu gözlerden kaçmayacaktır. Bu anlamda Ebû'l-ulâ Mardin, alanında aşılamayan eserleri memleketimize kazandırarak kültür tarihimizin unutulmasına mâni olmaya çalışan ve toplumunun bilinçlenmesi için çaba harcayan bir düşünürümüzdür.

Amacımız, önemli bir Türk aydını olan Ebû'l-ulâ Mardin'i çalışmaları ve yaşamı temelinde ele alabilmektir. Türk aydınını incelemek ise "Türkiye'nin geçmişine, Osmanlı'ya göz atmayı zorunlu kılmaktadır."²⁶ Ebû'l-ulâ Mardin, Cumhuriyet döneminde de yaşamış bir bilim adamı olmasının yanı sıra önemli bir fakîhtir, muteber bir son dönem Osmanlı âlimidir. Bununla birlikte, "son dönem Osmanlı uleması, modern Türk tarih yazımının özellikle ilgilendiği bir konu olmamıştır... Ulema sık sık, 20. yüzyılın başlarında vadesi dolmuş ve bu yüzden de tarihin çöplüğüne atılmış epey yeknesak bir toplumsal-dini zümre olarak sunulmuştur. Böyle olduğu için de çok yakın zamanlara kadar akademik çalışmaların

²⁵ Çağdaş Ümit Yazgan, **a.g.e.**, s. 16.

²⁶ Çağdaş Ümit Yazgan, **a.g.e.**, s. 9.

ilgi alanına girmemiştir.”²⁷ Oysa ki, “son dönem Osmanlı uleması, onların kurumları ve mirasları daha kapsamlı bir araştırmayı hak etmektedir. Çok katmanlı öyküleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminin ve Cumhuriyet’in ilk birkaç on yılının mühim ama yeterince araştırılmamış bir parçasıdır. Tecrübeleri ve karşı karşıya kaldıkları meydan okumalar, modern dönemde ulema hakkında yapılan genel içerikli çoğu çalışmanın gözünden kaçmıştır.”²⁸ Bu çalışmanın bir amacı da Cumhuriyet döneminin saygın bir hukuk adamı olmasının yanı sıra ‘son dönem Osmanlı âlimi’ sıfatına da sahip olan Ebû’l-ulâ Mardin’in salt Cumhuriyet dönemindeki değil, aynı zamanda imparatorluğun son döneminde yapmış olduğu ve Cumhuriyet döneminde pek de söz konusu edilmeyen faaliyetlerini söz konusu edebilmektir.

Belirtmemiz gerekir ki Ebû’l-ulâ Mardin’in hayatı, büyük bir âlimin belirli bir dönemi kapsayan mesaisinin büyük ölçüde unutulmasının hikâyesidir. İslâmcılık cereyanının en önemli yayın organlarından Sırât-ı Müstakîm dergisinin kurucu ismi, erken Cumhuriyet döneminin saygın medeni hukuk hocası ve Osmanlı ulemasının önemli şahsiyetlerinin hâl tercümelerini kaleme almış bir âlim olan Ebû’l-ulâ Mardin’in daha çok hukukçuluğu ile hatırlanmasına ilişkin tutum kanaatimizce eksiktir. Ebû’l-ulâ Mardin hem imparatorluk dönemindeki, hem de Cumhuriyet döneminin tamamındaki faaliyetleri ile söz konusu edilmelidir; ancak bu şekilde bu önemli âlimin çabası anlaşılabilir. İlâveten “ulemanın ve kurumlarının öyküsü bir hızlı çöküş, anlamsızlaşma ve tutarsızlık hikâyesi değil, yeni vaziyet alışların ve dönüşümlerin hikâyesidir.”²⁹ Ebû’l-ulâ Mardin’in çabasının anlaşılması da onun farklı dönemlerdeki tutum alışlarının gözden kaçırılmamasıyla mümkün olabilecektir.

İlim tarihimizin önemli sîmâlarından Ebû’l-ulâ Mardin’in belli bir dönemini öne çıkarmaya çalışmadan incelenmesinin, toplumumuzun geçmişte yaşamış olduğu dönüşümleri anlama çabamıza yardım edeceğini düşünüyoruz. Ayrıca düşünce

²⁷ Amit Bein, **Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları**, Çev.: Bülent Üçpunar, Yay. Yaz.: Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Kitap Yayınevi, Ocak 2013, s. 9.

²⁸ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 20.

²⁹ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 21.

tarihimizin önemli isimlerinin tecrübelerinden yararlanmaya çalışmak, Türk sosyolojisinin ilk koşulu olan tarihten bilgi edinmek, gerekli sonuç ve dersleri çıkarmak³⁰ için de bir adım olacaktır. Unutulmamalıdır ki “entelektüel hayatımızda câri problemlerin başında geçmişle irtibat noktasında yaşanan kopukluk gelir.”³¹ Tarihsel bir perspektif kullanmadan sadece bugüne odaklanmak bir sosyolog için yeterli değildir, sosyolog geçmişi hesaba katmalıdır.³² Milletlerin geçmişine ulaşmasında ise fikir adamlarının önemli bir payı vardır.³³ Önemli fikir adamlarımızın ve onların çalışmalarının incelenmesi bir düşünce geleneğinin oluşmasında da rol oynamaktadır.³⁴ Bizim çabamız da Ebû'l-ulâ Mardin'in Türk toplum düşüncesindeki yerini ele almaya çalışarak Türk düşüncesine az da olsa bir katkıda bulunabilmektir.

Çalışmamız her şeyden önce Ebû'l-ulâ Mardin'in eserlerinin ve onunla ilgili kaleme alınanların izini sürmeye yönelik bir literatür araştırmasına dayanmaktadır, bu araştırmayı zorlu kılan ise Ebû'l-ulâ Mardin'in elli yıllık bir süre boyunca birçok eser ortaya koymuş olmasıdır. Ebû'l-ulâ Mardin, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden başlayarak 1950'li yılların ortalarına kadar çeşitli aralıklarla birçok kitap ve makale yayımlamıştır. Ayrıca, kendisinin Türk toplum yaşamına yön veren birçok kişiyle de yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkiler hakkında fikir sahibi olunabilmesi ise anı kitapları sayesinde mümkün olmaktadır. Dolayısıyla gerek Ebû'l-ula Mardin'in onlarca eseri, gerek önemli sayılabilecek sîmâların anıları ile toplumun bilgilenme kaynaklarının başında gelen gazete ve dergilerin taranması bu çalışmanın yapılabilmesini güçleştiren unsurlar arasındadır. Ebû'l-ula Mardin, akademik faaliyet anlamında emeklilik dönemi yaşamamış bir düşünürdür. 1908-1957 yıllarını içine

³⁰ Baykan Sezer, **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985, s. 178.

³¹ Suat Mertoğlu, **Sırat-ı Müstakim Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008, s. 4.

³² Birgül Koçak, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı-Türk Aydınında Batı Eleştirisi: Sırat-ı Müstakim Örneği”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 10.

³³ Esmâ Polat, “Eşref Edip Fergan'ın Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara, 2011, s. 7.

³⁴ Arslan Kaynaradağ, “Hilmi Ziya Ülken'in Düşünce Tarihi ile İlgili Çalışmaları”, Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 8. bs., y.y., Ülken Yayınları, 2005. s. 12.

alan ve oldukça uzun sayılabilecek olan bir dönemde yazınsal faaliyetlerini devam ettirmesi ve ölümünün ardından da elli yılı aşkın süre geçmesine rağmen kendisi hakkında önemli sayıda çalışma yapılmamış olması Ebû'l-ula Mardin'in Türk toplum düşüncesindeki yerini ele almamızı zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte tüm çabamız, Ebû'l-ulâ Mardin'in Türk düşüncesindeki yerini ortaya koyabilmeye yöneliktir.

Bir sosyoloji tezi konusu olarak Ebû'l-ulâ Mardin'in düşünsel serüveninin incelenmesini seçmemiz, Ebû'l-ulâ Mardin'in öneminden ve yapmış olduğu çalışmaların Türk toplum hayatında belli bir yere tekabül etmesinden kaynaklanmaktadır. Ebû'l-ulâ Mardin 20. yüzyılın ilk yarısını büyük ölçüde kapsayan dönem içerisinde bir an parlayıp daha sonra köşesine çekilerek münzevi bir yaşam sürmüş, önemini yitirmiş ve siyasetle olan bağlarını büyük ölçüde koparmış bir kısa dönem aydını değildir. Türk toplum düşüncesinin çok yoğun bir değişim geçirdiği ve aynı zamanda Türk toplum düşüncesindeki sürekliliğin de izlenebildiği bir dönem boyunca durmaksızın eserler ortaya koymuş ve akademide kendisine çok özel bir yer edinmiştir. Bununla birlikte Ebû'l-ula Mardin'in önemi yalnızca kendi çabası ve ortaya koyduğu eserlerden de kaynaklanmamaktadır. Ebû'l-ula Mardin, sahip olduğu aile bağları nedeniyle de özel öneme sahip bir şahsiyettir. Ebû'l-ula Mardin, “baba tarafından Mardin'deki Kasımiyye Medresesi'nde altı yüzyıldan beri müderrislik eden kişiler yetiştirmiş olan içlerinde velîler de bulunan bir aile”³⁵ye mensuptur. Dolayısıyla Ebû'l-ulâ Mardin'in yüzyıllar boyunca ilmî faaliyette bulunmuş köklü bir ulema ailesinden gelmesi, iyi bir medrese eğitimi ve devamında da hukuk eğitimi aldıktan sonra Dârülfünun Hukuk Fakültesi'nde ve Medresetü'l-Kuzât'ta müderris ve 1933 Üniversite Reformu'nda müderrislikten alınarak İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Medeni Hukuk ordinaryüsü³⁶ olarak sekteye mahal bırakmayacak şekilde hocalık vazifesine devam etmesi, bu ‘son dönem Osmanlı âlimi’nin serüveni üzerine düşünmeyi gerektirmektedir. Tekrar belirtmemiz gerekir

³⁵ İsmet Sungurbey, **Ebül-ulâ Mardin**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011. s. 9.

³⁶ Ali Adem Yörük, “Âlim Bir Hukukçu Olarak Ebül'ülâ Mardin”, **Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebül'ûla Mardin**, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 107.

ki; kendilerinin talebesi olan İsmet Sungurbey'in biyografik çalışması³⁷ hariç tutulacak olursa, Ebû'l-ulâ Mardin ile ilgili birkaç makale dışında kayda değer hiçbir kapsamlı çalışma Türk akademi camiasında henüz yapılmamıştır.

Bu çalışmamızda Ebû'l-ulâ Mardin'in Türk toplum düşüncesindeki yerini ortaya koyabilmeyi amaçlamaktayız. Konu seçimimizin bu yönde olmasının önemli bir nedeni daha vardır: Temel ilgi alanımızın öncelikle Türk toplum düşüncesi olması sebebiyle, toplumumuzun mevcut bilgi birikiminin ele alınıp değerlendirilmesi ve anlamlandırılması gerektiğine ve Türk sosyolojisinin temel çabasının da bu olması gerektiğine inanıyoruz. Türkiye'de hızla değişen kıymet hükümleri maalesef Ebû'l-ulâ Mardin gibi ilim adamlarımızın unutulmasına neden olmaktadır. Bu kültür kırılması ancak toplum tarihimizin ve toplumumuza ait bilgi birikiminin yeniden ele alınıp değerlendirilmeye çalışılmasıyla engellenmiş olacaktır. Ebû'l-ulâ Mardin'i çalışmaları ve yaşamı temelinde ele almaya çalışarak bu kültür kırılmasının önlenmesine küçük de olsa bir katkıda bulunabileceğimizi düşünüyoruz.

II. Meşrutiyet döneminde Sırât-ı Müstakîm ve Kelime-i Tayyibe dergilerinin kuruculuğunu üstlenmesi ile öne çıkan ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde medeni hukuk sahasının en önde gelen isimlerinden biri olan Ebû'l-ulâ Mardin, ülkemizde öncelikle hukukçu kimliği ile tanınmakta ve daha çok hukuk sahasında yapmış olduğu çalışmalarla anılmaktadır. Kendisinin medeni hukuk sahasındaki hocalığı ülkemizde kendisine büyük bir saygınlık kazandırmıştır. Bununla birlikte Ebû'l-ulâ Mardin, hukukçuluğunun yanı sıra önemli bir ulema hâl tercümesi yazarıdır. Nitekim kendisinin son eseri olan 'Huzûr Dersleri' Osmanlı ulemasına mensup pek çok âlimin hâl tercümesini içermektedir. Ebû'l-ula Mardin'in Türkiye'deki muhafazakâr çevrelerde bırakmış olduğu olumlu intıbanın kökeninde de öncelikle kendisinin son dönem eseri olan ve vefatının ardından talebesi Prof. Dr. İsmet Sungurbey tarafından tamamlanan 'Huzûr Dersleri' adlı çalışması bulunmaktadır.³⁸ Ebû'l-ulâ Mardin'in II.

³⁷ İsmet Sungurbey, **Ebû'l-ulâ Mardin**, İstanbul, Kültür ve Turizm ve Bakanlığı Yayınları, 1988.

³⁸Gündelik basında kendisi ile ilgili yayımlanan köşe yazılarından da takip edilebileceği gibi Ebû'l-ulâ Mardin, günümüzde de çeşitli toplum kesimleri tarafından tüm az tanınmışlığına rağmen adından saygı ile söz edilen bir isimdir.

Meşrutiyet'ten başlayarak 1950'li yılların sonuna değin sürmüş olan çabası, sıradan bir aydın tipinin varlığını bize işaret etmemektedir. Konu özellikle bu yönüyle ilgimizi çekmiştir.

Çalışmamızın temel iddiası, Ebû'l-ulâ Mardin'in fikrî serüveninin, kendi çalışmalarının belli ilgi alanlarına ya da belirli temalara bağlı olarak yapılacak olan sınıflandırmayla değil; dönemler ve bu dönemlerin sahip olduğu temel problemler bağlamında anlamlandırılabilirliği. Hem bir Osmanlı âlimi, hem de Cumhuriyet dönemi aydını olarak II. Meşrutiyet Dönemi ve hemen ardından imparatorluğun çöküşü ile erken Cumhuriyet döneminden Demokrat Partili yıllara uzanan oldukça geniş bir döneme bizzat tanıklık etmiş olan Ebû'l-ulâ Mardin'in çalışmalarının ancak bu şekilde ele alınabileceği kanaatindeyiz. Buna bağlı olarak Ebû'l-ulâ Mardin'in fikri, siyasi ve akademik serüveni çalışmamızın sınırları içerisinde belli dönemler ışığında incelenecektir. Çalışmamızda ilk önce Ebû'l-ulâ Mardin'in ailesi ve öğrenim hayatından söz edilecek, ardından da İmparatorluk dönemindeki faaliyetleri ile Cumhuriyet dönemindeki faaliyetleri iki ayrı bölümde ele alınacaktır. 'Ebû'l-ulâ Mardin'in Türk Toplum Düşüncesindeki Yeri ve Önemi' isimli bu çalışma 'Ebû'l-ulâ Mardin'in Ailesi ve Öğrenim Hayatı', 'Ebû'l-ulâ Mardin'in İmparatorluk Dönemindeki Faaliyetleri' ve 'Ebû'l-ulâ Mardin'in Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri' olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

1. BÖLÜM:
EBÛ'L-ULÂ MARDİN'İN AİLESİ VE ÖĞRENİM HAYATI

Ebû'l-ulâ Mardin son dönem Osmanlı ulemasındandır ve “devrinin son fakihidir”¹; fakat kendilerini özel kılan salt bu özelliği değildir. Ebû'l-ulâ Mardin, hem anne hem de baba tarafından iki ayrı ulema ailesine mensuptur. Otuzlu yaşlarından itibaren kayınpederi Necmeddin Molla Kocataş ve ailesi ile son dönemine değin kurmuş olduğu yakın ilişki Ebû'l-ulâ Mardin'i bir başka ulema ailesine de oldukça yakın kılmıştır. Ebû'l-ulâ Mardin'in ailesine ayrıca yer vermemizin sebebi; ailenin, şahsiyetin yoğrulmasındaki en önemli faktör olmasının² yanı sıra Ebû'l-ulâ Mardin'in, hayatındaki önemli dönüm noktalarını belli aile bağlarının da katkısı ile aşabilmiş olduğuna inanmamızdır. Buna bağlı olarak bu bölümde, bahsedeceğimiz aileleri tanıtmaktan ziyade, bu ailelere mensup olup Ebû'l-ulâ Mardin ile yakın ilişki içerisinde olduklarını düşündüğümüz kişileri kısaca tanıtabilmek amacını taşımaktayız. Bu bölümde öncelikle bu özellikteki şahıslardan bahsedilecek, ardından Ebû'l-ulâ Mardin'in öğrenim hayatına yer verilecektir.

1.1.Mardinîzâdeler

Ebû'l-ulâ Mardin, baba tarafından “Mardin'deki Kasımiyye Medresesi'nde altı yüz yıldan beri müderrislik eden kişiler yetiştirmiş olan bir aileye mensuptur”³ (Pîrî Çelebi, Mu'tî Çelebi, Mahmud Çelebi, Ahmet Çelebi, Ebubekir Çelebi, Âbid Çelebi, Abdülbakir Çelebi ve Ebû'l-ulâ Mardin'in dedesi Ömer Şevki Efendi'nin isimleri burada sayılabilir.⁴) Nitekim, “Ebu'l-ulâ Mardin'in tahsili de baba evinde başlar.”⁵ Aynı durumu Ref'i Cevat Ulunay, “Ebül'ula Bey ilmi yalnız iktisap etmekle kalmamış ilme aileden ve babadan da varis olmuştur.”⁶ sözleriyle ifade ederken, Cemalettin Yavaşca ise “rahmetli üstad, âlim bir babanın oğlu olmak mazhariyetiyle müsait şartlar altında şamil ve ihatalı bir yetişme imkânı bulmuştur.

¹ İlber Ortaylı, “Takdim: Ahmed Cevdet Paşa ve Ebul'ulâ Mardin Hoca Hakkında”, Ebul'ulâ Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, 2. bs., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ocak 2009, s. 4.

² Carl Zimmerman, “Sosyal Sınıflar Sosyolojisi: Aydınların Ortaya Çıkışı”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı 4, 1963, s. 1.

³ İsmet Sungurbey, **Ebû'l-ulâ Mardin**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 1.

⁴ Yusuf Mardin, **Kocataş Yalısı Anılarım**, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2012, s. 305.

⁵ Aydın Bolak, “Ebu'l-ulâ Mardin”, IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148.

⁶ Ref'i Cevat Ulunay, “İlmin Matemi”, **Milliyet**, 16 Ocak 1957, s. 3.

Bu sayede kuvvetli bir Arapça ve esaslı Arap Edebiyatı elde etmiş, bu sağlam temel üzerine, tekmil ahkâmı şer’iyeye vukufunu sağlayan, ilim binasını kurmuştur”⁷ diyecektir.

Pek çok âlimin yetiştiği bir aileye mensup olan Ebu’l-ula Mardin’in dedesi fıkıh alanında eserler vermiş olan Mardin Müftüsü Ömer Şevki Efendi (-1852)⁸, babası ise “Kazaskerlik mevkiine vâsıl olmuş bir âlim”⁹ olan Yusuf Sıtkı Efendi’dir (1816-1903). Yusuf Sıtkı Efendi, “İmam Gazali’nin ‘İhyaülulûm’ adlı eserini 9 cilt üzerine tercüme ve şerh eden, Zemahşeri’den tercüme ve şerh ettiği ‘Nevabigülkelîm’ adlı eseri Fransızca’ya çevrilmiş olan tanınmış hukuk ve din âlimlerindedir.”¹⁰ Sungurbey, Yusuf Sıtkı Efendi’nin Gazâli şerhiyle¹¹ ilgili olarak hocası Ebû’l-ulâ Mardin’den bizzat dinlediği bir olaya eserinde yer vermekte, Yusuf Sıtkı Efendi’nin “on iki yıl göz nuru dökerek görme gücünü son derece yitirmek pahasına” İmam Gazâli’ye ait İhya’ül-ulûm adlı eserini tercüme ve şerh ettiğini, bunun neticesinde Ebû’l-hûda tarafından Abdülhamit’e jurnal edilerek Bitlis’e sürüldüğünü, ancak yıllar sonra İstanbul’a dönebildiğini bize nakletmektedir.¹² Yusuf Sıtkı Efendi’nin şerh ettiği bir diğer eser ise Zemahşeri’ye ait olan “Navâbig al-kalim”dir. “Kısa vecizeler tarzındaki edebi parçalardan meydana gelmiş olan Navâbig al-kalim’in birçok yazma nüshası vardır”¹³ ve bizde bu eseri şerh edenlerden biri de Yusuf Sıtkı Efendi’dir.¹⁴ Ebû’l-ulâ Mardin henüz 22 yaşındayken

⁷ Cemalettin Yavaşca, “Büyük Kaybımız: Hocaların Hocası Ord. Prof. Ebulûlâ Mardin”, **İktisadi Yürüyüş Mecmuası**, Yıl: 18, Sayı: 345, s. 8.

⁸ Cevdet Yavuz, “Ebû’l-ulâ Mardin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 10, İstanbul, 1994.

⁹ Ref’i Cevat Ulunay, “İlmin Matemi”, **Milliyet**, 16 Ocak 1957, s. 3.

¹⁰ Ebu’l-ulâ Mardin’in kendi kaleme aldığı yaşam öyküsünden aktaran Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 38.

¹¹ Recai Seçkin, Mütareke devrinde çıkan yangında Kuruçeşme’deki yalının yanması sonucu Ebu’l-ulâ Mardin’in Türk arazi hukukunun bütün safhalarını ihtiva eden eserinin de yandığını fakat Yusuf Sıtkı Efendi’nin söz konusu kitabının o sırada birisine iâre edilmiş olduğundan dolayı yanmaktan kurtulduğunu Ebu’l-ulâ Mardin’den bizzat dinlediğini bize nakletmektedir. (Recai Seçkin, “Ebu’l-ulâ Mardin ve Eserleri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XIII, No: 2, Haziran 1958, s. 180) Bu eserin orijinali İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.

¹² İsmet Sungurbey, **Ebû’l-ulâ Mardin**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 9.

¹³ Nuri Yüce, “Zemahşeri (Hayatı ve Eserleri)”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt XXVI, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1993, s. 309.

¹⁴ Nuri Yüce, a.g.m., s. 310.

vefat eden (1903) Yusuf Sıtkı Efendi, Fatih Camii Haziresi'nde medfundur.¹⁵ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Ebû'l-ulâ Mardin'i "Ebülula Mardin, İhya'ül ulum ve Nevabig ül-kerim mütercimi Kadıasker Mardinli Yusuf Sıtkı Efendi merhumun oğlu ve nice talib-i ilmin babasıdır. Fazilet-i ilmiye ve hulkiyesi, fazilet erbabınca musaddaktır" diye tarif edecektir.¹⁶

Babası Yusuf Sıtkı Efendi'den gerçek anlamda ilmi bir terbiye alan hatta bir anlamda tahsiline baba evinde başlayan¹⁷ Ebû'l-ulâ Mardin'in yaşamındaki önemli dönüm noktalarını düşündüğümüz zaman, kendisinin Türkiye'nin çalkantılı dönemlerini Mardinîzâdeler ile olan ilişkisinden ziyade Turşucuzâdelere mensup Necmeddin Molla Bey ile olan yakın ilişkisinin katkısıyla aşmış olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte Mardinîzâdeliğin Ebû'l-ulâ Mardin'e önemli bir aile çevresine sahip olmasını sağladığı da kuşkusuzdur; fakat bu, Mardinîzâdeler'den çokça bahsetmemiz için bir neden teşkil etmemektedir. Yalnızca şunu belirtmekte fayda vardır ki; Ebû'l-ulâ Mardin'in kız kardeşi olan Atiye Hanım, Türk siyasetinin önemli isimlerinden Hacı Adil Bey (Arda) ile evlidir. Hukuk Fakültesi profesörlerinden olup İttihat ve Terakki döneminde Meclis-i Mebusan Reisliği, Dâhiliye Nazırlığı (İçişleri Bakanlığı) ile İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Sekreterliği gibi önemli görevler üstlenmiş olan Hacı Adil Arda, Ebû'l-ulâ Mardin'in hem Mekteb-i Hukuk'tan sınıf arkadaşı, hem meslektaşı, hem de en yakın dostlarından biri olmuştur. Sanıyoruz ki Mardinîzâdelerden olmamakla birlikte Atiye Hanım ile evli olması sebebiyle Hacı Adil Arda'nın ismini burada anmak doğru olacaktır; nitekim Hacı Adil Arda, Ebû'l-ulâ Mardin'in siyaset ile iç içe olduğu zamanlarda etkin bir isim olarak karşımıza çıkacaktır.

Mardinîzâdelerle ilgili bu kısımda Yusuf Sıtkı Efendi ile damadı Hacı Adil Arda'dan kısaca bahsettik. Bu iki isim haricinde bahsedilmesi gereken bir isim daha

¹⁵ Cevdet Yavuz, "Ebû'l-ulâ Mardin", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 10, İstanbul, 1994.

¹⁶ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, Cilt: III, 3. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1988, s. 1719.

¹⁷ Aydın Bolak, "Ebu'l-ulâ Mardin", IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148.

vardır. Bu kişi Ebû'l-ulâ Mardin'in oğlu Yusuf Mardin'dir. Yusuf Mardin, 1949 yılında CHP milletvekilliği yapmış, devamında Londra Basın Ataşeliği, Washington ve ardından Bonn basın müşavirliği görevlerini üstlenmiştir.¹⁸ Türk düşünce hayatında ise daha çok Muhtar Fehmi Enata ile birlikte çıkardığı 'Yücel' adlı edebiyat dergisi ile tanınmaktadır. Yusuf Mardin aynı zamanda 'Şirket-i Hayriyye' adlı ilk Türk anonim şirketinin (Boğaziçi Vapurları İşletmesi İdaresi) de Yönetim Kurulu Başkanı olan Necmeddin Molla Kocataş'ın isteğiyle 'Boğaziçi' adlı aylık turistik dergiyi çıkarmış ve yazı işleri müdürlüğünü de üstlenmiştir.¹⁹ Bunların yanı sıra Shakespeare'in 'Romeo ve Juliet' adlı eserini dilimize aktarmış, 'Namık Kemal'in Londra Yılları' ve 'Abdülhak Hâmid'in Londrası' adlı eserleri kaleme almıştır. Çalışmamız açısından önemi ise 'Kocataş Yalısı Anılarım' adlı eserin müellifi olmasıdır. Dikkat edilecek olursa Mardin, Kocataş Yalısı ile ilgili anılarını kaleme almış, dedesi Necmeddin Molla Kocataş'ın ve daha çok onun aile efradının anıları üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim Ebû'l-ulâ Mardin ve ailesi üzerinde etkili olan isim Turşucuzâde Ahmet Muhtar Efendi'nin oğlu olan Necmeddin Molla Bey olacaktır. Bir 'Mardinîzâde'²⁰ olan Yusuf Mardin'in Necmeddin Molla Kocataş ve ailesini merkeze alarak kıymetli bir eser ortaya koymuş olması gözden kaçırılmaması gereken ehemmiyetli bir husustur.

1.2.Hâdimîler

Ebû'l-ulâ Mardin'in babası Mardinîzâde Yusuf Sıtkı Efendi; "Konya'nın Hâdim ilçesinden olan Hâdimî ailesinden, büyük ilim adamlarından Ebû Saidü'l-Hâdimî Efendi'nin torunlarından"²¹ olan, babası Bab-ı Seraskerî katipliği, Yabanâbad Kaymakamlığı, Isparta Mutasarrıf Vekilliği ve Konya'nın çeşitli ilçelerinde kaymakamlık görevlerini üstlenmiş Konyalı Ahmet Efendi, dedesi ise

¹⁸ Ahmet Güner Sayar, "Yusuf Mardin'e Dair Anılar: Bir Dostluğun Nişanesi Olan 25 Yıllık Mektuplaşmaların Hikayesi", **Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebül'ûla Mardin**, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011. s. 27.

¹⁹ Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 110.

²⁰ Ebu'l-ulâ Mardin'in baba tarafını teşkil eden Mardinîzâdeler günümüzde de belli isimler vasıtasıyla kamuoyu tarafından tanınmaktadır. Bu isimler arasında en fazla göz önünde olanlar ise Ebu'l-ulâ Mardin'in ağabeyi Mehmed Arif Bey'in torunları olan Arif Mardin, Şerif Mardin ve Betül Mardin'dir.

²¹ Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 32.

Hâdim Müftüsü Mustafa Efendi olan Behice Hanım ile evlenmiştir. Dolayısıyla Ebû'l-ulâ Mardin de “Huzur Derslerinin devletin resmi teşkilâtına alınmasından önce huzurda ders takrîr etmiş olan büyük âlim Ebû Saidü'l-Hâdimî Efendi'nin torunlarından”²² ve “gerek baba tarafından, gerekse anne tarafından mükemmel bir manevi mirasa sahip olarak dünyaya gelmiştir.”²³ Recai Seçkin, annesinin ailesinin Ebû'l-ulâ Mardin'in sahip olduğu ilmî verâsetin tesbiti bakımından mevzubahis edilmesi gerektiğinin altını özellikle çizmiştir.²⁴

Hâdimîlerden kısaca bahsetmemizin nedeni Ebû'l-ulâ Mardin'in ilimle uğraşan bir aileye mensup olarak dünyaya gelmesiyle ilgilidir. Ebû'l-ulâ Mardin, ailesinden almış olduğu bu önemli manevî mirasa en iyi şekilde sahip çıkmıştır. Bu hususla ilgili olarak Ebû'l-ulâ Mardin'in ‘Huzûr Dersleri’ adlı eserini hazırlamak için ülkemiz müftülüklerine huzûr derslerine katılmış olan ulema ile ilgili teferruatlı bilgi talep etmek amacıyla göndermiş olduğu mektuplara cevaben Ebû'l-ulâ Mardin'e Hâdim Müftüsü Ahmed Said Hâdimoğlu'nun ilettiği 4 Şubat 1953 tarihli cevabın bir kısmına burada yer vermekle Ebû'l-ulâ Mardin'in ilmî verâsetinin daha iyi açıklanabileceği kanaatindeyiz.

“...Büyük üstad, zâtı fadîlaneleri de ‘li ümmîn’, ana tarafından Ebu Saidül Hâdimî ahfadındansınız, binaenaleyh Huzur’da ilk ders takrîr eden ceddiniz Ebu Saidül Hâdimî olup bilâhere Huzur Derslerinin resmîyet iktisap ettiği tarihten bu kadar sene sonra Huzur hocalarının ahvâli tarihiyyelerini bildirir yüksek eseri yine ahfadının te’lif eylemesine ise bir sevk-i ilahi, bir ilham-ı Rabbâniden başka bir şey denilemeyeceğini arz ederken Cenabı Hak’tan devamı ömrü afiyet ve saadet-i dareyn temenni eder ve bu vesileyle tâzimat-ı faikamın kabulünü istirham ederim, büyük üstadımız, efendimiz. Şükranlarımızla. Hâdim Müftüsü Ahmed Said Hâdimoğlu ”²⁵

Hâdimoğlu'nun bu özlü açıklamasının Ebû'l-ulâ Mardin'in ilmî ve manevi mirasının fevkalâde bir misalini teşkil edeceği kanaatinde olarak Hâdimîler ile ilgili bahsi burada neticelendirmek ve Ebû'l-ulâ Mardin'in hayatında çok önemli bir yeri

²² İsmet Sungurbey, **Ebül-ulâ Mardin**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 15.

²³ Recai Seçkin, a.g.m., s. 181.

²⁴ Recai Seçkin, a.g.m., s. 181.

²⁵ Ebül’ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 771.

olduğunu düşündüğümüz Turşucuzâde Ahmet Muhtar Efendi'nin oğlu Necmeddin Molla Kocataş ve ailesinden söz etmek istiyoruz.

1.3.Turşucuzâdeler

Ebû'l-ulâ Mardin, baba tarafından Mardinîzâdelere, anne tarafından ise Hâdimîlere mensuptur ve her iki ailenin de imparatorluk döneminde ulema ailesi olma vasfı taşımasının Ebû'l-ulâ Mardin'in bir ilim adamı olarak yetişmesine katkı yapmış olması kuşkusuzdur. Bununla beraber Ebû'l-ulâ Mardin'in siyaseten etkili isimlerle de ilişki içerisinde olan bir âlim olduğu ve bu etkili isimlerle kurmuş olduğu ilişki sayesinde Türk politik hayatında düşünürleri de etkileyen zor ve sıkıntılı süreçlerin üstesinden gelebilmiş olması gözden kaçırılmamalıdır; nitekim Turşucuzâde Necmeddin Molla Bey'in önemi de Ebû'l-ulâ Mardin'in bu yönüyle alâkalıdır. Ebû'l-ulâ Mardin Cumhuriyet döneminin öncesinde ve sonrasında siyaset ile kimi zaman yakın, kimi zaman ise daha mesafeli bir ilişki içerisinde olmuş, bununla beraber Abdülhamit dönemi hariç olmak üzere mevcut yönetimlere karşı açıktan bir muhalif tavır sergilememeye özen göstermiştir. Özellikle Cumhuriyet öncesi dönemden itibaren iyi ilişkiler geliştirmiş olduğu pek çok âlimin Cumhuriyet sonrası dönemde muhalif seslerin çıkmasına pek de müsaade edilmemiş olmasından dolayı tasfiyeye uğradığı veya köşesine çekildiği ve en azından inkılâba yarayabilecek işler yapan ilim adamlarının makbul sayıldığı erken Cumhuriyet döneminde Ebû'l-ulâ Mardin hiçbir şekilde tasfiyeye uğramayacak, üniversitede Medeni Hukuk Kürsüsü'ndeki vazifesine devam edecek; fakat Medeni Kanunun toplumda yerleşmesine dolaylı bir katkıda bulunurken, açıktan bir rejim övgüsü de yapmayacak, oldukça dikkatli ve temkinli bir tavırla bu yeni dönemde de statü kaybına uğramayarak yaşamının son döneminde Osmanlı ulemasını saygı ve hürmetle yâd edecek ve Türk ilim hayatında ilk ve tek olma özelliğine sahip 'Huzûr Dersleri' adlı eserini ortaya koyabilecektir. İşte Ebû'l-ulâ Mardin'in özellikle erken Cumhuriyet döneminde tasfiyeye uğramayarak ilim hayatımızda etkili olabilmesi, öncelikle Necmeddin Molla Bey'in siyasetteki konumunun da katkısıyla olacak ve

Necmeddin Molla Bey, hâiz olduğu bu öneminden dolayı çalışmamız kapsamında söz konusu edilen bir şahsiyet olacaktır.

Ebû'l-ulâ Mardin'in eşi Bedriye Hanım, “zamanının efâdıl-ı ulemasından sayılan Şeyhülislâm Turşucuzâde Ahmet Muhtar Efendi merhumun oğlu, esbak adliye nazırı, meşâhîr-i hukukiyundan Necmeddin Molla Kocataş'ın kızıdır.”²⁶ Ebû'l-ulâ Mardin'in kayınpederi Necmeddin Molla Kocataş ünlü bir Türk siyaset adamıdır, ismi günümüzde pek anılmasa da Türk siyasi hayatının kilit taşı isimlerinden biri olarak politikada önemli roller üstlenmiştir. Ebû'l-ulâ Mardin ile ilgili yapılmış kısa çalışmalarda kendisinden bir iki satırı geçmeyecek şekilde bahsedilmiş olsa bile, kendisini kısaca tanıtmamız Ebû'l-ulâ Mardin'in sergüzeştini ele alabilmeyi kolaylaştıracağını düşünmemiz nedeniyledir.

Necmeddin Molla Bey, Şeyhülislâm Turşucuzâde Ahmet Muhtar Efendi'nin oğludur.²⁷ Ebû'l-ulâ Mardin'in “Arabî ve muarazalarda eşsiz ve Acem edebiyatında mümtaz, yüksek bir şahsiyet”²⁸ ve “fıkıh ilmindeki derin bilgisiyle iştihar etmiş, emsaline nadir tesadüf edilir güzide bir zat” olarak bahsettiği Turşucuzâde Ahmet Muhtar Efendi'nin oğlu Necmeddin Molla Bey 1875'te doğmuştur. İlk kez Sultan Abdülhamit'e atılan bomba olayında Başsavcı olarak başarı göstermiş ve kendini tanıtmış, 1908 İnkılâbı'ndan sonra Bağdat Valiliği'ne tayin olmuş ve orada Bağdat Hukuk Mektebi'ni kurmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nde Adliye Nâzırlığı yapan Necmeddin Molla Bey, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın 1910 yılında Avrupa'ya gitmesi üzerine üç ay süreyle Sadrâzam Vekili olarak görev yapmıştır. Necmeddin Molla Bey ayrıca Şurâ-yı Devlet (Danıştay) Reisliği vazifesini de üstlenmiştir.²⁹ İttihad ve Terakki Fırkası'yla sıkı ilişkisi yönünden Talat Paşa, Fethi Okyar, Hacı Adil Arda ve Mithat Şükrü Bleda yakın arkadaşları arasında yer

²⁶ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **a.g.e.**, s. 1719.

²⁷ Şeyhülislâm Ahmet Muhtar Efendi'nin babası, Safranbolulu Bahaddin Efendizade Hacı Muhammed Efendi'nin oğlu olan turşucular kethüdası İbrahim Ağa'dır. (Ebû'l-ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 183.)

²⁸ Ebû'l-ulâ Mardin, **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011. s. 225.

²⁹ Kemal Reisoğlu, “Ebû'l-ulâ Mardin'in Şahsiyeti, Hayatı, Eserleri”, **İstanbul Barosu Dergisi**, Cilt: XXXI, Sayı: 3-4, Sermet Matbaası, Mart-Nisan 1957, s. 58.

almıştır,³⁰ özellikle Talat Paşa ile kurmuş olduğu ilişki gözden kaçırılmamalıdır. Talat Paşa'nın evlenmesi için Hayriye Hanım'ı Talat Paşa ile tanıştırmış, nikâh şahitliğini yapmış ve Sultanahmet'teki kendi konağının hemen yanındaki konağı onlar için kiralayarak Talat Paşa ile Hayriye Hanım'ın oraya yerleşmelerini sağlamıştır.³¹ Talat Paşa'nın Almanya'ya kaçmasında yardımcı olacak kişi de yine Necmeddin Molla Bey olacaktır.³² Necmeddin Molla Bey söz konusu olan bu dönemde sıkı bir İttihatçı'dır. 1908, 1912 ve 1914 Osmanlı Meclisleri'ndeki mebusları tanıtan makalelerinde Feroz Ahmad ile Dankwart Rustow, her üç meclisteki toplam altı yüz kırk sekiz mebustan yalnız elli dokuzunun her üç seçimi kazandıklarını, tekrar seçilenlerin ise genellikle İttihatçı olduklarını ve bu sayıların İttihat ve Terakki'nin meclisteki önem ve kuvvetini gösterdiğini kaydedeceklerdir.³³ Necmeddin Molla Bey de bu elli dokuz mebustan biridir ve 1908, 1912 ve 1914 olmak üzere toplam üç dönemde de İttihat ve Terakki mensubu olarak Kastamonu mebusluğu yapacaktır.

Necmeddin Molla Bey'in diğer bir yakın arkadaşı ise Fethi Okyar'dır. Galibe Hanım ile Fethi Bey'in 3 Mart 1916'daki nikâh şahitleri yine Necmeddin Molla Bey olmuştur. Necmeddin Molla Bey, Fethi Bey'in Malta sürgünlüğü sırasında Galibe Hanım'a büyük ölçüde yardım etmiştir. TBMM'nin ikinci döneminde de (1923-1927) mebusluk yapan Necmeddin Molla Bey'in Fethi Bey ile olan kadim dostluğu devam etmiştir. 1930 yılında Serbest Fırka'nın siyasi yaşamımıza katılması hadisesi gündeme geldiğinde dönemin cumhurbaşkanı olan Kemal Atatürk'ün Serbest Fırka'yı kurma teklifini Fethi Okyar'a götürdüğü yer de Necmeddin Molla Kocataş'ın yalısı olacaktır. Necmeddin Molla Bey dönemin cumhurbaşkanı olan Kemal Atatürk'ün de saygı duyduğu bir isimdir. Yanında Meclis Reisi Kâzım Özalp'ın da bulunduğu Kemal Atatürk, 31 Temmuz 1930 gecesi Necmeddin Molla Kocataş ve Fethi Okyar ile Serbest Fırka'nın kurulmasını müzakere etmiştir.³⁴

³⁰ Yusuf Mardin, **a.g.e.**, 17-18.

³¹ Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 19.

³² Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 13.

³³ Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1976, s. 248.

³⁴ Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 79-83.

Ziyaret esnasında İsmet İnönü bulunmamıştır; nitekim “Necmeddin Molla Kocataş, Fethi Bey’in yakın arkadaşı olması yüzünden İnönü’nün kendisine karşı sempati noksanı olduğu kanaatindedir.”³⁵ Bu dönemde hem Kemal Atatürk hem de Fethi Okyar ile yakın bir ilişkiye sahip olan Necmeddin Molla Bey, Demokrat Parti’nin kurulmasının hemen öncesinde ise Celal Bayar ile olan dostluğunun da etkisiyle Demokrat Parti’yi destekleyecektir. Celal Bayar, partinin kuruluş dönemi öncesinde Kocataş Yalısı’na gelecek ve Necmeddin Molla Bey’in görüş ve önerilerini dinleyecektir. Bu arada belirtmek gerekir ki, Ebû’l-ulâ Mardin’in oğlu Yusuf Mardin de Demokrat Parti iktidarından hemen önce Ebu’l-ula Mardin’in yakın arkadaşı Şemseddin Günaltay döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nden Mardin milletvekili seçilecektir. Yusuf Mardin, anılarında 1949 yılında vefat eden ve vefat etmeden birkaç saat önce, kurulacağı o gün söz konusu edilen Senato’dan bahsederken “Ebu’l-ulâ Bey ne dersin? Bizi herhalde senatör yaparlar değil mi?”³⁶ diyen dedesi Necmeddin Molla Kocataş için “Sağ olsaydı Demokrat Parti’den milletvekili olarak herhalde beni seçtirmekte güçlük çekmezdi”³⁷ diyecektir.

Necmeddin Molla Kocataş, İttihat ve Terakki Dönemi’nden başlayarak Demokrat Parti’nin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yer almaya başladığı döneme kadar söz sahibi olan ve dönemler değişse de politikadaki statüsünü büyük ölçüde kaybetmemiş bir Türk siyaset adamıdır. Kocataş’ın siyasetteki konumu, Ebû’l-ulâ Mardin’i ele almaya gayret ettiğimiz bu çalışma için hayati bir önem taşımaktadır. Şunu söyleyebiliriz ki; Necmeddin Molla Bey aile efrâdını her dönemde gözetmeye çalışmıştır, damadı Ebû’l-ulâ Mardin de Kocataş tarafından gerçekten sevilip sayılan bir şahsiyettir.³⁸ Ebû’l-ulâ Mardin’in Necmeddin Molla Bey ile kurmuş olduğu

³⁵ Yusuf Mardin, **a.g.e.**, 262. Ziyaretin ardından Necmeddin Molla Kocataş, Fethi Bey’e “Fırka’nın kuruluşu için Gâzi Hazretlerinden yazılı olarak izin iste. O da sana yazılı olarak bu izni versin. İleride ancak böyle bir vesika ile kendini kurtarabilirsin” diyecek, Fethi Bey’in de isteği üzerine Kemal Atatürk, 12 Ağustos 1930 tarihli mektubunda laik cumhuriyet esası dâhilinde firkanın her nevi siyasi faaliyetinin maniâyâ uğramayacağına dair Fethi Okyar’a güvence verecektir. (Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 83-87.)

³⁶ Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 297.

³⁷ Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 295.

³⁸ “Necmettin Molla (Kocataş) ile de tanıştım. Bu zat Ebul’ulâ Mardin’in kayınbabası idi ve gururlu edasına karşın, bizlere çok alçakgönüllü davranırdı. Damadı Ebul’ulâ Bey ise onun yanında çok

ilişkinin mevcut olmaması durumunda özellikle erken Cumhuriyet döneminde tasfiyeye uğrayıp uğramayacağı suali bizce önemlidir. Nitekim Ebû'l-ulâ Mardin'in çağdaşı olan pek çok âlim erken Cumhuriyet döneminin çeşitli zamanlarında tasfiye edilmiştir. Ebû'l-ulâ Mardin'in kurmuş olduğu ve mesul müdürlüğünü üstlendiği Sırât-ı Müstakîm dergisinin diğer kurucu ismi olan ve İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanan Eşref Edip, Ebû'l-ulâ Mardin'in kurmuş olduğu Kelime-i Tayyibe dergisinin önemli yazarlarından olan ve 1933 Üniversite Reformu'nda Dârülfünun'dan uzaklaştırılan Babânzade Ahmed Naim, huzûr derslerine katılmış olup Cumhuriyet döneminde köşesine çekilen Ermenekli Mustafa Saffet Efendi, yine huzûr dersleri muhataplarından olup İstiklâl Mahkemesi'nce idama mahkûm edilen İskipli Muhammed Atıf Efendi gibi isimler hatırlanacak olursa Ebû'l-ulâ Mardin'in bu isimlerden oldukça farklı olan konumu dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Dahası, Huzur Dersleri hocalarından olup tasfiye edilen isimleri 1951 yılında söz konusu ederek onların hâl tercümelerini yayınlayan kişi de hiçbir dönem tasfiyeye uğramayan Ebû'l-ulâ Mardin olacaktır. Bunda elbette Ebû'l-ulâ Mardin'in önceki faaliyetlerinin erken Cumhuriyet döneminde pek de söz konusu edilmemesi hatta bir anlamda “unutulması” etkili olmuştur diyebiliriz; fakat bir etken daha vardır ki, o da Ebû'l-ulâ Mardin'in Mardinîzâdeler'in yanı sıra önemli siyaset adamlarımızdan Turşucuzâde Necmeddin Molla Kocataş'ın ailesine mensup olmasıdır.

1.4. Ebû'l-ulâ Mardin'in Öğrenim Hayatı

Çalışmamızın bir sonraki bölümünde Ebû'l-ulâ Mardin'in ömrünün yarısından çoğuna da tekabül eden imparatorluk dönemindeki faaliyeti ele alınmaya çalışılacaktır; lâkin bunun doğrudan Ebû'l-ulâ Mardin'in çalışmalarına yer vermekle değil, öncelikle almış olduğu eğitimden de kısaca bahsetmekle mümkün olabileceği kanaatindeyiz.

saygılı, az konuşan bir genç tutumu içinde olurdu.” (Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Gerçek Hukuk Bilgini Ebû'l-ulâ Mardin'den Anılar”, **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1985, s. 2.)

Bir Meşrutiyet dönemi düşünürü olan Ebû'l-ulâ Mardin'in II. Meşrutiyet'in ilânından daha evvel öğrenimini tamamlaması söz konusudur. Bu öğrenim süreci salt mektep ve medrese hayatı ile mahdut da değildir, ailedeki tahsilini de ihtiva etmektedir. Bunun için ilk olarak kendisinin hem anne hem de baba tarafından mensup olduğu ulema ailelerine (Mardinîzâdeler ve Hâdimîler) kısaca yer verdik. Bu ailelerden özellikle bahsetmemizdeki amaç, Ebû'l-ulâ Mardin'in öğrenim hayatının öncelikle bu önemli ailelerde başlaması, Aydın Bolak'ın ifadesi ile Ebû'l-ulâ Mardin'in daha çocukluktan itibaren ilmi bir terbiye alarak yetişmesidir.³⁹ Mâmâfih Ebû'l-ulâ Mardin'in yetişmesinde ailesinin yanı sıra şüphesiz ki öğrenim hayatının da önemli bir rolü vardır. Ebû'l-ulâ Mardin'in düşüncelerinin şekillenmesinde önemli bir paya sahip olan öğrenim hayatı, çalışmamızın bu alt başlığının sınırlarının elverdiği ölçüde tanıtılmaya çalışılacaktır.

19. yüzyıldaki önemli âlimlerimizden biri olan Yusuf Sıtkı Efendi'nin oğlu Ebû'l-ulâ Mardin klâsik tarzda eğitim almış, bunun haricinde modern bir mektep sayılabilecek olan Mekteb-i Hukuk'tan da en iyi dereceyle mezun olmuştur. Oysa ki "birçok kıdemli ulemanın kendi çocuklarını, kimi köklü reform taleplerine karşın 19. yüzyılda sadece çok küçük müfredat değişikliklerine tanıklık eden geleneksel medreselerden ziyade yeni tarz okullara kaydetmeyi giderek daha çok tercih ettiklerine dair ciddi kanıtlar vardır."⁴⁰ Ayrıca 'İslâmcı' aydınların çoğunluğunun medrese eğitimi almamış olması söz konusudur. Bu şahıslar "çoğunluğu itibariyle yeni tarz okullardan mezun olmuşlardır."⁴¹ Buna karşılık, Yusuf Sıtkı Efendi'nin oğlu olarak Ebû'l-ulâ Mardin hem "klâsik tarzda icazet almış"⁴² hem de "Mekteb-i Hukuk'tan mezun olmuş"⁴³ tur.⁴³ Ebû'l-ulâ Mardin'in medrese eğitimi almış olması, o

³⁹ Aydın Bolak, "Ebu'l-ulâ Mardin", IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148.

⁴⁰ Amin Bein, **Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Failer ve Geleneğin Muhafızları**, Çev.: Bülent Üçpınar, Yay. Haz.: Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Kitap Yayınevi, Ocak 2013, s. 17.

⁴¹ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 40.

⁴² Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010, s. 358.

⁴³ Ekmeleddin İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 358.

dönem toplumla geleneksel bağı hâlen sürmekte olan seçkin bir ulema ailesine mensup olmasıyla yakından ilgilidir.

Ebû'l-ulâ Mardin, bizzat kaleme aldığı biyografisinde⁴⁴ “Özel bir öğrenim gördüm. Çarşambalı Ahmet Efendi’yle, Kastamonulu Ebubekir Sıtkı Efendi gibi zamanın seçkin ve tanınmış bilginlerinden ders ve icazet aldım” diyerek almış olduğu klâsik tarzdaki eğitimi değerli bulduğunu ifade edecek, her iki hocanın da huzûr derslerine mukarrir olarak katılmış âlimler olması sebebiyle de hocalarına ‘Huzûr Dersleri’ adlı eserinde yer verecektir.

Çarşambalı Ahmed Efendi⁴⁵ “Huzur Derslerine H. 1323-1326’da muhatap, H. 1327-1330’da mukarrir olarak katılmış, muhataplığında dördüncü rütbeden Mecîdî ve Osmânî nişânlariyle taltif olunmuştur.”⁴⁶ Ebû'l-ulâ Mardin de Çarşambalı Ahmed Efendi’den akaid ilmi okumuştur.⁴⁷ Ebû'l-ulâ Mardin’in meşveret ile ilgili fikrinin oluşmasında da Çarşambalı Ahmet Efendi’nin katkısı olacak, Ebû'l-ulâ Mardin “...Çarşambalı Hoca Efendi hazretleri ... vücûb-ı meşverete dâir bir çok hakâyık-ı âliye serd ve beyân etmek sûretiyle bihavlihî ve keremihî te’âlâ ümmet-i mu’azzamanın muvaffak olacağı şu emr-i hayr için bir berâ’at-i istihlâl vücûda getirdiler. Cenâb-ı Hak cümlelerin mesâ’îsini meşkûr buyursun”⁴⁸ diyecektir.

Ebû'l-ulâ Mardin’in bir diğer hocası ise Kastamonulu Ebu Bekir Sıdkı Efendi’dir. Ebu Bekir Sıdkı Efendi, “Huzur Derslerine H. 1296-1326’da muhatap, 1327-1328’de Birinci Meclis mukarriri olarak katılmış... dördüncü rütbeden Mecidi

⁴⁴ Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 38-39.

⁴⁵ Çarşambalı Ahmed Efendi’den icazet alan bir diğer âlim de ‘Emek-Sermaye Kavgasının Şeriatça Çözümü’ eserinin müellifi Mehmed Şevketi Efendi’dir. (Sadık Albayrak, **Yürüyenler ve Sürünenler**, 3. bs., İstanbul, Şamil Yayınevi, 1984, s. 131-135.) Çarşambalı Ahmet Efendi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Ordinaryüs Profesörlerinden Kemaleddin Birsen’in babasıdır. (Ebû'l-ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild: II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 827.)

⁴⁶ Ebû'l-ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 826.

⁴⁷ Semiha Omay, **Huzur Dersleri ile İlgili Konuşmalar**, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1965, s. 3.

⁴⁸ Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ: “Sûre-i Şûrâ”, **Sırât-ı Müstakîm**, 1. Sayı, 30 Receb 1326-14 Ağustos 1324-27 Ağustos 1908, (Sırâtımüstakîm-Sebîlürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013, s. 6.)

nişaniyle, ayrıca gene dördüncü rütbeden Osmânî nişaniyle taltif olunmuştur.”⁴⁹ Ebû'l-ulâ Mardin, hocası Kastamonulu Ebu Bekir Sıdkı Efendi'den de mantık dersleri alacaktır. Ebû'l-ulâ Mardin her iki hocasını da 'Huzûr Dersleri' adlı eserinde saygıyla anacaktır. Sözü Ebû'l-ulâ Mardin'e bırakalım:

“Memleketimizde meşrutiyetin ikinci defa ilanı üzerine yapılan değişiklikler Huzur dersi heyeti üzerinde de tesirini göstermiş, derslere yeni mukarrirler seçildiği gibi muhatap olarak da hayli zevat umumî yekûnu taşırmamak üzere derslere alınmıştır. Büyük üstad Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi merhumu hakkiyle istihlâf mümkün olmamakla beraber, Kastamonulu Ebubekir Sıtkı Efendi merhumdan mantık ve Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi merhumdan da akaid ilmi tederrüs ettiğim için, şu iki büyük hocayı yakından tanırım. Diğer mukarrirlerin de üstadlar gibi güzide şahsiyetler olduğu müttefakunaleyhtir.”⁵⁰

Ebû'l-ulâ Mardin, Çarşambalı Ahmet Hamdi Efendi ve Kastamonulu Ebubekir Sıtkı Efendi'den klâsik tarzda icazet almasının yanı sıra Mekteb-i Hukuk'tan da mezun olmuştur. Ebû'l-ulâ Mardin'in hukuk okumak konusundaki isteğinin temelindeki kişi ise Sadrazam Hakkı Paşa'dır. Ebû'l-ulâ Mardin, “fakülteye girmeden önce, bir gün İdare Hukuku hocası (Meşrutiyet'te Maarif, sonra Dâhiliye Nazırı, daha sonra Sadrâzam olan ve Berlin Büyükelçisi iken ölen) Hakkı Paşa'nın bir dersini dinlemiş, kendisinin parlak takrir tarzına hayran kalmış, bunun üzerine babasından hukuk öğrenimi yapmak dileğinde bulunmuş”tur.⁵¹ Mesele “valide merhumun delâleti ile peder merhuma arz edilir.” Babası ise mahdumunu huzuruna çağırarak, “kendisinin hukuk tahsili yapmayı çok arzu ettiğini öğrenmiş bulunduğunu, buna bazı şartlarla müsaade edebileceğini söyler ve şunları ekler: ‘Evvela, Müdde-i Umûmi (Savcı) olmayacaksın. Çünkü ömrünü başkalarını itham etmekle geçirmeni istemem; saniyen, avukatlık yapmayacaksın, bu dünyada herkesin derdi kendine yeter. Bir de başkalarının dert ve sıkıntılarını yüklenmek isabetli olmaz. Salisen, hâkimlik yapabilirsin fakat bunu ancak o makama davet edilersen, senden talep edilirse kabul edeceksin.’”⁵² Babası Yusuf Sıtkı Efendi'nin bu şartlarını

⁴⁹ Ebül'ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 847.

⁵⁰ Ebül'ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 550.

⁵¹ İsmet Sungurbey, “Önsöz”, Ebül'ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. X.

⁵² Turgut Akpınar, **İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız ve Kültürümüze Katkısı Olmuş Yabancı Bilginler**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, Temmuz 2004. s. 15.

kabul eden Ebû'l-ulâ Mardin, 1899 yılında Mekteb-i Hukuk'a kayıt olacak ve burada hukuk öğrenimi görmeye başlayacaktır.

Mekteb-i Hukuk'un Ebû'l-ulâ Mardin'in yaşamında oldukça önemli bir yeri vardır. Bu mektebin başarılı talebeleri arasından ülkenin önemli hukuk hocaları yetişmiştir. İyi bir hukuk eğitiminin verildiği bu mektep, Ebû'l-ulâ Mardin için hukuk tarihimizin önemli şahsiyetlerinin bir kısmı ile sınıf arkadaşlığı şeklinde başlayan ve ilerleyen dönemlerde de devam eden yakın bir ilişkinin kurulması için gerekli zeminin oluşmasına vesîle olmuş, daha da önemlisi kendisinin nitelikli bir hukuk eğitimi almasını sağlamıştır. Bu sebepten dolayı Mekteb-i Hukuk'tan ve buradaki tadrîsâtın da kısaca bahsetmenin Ebû'l-ulâ Mardin'in bir hukuk talebesi olarak yetiştiği ortamı tanıyabilmemiz açısından faydalı olacağını düşünüyoruz.

Mekteb-i Hukuk, hukuk sahasındaki yenileşme girişimlerinin bir neticesi olarak kurulmuştur. "Osmanlı Devleti'nin özellikle Tanzimat'la birlikte her alanda yaşadığı değişimin etkilerinin belki de en çok hissedildiği alan hukuk alanıdır."⁵³ Hukuk alanındaki yenileşme girişimleri bir hukuk mektebi kurulmasını gündeme getirmiş; ancak yurdumuzda hukuk mektebi, medreselerin kapatılması sonucunda kurulmamıştır. Fıkıh, medreselerin lağvedildiği güne kadar medreselerimizde de okutulmaya devam etmiştir.⁵⁴ Medreselerden ayrı olarak hukuk mektebinin kuruluşu, "Garip kanunlarının alınması ve nizami mahkemelerin kurulması üzerine, bunlara ehil hâkim yetiştirmek zaruretinden doğmuştur."⁵⁵ Dolayısıyla "hukuk mektebinin kuruluşunu sağlayan temel faktörler, kanunlaştırma hareketleri ve yargı teşkilatında meydana gelen değişimdir."⁵⁶ Batı hukukundan iktibas edilen yeni kanunları uygulayabilecek bir hukukçu kadrosunun yetiştirilmesi, kurulacak olan yeni hukuk

⁵³ Nuran Koyuncu, "Hukuk Mektebinin Doğuşu", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: XVI, Sayı:3, 2012, s. 182.

⁵⁴ Cemil Bilsel, "Öğrenirken ve Öğretirken Beraber", **Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebül'ula Mardin'e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 75. Ayrıca Cemil Bilsel medrese ve mektebin bir arada var olmasını Tanzimat'ın karakterinin bir sonucu olarak görmektedir.

⁵⁵ Cemil Bilsel, a.g.m., s. 75.

⁵⁶ Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 163.

mektebinin öncelikli amacıdır. Bu amaç doğrultusunda hukuk mektebinin kurulmasına yönelik ilk adım 1869 yılında atılacaktır.

Üç şubeden müteşekkil olması düşünülen Dârülfünun'un 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile nasıl teşkilatlanacağı belirlenmiştir.⁵⁷ Bu şubelerden biri de Hukuk Şubesi'dir. "Bu nizamnamenin 82'nci maddesine göre: İlm-i Hukuk Şubesi'nde fıkıh: usûl-i fıkıh; Roma hukuku; Fransız medeni kanunu; usûl-ı muhakeme; kara ve deniz ticaret kanunu; ceza kanunnameleri; usûl-i muhakeme-i cinayet; idare hukuku; milletler hukuku dersleri okutulacaktır. Öğrenim süresi mezunlar için üç yıl, müderris olacaklar için dört yıl olarak öngörülen nizamnameye göre, dersler Türkçe olacak ancak Türkçe ders verecek muallim bulunamadığı takdirde Fransızca verilebilecektir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine dayalı Darülfünun kurma teşebbüsünün akim kalmasının ardından, Mekteb-i Sultanî bünyesinde oluşturulan üç şubeli Darülfünun-ı Sultani'nin şubelerinden biri de Hukuk Şubesi"⁵⁸ olacaktır.⁵⁹ Dolayısıyla yurdumuzda yüksek öğrenim seviyesindeki ilk hukuk okulu 1874 yılında kurulmuş olan 'Mekteb-i Hukuk-ı Sultani'dir.

Müfredatında hukuk dersleri de bulunan, Fransızların teşvikiyle oluşturulan ve hocalarının bir kısmı yabancı olan Mekteb-i Sultani, öncelikli amacı Adliye Nezareti'nin memur gereksinimini karşılamak olan Mekteb-i Hukuk-ı Sultani'ye⁶⁰ 1874 yılından itibaren ev sahipliği yapacaktır. İlk hukuk mektebinin Mekteb-i Sultani bünyesinde açılması anlaşılabilir bir tutumdur. Nitekim "Batı'dan iktibas edilen kanunlara ilişkin eğitimin batı dilinin kullanıldığı bu okulda başlatılması, var olan altyapının değerlendirilmesi ve en önemlisi eğitmen sorununun halli anlamına gelmekte"⁶¹ dir. Bilsel'e göre de bu mektebin belirleyici vasfı "Garba daha seri

⁵⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 649.

⁵⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 649.

⁵⁹ 1845 yılındaki girişimin ardından bu, akim kalan ikinci Dârülfünun kurma teşebbüsüdür. (Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 168.)

⁶⁰ Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 169-170.

⁶¹ Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 182.

yönelişidir.”⁶² Mekteb-i Hukuk-ı Sultani, “içinde açıldığı muhit ve hocalar sebeble Batı Fakültelerine benzeme yolundadır.”⁶³ Bu mektebe kayıt yaptıracak olan talebelerin Mekteb-i Sultani veya idadi mekteplerinden diploma almış olmasının gerekmesi, Mekteb-i Hukuk-ı Sultani’nin bir yüksek öğrenim kuruluşu olduğunu da bize göstermektedir.⁶⁴ Dolayısıyla Mekteb-i Hukuk-ı Sultani, ülkemizde yüksek öğrenim seviyesinde bulunan ilk hukuk mektebidir. 1874 yılından itibaren eğitim faaliyetine kesintili bir şekilde devam edebilen Mekteb-i Hukuk-ı Sultani, artan ihtiyacı karşılamak üzere İstanbul’da yeni bir hukuk mektebinin kurulmasına ilişkin 1878 tarihli kararnamenin ardından 1880 yılında Adliye Nezâreti’ne bağlı olarak kurulan Mekteb-i Hukuk-ı Şahane’ye nakledilmiş ve iki hukuk mektebi böylelikle birleştirilmiştir.⁶⁵

Cemil Bilsel’in İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin başlangıcı olarak işaret ettiği ve Adliye Nezareti bahçesinde yaptırılan binada⁶⁶ 17 Haziran 1880’de Sadrazam Kadri Paşa’nın da bizzat bulunduğu bir törenle açılan Mektebi Hukuk-ı Şâhâne’yi⁶⁷ Cevdet Paşa’nın kendi eliyle kurmuş olduğunu ifade eden Ebû’l-ulâ Mardin, ilk açılış konuşmasını da Mecelle Cemiyeti üyesi Karinâbatlı Ömer Hilmi Efendi’ye vekâleten yine Ahmet Cevdet Paşa’nın yapmış olduğunu belirtmektedir.⁶⁸ Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne müdürünün tayin edilme yetkisi doğrudan padişahın elindedir, müdür irade-i seniye ile atanmaktadır, ilk müdür ise Macar Emin Efendi’dir. Müdür dışındaki diğer muallimler de Adliye Nezareti tarafından tayin edilmektedir. Tedris dili Türkçe olan mektebin ilk hocaları Adliye Nazırı Cevdet Paşa (Hukuk muhakemeleri usulü), Maarif Nazırı Münif Paşa (Medhal-i ilm-i hukuk), Nâfia Nazırı Hasan Fehmi Efendi (Ticaret), Başmüddeiumumi Kostaki Efendi, (Ceza muhakemeleri usulü), İsmail Bey (Ceza Hukuku), Sait Bey (Roma tarihi ve Fransızca), Ömer Hilmi Efendi (Mecelle) ve Abdüsettar Efendi’dir

⁶² Cemil Bilsel, a.g.m., s. 77.

⁶³ Cemil Bilsel, a.g.m., s. 77.

⁶⁴ Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 170.

⁶⁵ Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 176.

⁶⁶ Bu bina 1933 yılında yanmıştır.

⁶⁷ Cemil Bilsel, a.g.m., s. 80.

⁶⁸ Ebûl-ulâ Mardin, **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 185.

(Arazi).⁶⁹ Mekteb-i Hukuk-ı Şahane, 1886 yılında Maarif Nezareti'ne devredilmesinin ardından 1900 senesinde Dârülfünun-ı Şâhâne'nin tabîî şubesi olarak kabul edilmiş⁷⁰ ve 1909 senesinde "Dârülfünun Hukuk Fakültesi" adıyla Dârülfünun'a bağlanmıştır. Dolayısıyla Ebû'l-ulâ Mardin'in 1899-1903 yılları arasında eğitim gördüğü Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne bu dönemde Dârülfünun-ı Şâhâne'den bağımsız bir eğitim kurumudur.⁷¹ Mekteb-i Hukuk, sırasıyla Galatasaray'da, Ayasofya'daki Adliye Nezareti bahçesindeki binada, Lisan Mektebi'nde, Zeynep Hanım Konağı'nda ve bugün İstanbul Üniversitesi Rektörlük Binası olarak kullanılan Harbiye Nezareti binasında öğrenim faaliyetini yürütmüştür. Ebû'l-ulâ Mardin'in öğrenciliği sırasında ise mektebin yeri Cağaloğlu'ndaki eski Lisan Mektebi⁷² binasıdır.⁷³

Ebû'l-ulâ Mardin'in Mekteb-i Hukuk'taki öğrenim hayatından bahseden önemli bir yazı Ord. Prof. Cemil Bilsel tarafından kaleme alınmıştır. "Cemil Bilsel'in yazısı, Ebu'l-ulâ Mardin'in öğrencilik ve meslek hayatı hakkındaki en önemli hatıra yazısıdır. Bunun ötesinde nefes alıp verdiği muhiti tanımamıza yaptığı katkı daha fazla zikre değerdir."⁷⁴ 'Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medeni Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebül'ula Mardin'e Armağan' başlıklı eserdeki 'Öğrenirken ve Öğretirken Beraber' isimli çalışmasında Cemil Bilsel, Dârülfünun tarihini de arka plana yerleştirerek, Mekteb-i Hukuk'taki sınıf arkadaşı Ebû'l-ulâ Mardin'i ve birlikte geçirdikleri öğrenim hayatını söz konusu etmektedir.

Ebû'l-ulâ Mardin'in 1899 yılında öğrenime başladığı Mekteb-i Hukuk'a girebilmek için talebelerin belirli şartları yerine getirmeleri beklenmektedir. Bunlar; Osmanlı olmak, yaşı on sekizden aşağı olmamak, Osmanlı dilini okur yazar olmak, sarf, nahiv, mantık, coğrafya ve hesap bilmek, Osmanlı ve dünya tarihinde bilgisi

⁶⁹ Cemil Bilsel, a.g.m., s. 83.

⁷⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 650.

⁷¹ Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 181.

⁷² Lisan Mektebi binasında İstanbul Kız Teknik ve Meslek Lisesi faaliyetine devam etmektedir.

⁷³ Cemil Bilsel, a.g.m., s. 87.

⁷⁴ Ali Adem Yörük, "Âlim Bir Hukukçu Olarak Ebül'ûlâ Mardin", **Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebül'ûlâ Mardin**, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 92.

bulunmak ve son olarak da iyi ahlâklı olduklarına dair kefaletname getirmektir.⁷⁵ Ayrıca idadi veya sultani mezunu olmayanlar için bir de giriş imtihanı yapılmaktadır.⁷⁶ Ebû'l-ulâ Mardin'in ve Hacı Adil Arda'nın imtihana girerek başarılı olmaları sonucunda girebildikleri Mekteb-i Hukuk'a 1899 senesinde toplam 301 kişi kayıt yaptırabilmiştir.⁷⁷ Bizzat kaleme aldığı biyografisinde Ebû'l-ulâ Mardin, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi giriş imtihanlarında 'Tedbir kuldân, takdir Allah'tandır' sözünün yorumu isteniyordu. O zaman buna karşılık olarak ne yazmışsam, yaşantım boyunca ona sadık kaldım. 16 Ağustos 1903 tarihinde Hukuk'tan birincilikle ve pekiyi dereceyle mezun oldum"⁷⁸ diyecektir.

Ebû'l-ulâ Mardin ve Cemil Bilsel 1899 yılında Mekteb-i Hukuk'a yazılmışlar ve dört yıllık eğitimin sonunda yapılan sözlü sınavı da başararak Hukuk Mektebi'nden mezun olmuşlardır. Bu sınıf, Hukuk Fakültesi'ne tam dokuz profesör vermiştir. Bu profesörler Hacı Adil Arda, Mahmut Cemal, Mehmet Kenan, Ali Kemal Elbir, Kenan Ömer, İsmail Ratip Dinçel, Nusret Metya, Cemil Bilsel ve Ebû'l-ulâ Mardin'dir.⁷⁹ Cemil Bilsel sınıf arkadaşı Ebû'l-ulâ Mardin'i şöyle anlatmaktadır:

"Ebül'ulâ ile tanışmamız belki ilk günlerde olmadı. Fakat o, daha ilk gününden giyinişindeki itina ile gidişindeki seçkinlik ile dikkatimizi çekmişti. Atlas devrik yakalı latası, güzel sarılmış temiz sarığı, herkesinkinden ayrı vakarlı hali ile onu hepimiz konuşmadan tanıyorduk.

Bugün gibi hatırlarım. Derste geçen bir meselenin Mehmed Kenan ile münakaşası, on-on beş arkadaşı etrafımıza yağmış. Ebül'ulâ da bunlardan biri idi. O da münakaşaya karıştı. En küçük şeyleri gözden kaçırmayan dikkati, hâfıza kuvveti, muhakeme ve tahlil kudreti hepimizi çarptı. Sözlerinde de, muamelelerinde de, ne kadar nâzik, fakat ne kadar vakarlı idi. Bilgin bir ailenin evladı Ebül'ulâ fıkıhta da, mantıkta da, aruz, mania ve bedi'de de geniş bilgisi ile bugün olduğu gibi o gün de bize bir merci olmuştu. En ince şeyleri gözden kaçırmayan dikkati, hatırlama kuvveti, terkip ve tahlil kudreti, kendisini bilgide memleketin en yüksek payesi olan müderrisliğe ve ordinaryüslüğe ulaştırdığı gibi; dürüstlüğü, doğruluğu, işbirliği ile de idare hayatının en yüce derecelerine çıkarmıştır. Denebilir ki,

⁷⁵ Cemil Bilsel, a.g.m., s. 81.

⁷⁶ Cemil Bilsel, a.g.m., s. 86.

⁷⁷ Cemil Bilsel, a.g.m., s. 87.

⁷⁸ Yusuf Mardin, a.g.e., s. 39.

⁷⁹ Cemil Bilsel, a.g.m., s. 23.

Ebû'l-ulâ mektepte ne idiye, hayatta o kalmıştır ve her birimize kendini daima sevdirmiş ve saydırmıştır."⁸⁰

Ebû'l-ulâ Mardin ile birlikte Hukuk Mektebi'ne kayıt yaptırabilen üç yüz bir öğrenciden seksen beşi mezun olabilmıştır.⁸¹ Mezun olabilenlerin sayısının bu denli düşük olmasının nedenleri arasında uygulanmakta olan kurallar bulunmaktadır. Örneğin, eğitim süresi dört yıl olan Mekteb-i Hukuk'ta üçüncü yıl sınavında başarı olan öğrenciye önceki yıllara ait derslerini de kapsayan imtihan yapılmakta, buna ek olarak talebeler dördüncü sınıfın bitiminde bir komisyon tarafından sözlü bir sınava tâbi tutulmaktadır. Ayrıca derslere devam edilmesi konusunda oldukça titiz davranılmakta, sekiz gün okula devam etmeyen talebenin kaydı silinmektedir. Mezun olabilen öğrenci sayısının düşük olmasının en temel sebebi ise okuldaki öğretim niteliğinin yüksek olmasıdır. Bundaki en büyük pay ise şüphesiz Mekteb-i Hukuk'un hocalarına aittir.

Cemil Bilsel, Mekteb-i Hukuk'ta Ebû'l-ulâ Mardin'in talebesi olduğu hocaları bize tanıtmaktadır. Mekteb-i Hukuk'ta Maarif ile Dâhiliye Nazırlığı ve Sadrâzamlık yapmış olan İbrahim Hakkı Paşa idare hukuku ve devletler hukuku, Ali Haydar Efendi (Arsebük) mecelle, Bahriye Nazırı Celâl Paşa ceza hukuku, Adliye Nazırlığı yapmış olan Mehmet Celâl Bey kara ticareti, Büyük Haydar Efendi mecelle, Başmüddeiumumi ve Adliye Nazırlığı yapmış olan Memduh Bey ceza tatbikatı, Şeyhülislamlık görevinde bulunmuş olan Musa Kazım Efendi mecelle ve devrinin seçkin bir âlimi olan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi vesâyâ ve ferâiz derslerine girmektedir.⁸² Bu isimlerden özellikle Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Ebû'l-ulâ Mardin'in ilerleyen yaşamında önemli bir yer tutacaktır.

⁸⁰ Cemil Bilsel, a.g.m., s. 92.

⁸¹ Aydın Bolak, Ebu'l-ulâ Mardin, IRCICA Kütüphanesi, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148

⁸² Bu hocaların haricinde başka isimler de Mekteb-i Hukuk'ta ders vermişlerdir. Bilsel, Ali Şahbaz Efendi'ye ait bir anekdotu bize nakletmektedir. Boğaz semtlerinden Mirgün'de (Emirgan) oturan Mekteb-i Hukuk müderrisi Ali Şahbaz Efendi kar tipisinden dolayı vapur işlememesi yüzünden dersine yetişmek için kayıkçıya bir altın vererek derse yetişmiş; fakat yolda tutulduğu zatüreden dolayı vefat etmiştir. Cemil Bilsel, Mekteb-i Hukuk hocalarının derslere ne kadar bağlı olduklarını anlatabilmek için Ali Şahbaz Efendi örneğine yer vermiştir. (Cemil Bilsel, a.g.m., s. 95-97)

Döneminin en başarılı öğrencilerinden biri olan Mardinîzâde Ebû'l-ulâ Bey, talebesi olduğu Hukuk Mektebi'nde önemli hocaların derslerine katılma imkânı bulmuştur. Ebû'l-ulâ Mardin'in 1899-1903 seneleri arasında eğitim gördüğü Mekteb-i Hukuk'ta medrese eğitimi almış olan hocalar da ders vermektedir. "Darülfünun'un açılışı sırasında ilk ders, Darülfünun-ı Şahane 'ilm-i tefsir' muallimi olan Manastırlı İsmail Hakkı'nın verdiği 'Fatiha Suresi' konulu açış dersi olmuştur."⁸³ (Ayrıca, "1909 senesinden sonra da medrese eğitimi almış ya da eğitimini tamamladıktan sonra dini ilimleri tahsil etmiş pek çok hocanın Darülfünun'da görev aldıkları görülür."⁸⁴) Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, hem Eşref Edib'in, hem de Ebû'l-ulâ Mardin'in fıkıh hocasıdır.⁸⁵ Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin hocalığı, Ebû'l-ulâ Mardin için sadece Mekteb-i Hukuk yıllarıyla sınırlı kalmayacak, ilerleyen dönemde de devam edecektir. Mekteb-i Hukuk yıllarından sonra da devam eden bu öğretim sürecini Mehmet Emin Erişirgil, 'İslâmcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif' adlı yapıtında bize anlatmaktadır. Sözü Erişirgil'e bırakalım:

"Ayasofya Camii'nde, minberin karşısında, duvara yapışık yüksek bir kürsü vardır. Bu cami müze haline gelmezden önce, caminin kayyum denilen hademesi her cuma günü, namazdan sonra, buraya bir merdiven dayardı. 1907 yılında bu merdivenden yavaş yavaş, uzun ve beyaz sakallı, sevimli bir adam çıkar, kürsüye yerleşir, ayetlerden birini okur, onu tefsir ederdi... Onun hakkında 'zamanımızın en büyük tefsir âlimi' derlerdi... O zat Manastırlı İsmail Hakkı Efendi idi..."

Bu kürsü şeyhinin dinleyicileri arasında iki sarıklı genç vardı ki onların Hukuk Mektebinde talebe olduklarını veya oradan çıktıklarını söylerlerdi. Bunların elinde daima bir sarı defter bulunur, Hocanın ağzından ne çıkarsa yazarlardı. Sonra bunları bastırırlar, şimdiki terimle broşür, o zamanın sözüyle risale halinde yayınlardı. Bu broşürlerin üzerindeki yazıdan anlaşılıyordu ki bu iki sarıklı genç Ebulûla ile Eşref Edip'ti. Meşrutiyet ilân edilince, bu iki arkadaş haftalık bir mecmua çıkarmaya karar verdiler."⁸⁶

Birlikte çıkaracakları Sırât-ı Müstakîm dergisinde Ebû'l-ulâ Mardin ve Eşref Edib, hocaları Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'den dergiye yazı yazması için ricada bulunacak, Hoca da bu iki talebesinin isteğini münasip görerek Sırât-ı Müstakîm'e

⁸³ Ekmeleddin İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 357.

⁸⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 358.

⁸⁵ Eşref Edib, "Ebülulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakimi Nasıl Çıkardık?", **Sebilürreşad**, Cilt: 10, Sayı: 238, 1957, s. 199.

⁸⁶ Mehmet Emin Erişirgil, **İslâmcı Bir Şairin Romanı: Mehmet Akif**, Yay. Haz.: Aykut Kazancıgil, Cem Alpar, 3. bs., Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Aralık 2006, s.95-96.

yazılarını gönderecek, dolayısıyla Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ile Mardinîzâde Ebû'l-ulâ arasındaki hoca-talebe ilişkisi Mekteb-i Hukuk'u da aşarak daha uzun bir döneme yayılacaktır.

Ebû'l-ulâ Mardin ile Eşref Edib'in Dârülfünun'daki talebelik dönemlerinde tanışma imkânı buldukları bir diğer önemli hoca ise Musa Kâzım Efendi'dir.⁸⁷ “Şeyhülislamlık görevine kadar yükselen Musa Kâzım Efendi (ö. 1920) de Mekteb-i Hukuk'un yanı sıra Darülfünun'da fıkıh okutmuştur.”⁸⁸ Musa Kâzım Efendi de ilerleyen dönemde talebesi Ebû'l-ulâ Mardin'in kurmuş olduğu Sırât-ı Müstakîm'de yazarlık yapacaktır. Ayrıca Ebû'l-ulâ Mardin'in müsteşarlığını yaptığı şeyhülislâmlardan biri de yine Musa Kâzım Efendi olacaktır.⁸⁹ Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ve Musa Kâzım Efendi, Ebû'l-ulâ Mardin'in talebelik sonrasında da ilişkisini devam ettirdiği iki önemli hocasıdır.

Yaşadığı devrin önemli âlimlerinden ders alan ve klâsik tarzdaki öğreniminin yanı sıra Mekteb-i Hukuk'tan da en iyi dereceyle mezun olan Ebû'l-ulâ Mardin, 52 yıl sürecek olan memuriyet hayatına henüz öğrenciyken başlayacaktır. Hem medrese eğitiminin hem de Hukuk Mektebi'nde görmüş olduğu eğitimin Ebû'l-ulâ Mardin'in tüm yaşamı boyunca etkili olması söz konusudur. Bundan dolayıdır ki kendisinin öğrenim hayatına çalışmamızda ayrıca yer verilmiştir.

Gerek çalışmamızın bir sonraki bölümünün de konusunu teşkil eden Ebû'l-ulâ Mardin'in imparatorluk dönemi faaliyetlerinin, gerekse Cumhuriyet dönemindeki faaliyetlerinin, Ebû'l-ulâ Mardin'in öğrenim hayatının ve aile bağlarının üzerinde durulmaması durumunda anlaşılamayacağı kanaatindeyiz. Ebû'l-ulâ Mardin, Türk siyasetinin önemli dönüm noktalarında (özellikle erken Cumhuriyet döneminde) Necmeddin Molla Bey'in (Kocataş) geliştirmiş olduğu politik ilişkilerin de katkısıyla statü kaybı yaşamamış, bununla birlikte klâsik anlamdaki (medrese) eğitimiyle

⁸⁷ Eşref Edib., a.g.y., s. 200.

⁸⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e., s. 358.

⁸⁹ Aynı zamanda Musa Kazım Efendi'nin şeyhülislâm olduğu dönemde Ebû'l-ulâ Mardin Meşihat'taki vazifesinden istifa etmiştir. Bu hususa da ilerleyen kısımlarda değinilecektir.

imparatorluğun çöküşü öncesi Meşihat Müsteşarı iken ‘İlmiyye Sâlnâmesi’ni ve 50’li yıllardaki emeklilik döneminde ‘Huzûr Dersleri’ adlı eserini vücuda getirebilmiş, Mekteb-i Hukuk’taki öğrenimi ve hukuki anlamdaki kabiliyetleri ile de erken Cumhuriyet döneminde memleketin en önde gelen medeni hukuk hocalarından biri olmayı başarabilmiştir. Bu hususlar dolayısıyla ki, tezimizin ilk bölümü Ebû’l-ulâ Mardin’in ailesine ve öğrenim hayatına ayrılmıştır. Bir sonraki bölümde ise Ebû’l-ulâ Mardin’in devlet hizmetinde bulunmaya başladığı yıldan yeni bir dönemin başlangıcı sayılan Cumhuriyet dönemine kadar olan (1900-1923) serüveni üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

2. BÖLÜM:
EBÛ'L-ULÂ MARDİN'İN
İMPARATORLUK DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

Çalışmamızın ilk bölümünde Ebû'l-ulâ Mardin'in mensup olduğu aileye ve görmüş olduğu öğrenime tezimiz sınırlarının izin verdiği ölçüde yer vermeye çalıştık. Bu bölümde ise Ebû'l-ulâ Mardin'in imparatorluk dönemindeki faaliyetini ele alma çabası içinde olacağız. Öğrencilik yıllarından Cumhuriyet'in kurulmasına kadar devam eden süre zarfında Ebû'l-ulâ Mardin Adliye teşkilatında görev almaya başlamış, tedris hayatına adım atmış ve müderrisliğe kadar yükselmiştir. Yine bu dönemde Sırât-ı Müstakîm ve Kelime-i Tayyibe dergilerini kurmuş, Meclis-i Mebusan'da Niğde ve Mardin mebusu olarak görev almış, ayrıca Meşihat makamında üstlendiği vazifeleri müsteşarlık ile noktalamıştır. Elli yılı aşkın bir süre boyunca kesintisiz olarak devlet hizmetinde bulunan Ebû'l-ulâ Mardin'in söz konusu olan bu görevlerini kapsayan dönem, çalışmamızın ikinci kısmının konusunu teşkil etmektedir.

Ebû'l-ulâ Mardin hem mektep, hem de medrese eğitimi görmüştür. Yirmili yaşlarını II. Abdülhamid dönemi mektep ve medreselerinde geçiren ve “Medrese Mektep Adliye üçgeninde yetişen”¹ Ebû'l-ulâ Mardin, “bir ilmiye ailesinden gelen, medrese eğitimi alıp Mekteb-i Hukuk'ta öğrenim gören ve eş-zamanlı olarak mahkemelerde görev alan”² hukukçu modelinin bir örneğidir. Hem mektepte hem de medresede başarılı bir öğrenim hayatı geçirmesi Ebû'l-ulâ Mardin'in yaşamının önemli bir bölümünü kavrayabilmemizi kolaylaştıran bir husustur. Bu ikili eğitimin bir neticesi olarak Ebû'l-ulâ Mardin'in devlet hizmeti; hem yargı organlarındaki, hem Meşihat makamındaki, hem de üniversitedeki görevlerini kapsayacaktır.

Ebû'l-ulâ Mardin henüz 17 yaşındayken Mekteb-i Hukuk'un giriş imtihanında başarılı olmuş, mektebin ders döneminin başlamasından hemen önce de memuriyet hayatına atılmıştır. Mahkeme-i Temyiz İstida Dairesi kaleminde mülâzım olarak görev almaya başlaması 1898 yılının ilk yarısına rastlamaktadır. Aynı yıl içerisinde ibtida-i hâric³ rüusunu da kazanan Ebû'l-ulâ Mardin, iki yıl sonra 20 kuruş

¹ Ali Adem Yörük, “Âlim Bir Hukukçu Olarak Ebül'ülâ Mardin”, **Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebül'ûla Mardin**, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 102.

² Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 98.

³ İbtida-i hâric, medrese öğrenimindeki ilk derecedir.

maaş almaya hak kazanmıştır. 6 Temmuz 1901 yılında ise Mahkeme-i Temyiz beşinci sınıf kâtipliğine atanmıştır.⁴ Bu görevi sırasında Ebû'l-ulâ Mardin Mekteb-i Hukuk'ta ikinci sınıf talebesidir. Vazifesi devam ederken 29 Ağustos 1903 tarihinde Mekteb-i Hukuk'tan aliyyülâla derecesi ile mezun olacaktır.⁵ Ebû'l-ulâ Mardin Hukuk mektebinden mezun olmasının ardından 11 Mayıs 1905 tarihinde Mahkeme-i Temyiz dördüncü sınıf kitabetine tayin edilecek ve maaşı da 4 liraya çıkarılacaktır.⁶

Söz konusu olan bu vazifeler, Ebû'l-ulâ Mardin'in yirmili yaşlarındaki esas faaliyetinin büyük ölçüde yargı organlarında üstlenmiş olduğu görevlerden müteşekkil olduğunu bize göstermektedir. Ancak bu dönemdeki temel uğraşısı olan adliye teşkilâtındaki vazifeleri devam ederken Ebû'l-ulâ Mardin çok daha önemli bir faaliyet içine girecek ve Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte Türk düşüncesinde özel bir öneme sahip olan Sırât-ı Müstakîm dergisini arkadaşı Eşref Edip ile beraber çıkarmaya başlayacaktır.

Hem öğrenimi hem de öğrenim hayatından Meşrutiyet dönemine kadar yargı organlarında üstlenmiş olduğu görevlerinin tamamı II. Abdülhamit dönemine rastlayan Ebû'l-ulâ Mardin, II. Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte Sultan Abdülhamid'i ve yönetim anlayışını oldukça sert bir şekilde eleştirmeye başlayacak ve bu eleştirilerini de kuruculuğunu üstlenmiş olduğu Sırât-ı Müstakîm dergisi aracılığıyla dile getirecektir. İstibdat eleştirisi yaptığı yazılarının yanı sıra toplumu bilinçlendirme, daha çok münferit hadiselerden yola çıkarak belli toplumsal sorunları yine bu dergi vasıtasıyla irdeleme çabası içine giren Ebû'l-ulâ Mardin'in Sırât-ı Müstakîm dergisinin kuruculuğunu üstlenmesi yaşamının dönüm noktalarından biri olacaktır.

Ebû'l-ulâ Mardin'in belli bir görüş etrafında toplumu bilinçlendirebilme çabası içine girmesi Sırât-ı Müstakîm dergisi aracılığıyla gerçekleşmiştir. "Fikir ve eğilimlerin özellikle gazetecilik ve dergicilik yoluyla yaygınlaştırılması, Türk

⁴ Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 102.

⁵ Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 103.

⁶ Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 103.

düşüncesinin hakim geleneklerinden biridir.”⁷ Meşrutiyet’in ilânının hemen ertesinde çıkmaya başlayan Sırât-ı Müstakim dergisi de özellikle İslâmcılık fikrinin yayın organı olarak Osmanlı toplumuyla buluşmuştur.

Sırât-ı Müstakîm dergisi (sonraki adıyla Sebîlürreşad) II. Meşrutiyet’in ilân edilmesinin de bir ürünüdür. “1908’de ilân edilen II. Meşrutiyet, Türk siyasal hayatı bakımından olduğu kadar, Türk basın tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır.”⁸ Tâhirü’l-Mevlevî, Meşrutiyet’in ilân edilmesinin ardından oluşan iklimi şu sözlerle ifade edecektir: “10 Temmuz 1324’teki ilân-ı Meşrutiyet üzerine matbuata birdenbire fakat kemiyet itibariyle bir bolluk gelmişti. Hergün yeni yeni gazeteler ve mecmualar, kitaplar ve risaleler matbaa kapılarından Babialı yokuşuna adeta akıyordu.”⁹ Neredeyse eli kalem tutanın ortaya atıldığı, gazete ve mecmuaların Babîâliyi doldurduğu¹⁰ bu dönemde düşünürlerimiz görüşlerini daha çok gazete ve dergiler vasıtasıyla okuyucuyla paylaşmışlardır. “Doktrinal çalışmaların yanı sıra, İslâmcı cephe mensupları fikirlerini geniş halk kitlelerine indirmişlerdir” diyen Tunaya, bunun da yazı ve vaazlarla gerçekleştiğini ifade etmektedir.¹¹ Bu bağlamda 1908 sonrası İslâmcılarının literatürümüze kazandırdıkları en önemli dergilerden biri de Ziya Gökalp’ın “İslamlaşmak fikrinin yayıcısı”¹² olarak bahsettiği Sırât-ı Müstakîm olmuştur.

Sırât-ı Müstakîm dergisinin yayınlanmaya başladığı II. Meşrutiyet yıllarında, Osmanlı aydınlarının zihinsel meşguliyetlerinin ‘İmparatorluk nasıl kurtarılabilir? Bu çöküşü durdurmak ne suretle mümkün olabilir?’ soruları üzerine odaklandığını

⁷ Tülay Kaya, “Eserlerinden ve Yakınlarının Yazdıklarından Hareketle Ziya Gökalp Üzerine Biyografik Notlar”, **Ziya Gökalp**, Ed.: Korkut Tuna, İsmail Coşkun, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011, s. 25.

⁸ Tüba Çavdar, “İslâm Mecmuası’nın Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basın-Yayın Yüksek Okulu Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul, 1988, s. I.

⁹ Tâhirü’l-Mevlevî, **Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Yay. Haz.: Nurcan Boşdurmaz, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2012. s. 30.

¹⁰ Eşref Edib, “Ebülulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakimi Nasıl Çıkardık?”, **Sebîlürreşad**, Cilt: 10, Sayı: 238, 1957, s. 199.

¹¹ Tanık Zafer Tunaya, **İslâmcılık Akımı**, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2007, s. 89.

¹² Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Yay. Haz. Osman Karatay, 2. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2010, s. 11.

belirten Koçak, dönemin düşünce hareketlerinin ve akımlarının bu soru etrafında şekillendiğini ifade etmektedir.¹³ “Osmanlı İmparatorluğu’nun son birkaç on yılı, devletin bekasına yönelik tehditlerin arttığı ve devleti kurtarmaya yönelik acil iç tartışmaların yaşandığı bir dönemdir.”¹⁴ Bu dönem aydınları “çöküşünü hissettikleri, dağıldığını gördükleri imparatorluğu bir arada tutmak, kısaca devleti kurtarmak misyonunu üstlenmişlerdir.”¹⁵ İmparatorluğu kurtarabilmeye ilişkin çözüm yollarıyla ilgili olarak farklı fikirlerin düşünürlerimizce dile getirildiği bu dönemde gazete ve dergiler toplumun bilgilenmesinde özel bir öneme sahiptirler. Dönem yazarları da bunun bilincinde olarak yazı hayatlarını sürdürmüş olmalıdırlar. Eşref Edip, Sebilürreşad’ın ellinci yıldönümü dolayısıyla neşrettiği “Sebilürreşad’ın Ellinci Yıldönümü” adlı yazısında muharrirlerin fikirlerinin toplum kesimleri tarafından benimsenmesine ilişkin Le Bon’un düşüncelerine yer vermiştir: “Büyük içtimaiyat ustası (Gustaw Lebon) bu mes’eleyle tetkik etmiş, şu neticeye varmıştır: Diyorki: - İnsanlar arasında bir tabaka vardır ki düşünür, bir takım fikirler ortaya koyar. İkinci tabakadaki insanlar; -mesela muharrirler, hatipler- bu fikirleri alıp işlerler, yazarlar, söylerler, mütemadiyen tekrar ederler. Üçüncü tabakadaki insanlar -ki halktır- bunları okuya okuya, dinleye dinleye bu fikirleri benimserler, âdetâ kendi fikirleri imiş gibi kabullenirler.”¹⁶ Sırât-ı Müstakîm dergisinin diğer kurucu ismi olan Eşref Edib, Le Bon’dan yola çıkarak, kendi dergilerinin misyonunu bu şekilde tarif etmektedir.

Toplumun meseleler hakkında bir bakış açısı elde edebilmesinde yazılı yayın organlarının önemli bir rolü vardır. Koçak da Habermas’ın gazetelerin sadece haber yayınlayan kurumlar olmaktan çıkıp, kamuoyunun taşıyıcıları ve yönlendiricileri olduklarını belirttiğini ifade etmektedir. Nitekim “Osmanlı basını da Meşrutiyet’in

¹³ Birgül Koçak, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı-Türk Aydınında Batı Eleştirisi: Sırât-ı Müstakim Örneği”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 79.

¹⁴ Amit Bein, **Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Faileri ve Geleneğin Muhafızları**, Çev. Bülent Üçpınar, Yay. Haz.: Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Kitap Yayınevi, Ocak 2013, s. 22.

¹⁵ Mümtaz’er Türköne, **Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 96.

¹⁶ Eşref Edip, “Sebilürreşad’ın Ellinci Yıldönümü”, **Sebilürreşad**, Cilt:XII, Sayı: 276, İstanbul, 1958, s. 6.

halk tarafından idrak edilmesinde ve bilinçlenmesinde etkin bir rol oynamıştır.”¹⁷ Sırât-ı Müstakîm’in önemi de Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumunu belli bir görüş etrafında bilinçlendirebilme çabasından ve alanındaki en önemli yayınlardan biri olmasından ileri gelmektedir. Meşrutiyet döneminde çıkmaya başlayan Sırât-ı Müstakîm mecmuası yazarlarının önemli bir kısmının mensup olduğu İslâmcılık akımının temel amacı da çökmekte olan devletin kurtuluş yolları konusunda fikir üretebilmektir.

İslâmcılık, “19. ve 20. yüzyılda İslâm’ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, eğitim...) ‘yeniden’ hayata hakim kılmak ve akılcı bir metodla Müslümanları, İslâm dünyasını Batı sömürsünden, zâlim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütünü ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir.”¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak da özellikle Meşrutiyet İslâmcılığının modernist yanını ön plâna çıkarmaktadır: Ocak’a göre Meşrutiyet İslâmcılığı “bütünüyle klâsik Osmanlı İslâmı’na karşı bir tepki hareketidir. Bu yüzden de esas itibarıyla modernist bir akımdır. Bu itibarla görünürdeki bütün Batı karşıtı tavrına rağmen, yenileşme yanlısı olduğu için, Türkiye tarihinde modernist fikir hareketleri çerçevesinde mütalaa edilmelidir.”¹⁹ Nitekim Sırât-ı Müstakîm’in “genel çizgisi, modernizm ile İslâm’ın birbiriyle uyuşur hale getirilmesini, kaynaştırılmasını amaçlayan modernist İslâmcılıktır.”²⁰

İslâmcılık, bir yönüyle modernleştirici bir ideolojidir.²¹ Kara, hiçbir İslâmcıda “Batı da kim”, “İslâmiyet, bugünkü manasıyla bir terakki anlayışına karşıdır”

¹⁷ Birgül Koçak, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁸ İsmail Kara, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İslâmcılık Tartışmaları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 5. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 1405.

¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “II. Abdülhamit Dönemi İslâmcılığının Tarihî Arka Plânı: Klâsik Dönem Osmanlı İslâmına Genel Bir Bakış Denemesi”, **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994, s. 123.

²⁰ Birgül Koçak, **a.g.e.**, s. 5.

²¹ Mümtaz’er Türküne, **a.g.e.**, s. 43.

türünden fikirlere kolay kolay rastlayamayacağımızı söylemektedir.²² İslamcı akım özellikle “İslamiyet mani-i terakki değildir” fikrinin savunusunu üstlenmiştir. “Bütün İslamcılar en ufak broşürlerinde bile, evvela bu fikrin ispatı ve doğrulanması ile fikir savaşı meydanına atılmışlardır.”²³ Bununla birlikte İslâmcılar, bir bütün olarak Batı medeniyetini benimsemek yanlısı değildirler. Amaç, “Müslüman kalarak Batı’yı üstün kılan unsurları iktibas etmek”tir.²⁴ Garpçılar ile İslâmcılar arasındaki fark da burada ortaya çıkmaktadır. Tunaya’ya göre “Garpçılar, Batı’nın kültüründen ahlakîyat ve içtimaiyatından da, milli inkişaf ve ihtiyaç kanunları göz önünde tutularak, iktibaslar yapılmasına umumiyetle taraftardır. Fakat İslamcılar, Batı’nın yalnız fen ve aliyatından (teknik bilgiler) istifadeyi şart koşmaktadırlar.”²⁵ Batı’dan alınan fikirlerin bir biçimde İslâmiyet ile harmanlanmasını savunan ve büyük ölçüde yenileşme yanlısı olan İslâmcı düşünürlerin çıkarmış oldukları dergilerden biri de Sırât-ı Müstakîm olacaktır.

Sırât-ı Müstakîm’in topluma yön verme çabası modernist İslâm anlayışıyla yakından ilgilidir. “Sırât-ı Müstakim mecmuası, İslâm’ı, aklın esas alınması, bilim ve terakki gibi kimi modern değerlerle eklektik tarzda uzlaştırma, bu dinin söz konusu değerlerle bir arada bulunamayacağına yönelik eleştirileri göğüsleme çabası içinde olan modern, yer yer modernist İslam anlayışını temsil eden en önemli yayın organlarının başında gelir.”²⁶ Siyasi açıdan II. Abdülhamid yönetimine muhalif ve İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne yakınlığı olan, meşveret ve şûra gibi İslamî kavramlar etrafında meşrutî idareyi benimseyen Sırât-ı Müstakîm dergisi, Meclis’in belirleyiciliğini önceleyen bir yönetim anlayışını savunmaktadır.²⁷ “Diğer taraftan Batılı devletlerin nüfuzu altına giren Osmanlı Devleti’nin ve İslam dünyasının durumu göz önünde bulundurularak Osmanlı vatandaşları arasında siyasi birlik (ittihad, İttihad-i Osmanî) ve eşitlik (müsavvat), dünya Müslümanları arasında ise dini-kültürel birlik (ittihad, vahdet, İttihad-ı İslam, tevhid-i mezahib), kardeşlik

²² İsmail Kara, a.g.m., s. 1412.

²³ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 15.

²⁴ Mümtaz’er Türköne, a.g.e., s. 50.

²⁵ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 66.

²⁶ Suat Mertoğlu, **Sırât-ı Müstakim Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008, s. 9.

²⁷ Suat Mertoğlu, a.g.e., s. 17.

(uhuvvet) ve dayanışmaya vurgu yapılır. Ayrıca tefrika ve kavmiyet kavramları etrafında bu birliğe mani olan parçalanmalar eleştirilir.”²⁸ Mertoğlu’na göre Sırât-ı Müstakîm, “İslâm dünyasının modern dönemde karşılaştığı siyasi, iktisadî ve toplumsal meselelere çözüm arayışında olan ve ‘İslâm Modernizmi’ ana başlığı altında toplanan fikrî çabaların ve arayışların Osmanlı bağlamında en güçlü şekilde temsil edildiği entelektüel zeminlerden birini oluşturmaktadır.”²⁹ İslâm dini ile modernizmin uzlaştırılması esasına dayanan Modernist İslamcı düşünceye bağlı olarak İslam kaynaklarının günün gereklerine göre uygulanması ve bu gereklerin meşrulaştırılmasında İslâm kaynaklarının araçsal zemin olarak kullanılması söz konusudur.³⁰ Sırât-ı Müstakîm dergisinin önemi de reform yanlısı tutumunu İslâmi mefhumlara bağlı kalarak temellendirmeye çalışmasından ve bunu da geniş toplum kesimleri ile paylaşmayı amaçlamasından ileri gelmektedir.

Sırât-ı Müstakîm mecmuası, tarihe ‘10 Temmuz İnkılabı’ olarak geçen II. Meşrutiyet’in ilânından bir gün sonra, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908’de Ebû’l-ulâ Zeynülâbidin (Mardin, 1881-1957) ve Serezli Hafız Eşref Edib (Fergan, 1883-1971) tarafından kurulmuş ve ilk sayısı 30 Receb 1326/14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908 Perşembe günü yayınlanmıştır. Tamamı 7 cilt ve 182 sayı olan mecmuanın son sayısı ise 11 Rebiülevvel 1330/16 Şubat 1327/29 Şubat 1912 Perşembe günü yayınlanmıştır.³¹

Sırât-ı Müstakim mecmuasının ortaya çıkışını anlatan en kıymetli çalışma Eşref Edip’in Ebû’l-ulâ Mardin’in vefatının ardından kaleme aldığı “Ebülulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakimi Nasıl Çıkardık?”³² başlıklı yazısıdır. Her Cuma günü Ebû’l-ulâ Mardin’in Kırkçeşme’deki konağına giderek sohbetlerine katılan Eşref Edib için “Ebülulâ, kendisinden birkaç yıl önce hukuku bitirmiş

²⁸ Suat Mertoğlu, **a.g.e.**, s. 17.

²⁹ Suat Mertoğlu, **a.g.e.**, s. 17.

³⁰ Birgül Koçak, **a.g.e.**, s. 141-144.

³¹ Suat Mertoğlu, **a.g.e.**, s. 9. Ebû’l-ulâ Mardin’in ayrılmasından sonra Sırât-ı Müstakîm dergisi, Sebilürreşad ismiyle Eşref Edip yönetiminde yayınlanacaktır.

³² Eşref Edib, “Ebülulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakimi Nasıl Çıkardık?”, **Sebilürreşad**, Cilt: 10, Sayı: 238, 1957, s. 199.

‘timsal-i fazilet’ birisidir.”³³ Ebû’l-ulâ Mardin’in aktif yazı hayatına başladığı ve onu geniş bir kitleye tanıtmasına fırsat veren Sırât-ı Müstakîm’de kaleme aldığı yazılardan bahsetmeden önce Sırât-ı Müstakîm dergisinin ortaya çıkış süreciyle ilgili olarak Eşref Edip’in anlattıklarına kısaca yer vermek istiyoruz:

“10 Temmuz 1324 (1908). Memleket yerinden oynadı. Sanki kıyamet koptu. Eli kalem tutan ortaya atıldı. Gazeteler mecmualar Babiâliyi doldurdu. Biz de nice zamanlar tasavvur ettiğimiz, muhayyel mecmuamızı neşr etmek hevesine düştük.

Tahrir heyetini toplamağa başladık. Ben, dedim, gazetenin yarısını doldururum. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi hocamızın Ayasofya kürsüsündeki derslerinden not tutulmuş bin sahife kadar yazı bende hazır. Ebülulâ bey, ben de tefsir ve Hadise dair makaleler yazarım, Ali Haydar efendinin kıymetli usuli Fıkıh notlarını da derc ederiz, dedi. Ebülulâ beyin ağabeyi Mardinizâde Arif bey de dinî makaleler yazmak suretiyle yardım vaadinde bulundu. Ben, hocalarımız Musa Kazım, Manastırlı İsmail Hakkı efendilerle görüştim. Manastırlı tefsire dair her hafta bir makale yazacağını vaad etti. Musa Kâzım Efendi de ictimâî bahisler, ilmi kelâma dair yazılar yazacağını söyledi. Babanzade Ahmed Naim, temyiz azasından Bereketzade İsmail Hakkı beylerle de görüştük. Naim Bey mektebi Sultanîde verdiği din derslerini yazacak. Bereketzade de Necaibi Kurâniye serlevhası altında tefsire dair yazılar yazacaktı... Akife bir gazete çıkaracağımızı müjdeleyince fevkaledde sevindi. Her nushasına bir şiir benden dedi...

Bu suretle tahrir heyeti kurulmuş oldu. Bize de cesaret geldi. Yaparmıyız, yaparız, dedik. Kat’i karar verdik. Hazırlıklara başladık. Haydi şimdi bir isim bulalım. Bir çok isimler ileri sürüldü. Beğenmedik. Bilmem nasıl oldu, benim hatırıma (Sıratı Müstakim) ismi geldi, söyledim. Ebülulâ Bey hemen “çok güzel!” dedi. Artık başka bir isim aramağa hacet kalmadı. Akif beye ve diğer üstaplara bahsettik. Hepsi takdir ettiler, beğendiler, müracaat ettik. Ebülulâ beyle beraber müşterek bir imtiyaz aldık. Bismillâh deyip işe başladık. Bu, yarım asırlık bir hikâye.

14 Ağustos 1324, 30 Şaban 1326 Perşembe günü ilk nüsha çıkınca Babiâli alt üst oldu. Müvezzilerin “Sıratı Müstakim, Sıratı Müstakim” âvâzeleri caddeleri kapladı. 24 saat sürmedi, onbinlerce nushası yağma oldu, bir tane kalmadı. Tekrar bastık, yine bitti, arkasından ikinci nusha yetişti, memleketin her tarafından telgraflar yağmağa başladı. Matbaalar gece gündüz çalıştığı halde yetiştiremez oldular. Az zamanda İşkogradan Bağdada ve Yemene kadar bütün memleket sıratı müstakimle doldu. Ve bütün islâm dünyasına taşmağa başladı. Büyük âlimlerin, kudretli üstadların kıymetli eserleriyle, kıymetli şiirleriyle Sıratı Müstakim en birinci mecmua halini aldı.”³⁴

³³ Caner Arabacı, “Eşref Edip Fergan ve Sebilürreşad Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslâmcılık**, Cilt 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 97.

³⁴ Eşref Edip, a.g.y., s. 200.

Gerçekten de İslâm dünyasına hızla yayılan ve ‘İslâmcı hareketin kuvvetli yayın organı’³⁵ olan Sırât-ı Müstakîm, kısa süre içinde Adriyatik kıyılarından Basra Körfezi’ne, Karadeniz’den Kızıldeniz kıyılarına kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış,³⁶ “sadece Osmanlı Devleti sınırları içinde değil, diğer İslâm ülkelerinde de beğenilmiş ve okunulmuştur.”³⁷

Hızla geniş toplum kesimlerine ulaşan Sırât-ı Müstakîm mecmuasının gözden kaçırılmaması gereken bir başka özelliği de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile kurmuş olduğu yakın ilişkidir. “İttihat ve Terakki, Meşrutiyetin başında, bizzat liderlerinin ismi anılarak dini dergilerde ve camilerde, bilhassa Sırât-ı Müstakim sayfalarında savunulmuş ve övülmüştür.”³⁸ Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni ‘mukaddes’ ve ‘muhterem’ olarak tanıtmış, cemiyet ve mensupları hakkındaki düşüncelerini “O cem’iyet yok mu? Vallâhi öyle muhterem, mukaddes bir cem’iyettir ki Kıyâmet’e kadar pâyedâr olsun. Sıdk ile çalışdılar, o kadar sene işkencelere dayandılar. İnsâf edelim, haklarını teslîm edelim. Ne büyük muvaffakiyet, ne âlî maksad!...”³⁹ sözleriyle ifade etmiştir. Bu durum, Meşrutiyet’in başlangıcında İttihat ve Terakki Fırkası’nı İslamcı çevrelerin bir kurtarıcı olarak görmesine⁴⁰ de örnektir. Bu arada belirtmek gerekir ki, İttihat ve Terakki’ye olan hayranlık ve bağlılıklarını açıkça ifade eden⁴¹ Sırât-ı Müstakîm ilk olarak Matbaa-i Âmire’de basılmaya başlanacaktır.⁴²

³⁵ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 8. bs., y.y., Ülken Yayınları, 2005, s. 136.

³⁶ Suat Mertoğlu, **a.g.e.**, s. 11. Mithat Cemal Kuntay Sırât-ı Müstakîm’in Rusya’daki durumunu “Çarlık Rusyası ‘Sırât-ı Müstakim’den korktu ve Rusya’ya sokmadı” sözleriyle ifade edecektir. (Mithat Cemal Kuntay, **Mehmed Akif: Hayatı- Seciyesi- Sanatı**, 8. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, Mart 2011., s. 428.) Bunun muhtemel sebebi İttihad-ı İslâm ya da daha doğru bir şekilde ‘İttihadü’l Müslimin’ (Mümtaz’er Türköne, **a.g.e.**, s. 40) fikrinin dergi yazarlarınca yüksek sesle dile getirilmesi olmalıdır.

³⁷ Bülent Varlık, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 122.

³⁸ Tarık Zafet Tunaya, **a.g.e.**, s. 99.

³⁹ Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, “Mevâ’ız”, **Sırât-ı Müstakim**, 7. Sayı, 12 Ramazan 1326-25 Eylül 1324-08 Ekim 1908 (Sırâtümüstakîm-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013)

⁴⁰ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s. 58.

⁴¹ İsmail Kara, a.g.m., s. 1416.

⁴² Dergi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki yakın ilişkinin bir sonucu olarak mecmuanın idarehanesi 31 Mart İsyanı sırasında isyancılar tarafından basılacak ve baskı makinelerine zarar verilecektir. Sırât-ı Müstakîm mecmuası olaylar yatışınca kadar bir süre yayınlanmamıştır. (Suat Mertoğlu, **a.g.e.**, s. 13-14.)

İttihat ve Terakki Partisi ile yakın ilişki içinde olan ve Meşrutiyet'in ilânının hemen ertesinde çıkmaya başlayan Sırât-ı Müstakîm dergisinde yer alan İslâmcı düşünürlerin, özellikle yönetim biçimine ilişkin reformist görüşlerini şer'i hükümler ile açıklamaya çalışmaları söz konusudur. Bu, erken yenileşme dönemi düşüncesi ile süreklilik arz etmesinin yanı sıra, Meşrutiyet döneminin de ruhunu yansıtan bir tutum alıştır. Berkes de meşrutiyet döneminde ulemâ arasında meşrutiyetçi yeni kuşak yazarların meşrutiyetin şeriata uygunluğu tezini savunduklarını belirtmektedir.⁴³ Musa Kâzım Efendi bu dönemi şöyle anlatmaktadır: “Şu memlekette Meşrutiyet'i alkışlamayan hiç kimse kalmamıştı. Biz de o zaman alkışlıyorduk. Ve inanıyorduk ki memleket meşrutiyet sayesinde şöyle terakki edecek, böyle yükselecek, diye bir takım hayaller, tasavvurlar takip ediyorduk... Meşrutiyet'in faydalarından bahsediyorduk. Meşrutiyetin şeriata muhalif olmayıp şer-i şerîfe muvafık olduğuna dair risaleler yazıyorduk.”⁴⁴ Meşrutiyetin bir yönetim biçimi olarak İslâmcı düşünürlerce şeriata uygun olduğunun ispatlanmaya çalışılmasının örneklerinden biri de Ebû'l-ulâ Mardin'in Sırât-ı Müstakîm'deki ilk yazısı olan “Sûre-i Şûrâ” başlıklı makalesidir.

Sırât-ı Müstakîm mecmuasının ilk sayısında derginin kurucu ismi ve imtiyaz sahibi olan Ebû'l-ulâ Mardin'in “Sûre-i Şûrâ” adlı makalesine yer verilmiştir. Bu makalede Ebû'l-ulâ Mardin, derginin muhteviyatını da şöyle ifade etmektedir:

*“Dîn ü vatana elden geldiği kadar hüsn-i hizmet ümniyye-i mahsûsasıyla sabahü'l-hayr-i hürriyetde te'sisini istediğimiz Sırâtımüstakîm'in esas münderecâtını ilm-i tefsîr ve hadîs teşkil edeceği cihetle muhterem hutebâ ve muharrirlerimizin berây-ı tezkîr irâd eyledikleri âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfe hakkında mütenevvi' nukât-ı nazardan icrâ edeceğimiz tedkikât ve tettebbu'atı bi-mennihi'l-Kerîm ilerde müte'addid makalelerle neşr edeceğiz”*⁴⁵

⁴³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz.: Ahmet Kuyaş, 12. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2008, s. 432.

⁴⁴ Sadık Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası**, İstanbul, İleri Sanat Matbaası, 1973, s. 112.

⁴⁵ Mardinîzâde: Ebu'l-ULâ, “Sûre-i Şûrâ”, **Sırât-ı Müstakîm**, 1. Sayı, 30 Receb 1326 -14 Ağustos 1324 - 27 Ağustos 1908. (Sırâtımüstakîm-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013)

Ebû'l-ulâ Mardin'in, 'Sûre-i Şûrâ' isimli yazısını kaleme almasının esas nedeni ise meşveret usulünün şer'an meşrû olduğunu ortaya koyabilmektir. Şöyle demektedir Ebû'l-ulâ Mardin:

“Usûl-i meşveret şer'an me'mûrun-bih olduğu gibi İslâmiyet'in hayru'l-kurûn olmak şerefiyle mümtâz olan feyizli devirlerinde mesâ'il-i mu'dilenin halli için dâima tevessül olunur bir habl-i metîn-i i'tisâm idi.

Şerî'at-i garrâ bu ka'ide-i celîleyi öyle bir mertebe-i kemâle is'ad etmiştir ki lâfz-ı güzîn-i islâmiyyet bi-tariki'l-iltizâm usûl-i meşverete delâlet eylediği gibi Hilâfet-i İslâmiyye şekl-i meşrûtiyetin en parlak misâlini irâ'e eylemektedir.”⁴⁶

Ebû'l-ulâ Mardin'in şûrâ ve meşveret ile ilgili görüşleri, Yeni Osmanlıların demokrasiyi 'meşveret', parlamentoyu da 'şûrâ' kavramları ile karşılamalarına⁴⁷ benzemektedir. Bununla birlikte 'Sûre-i Şûrâ' adlı makalesini yazdığı sırada henüz 27 yaşında olan Ebû'l-ulâ Mardin'in meşverete ilişkin görüşleri, hocaları olan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ve Çarşambalı Ahmet Efendi'nin de etkileriyle şekillenmiştir. Nitekim bu yazısında hem Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin, hem de Çarşambalı Ahmet Efendi'nin isimlerini anacak, meşveret usulüne ilişkin görüşlerinden dolayı her iki hocasına da teşekkür edecektir. Daha önemlisi Ebû'l-ulâ Mardin ilk kez bu yazısında İslâmiyet kaynaklı hukuk-ı esâsiyye ve asliyyeyi korumak için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduğunu ifade edecektir. Sözü Ebû'l-ulâ Mardin'e bırakalım:

“Bütûn âlem-i İslâm'ın medâr-ı iftihârı olan Üstâd-ı muhterem fâzıl-ı şehîr Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi hazretleri îd-i ekber-i ümmetin usbû'-i devrîsi olan Cum'a günü Ayasofya Câmi'-i Şerîfi'nde umûm beşeriyete min kâbeli'r-rahman ihsân buyurulmuş olan hukuk-ı esâsiyye ve asliyyeyi - ki muhafazası için her türlü fedâkarlığı icrâ edeceğimizi bugün te'ahhüd ediyoruz - Şerîat-i İslâmiyye'nin ne sûretle te'yîd ve takviye buyurmuş olduğunu kendilerine hâs olan bir talâkat-ı beyân ile îzâh buyurdular.

Tesadüfât-ı haseneden olmak üzere Çarşambalı Hoca Efendi hazretleri, ... vücûb-ı meşverete dâir bir çok hakâyık-ı âliye serd ve beyân etmek sûretiyle bihavlihî ve keremihî

⁴⁶ Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ, a.g.m., s. 6.

⁴⁷ Mümtaz'er Türköne, a.g.e., s. 253.

*te'âlâ ümmet-i mu'azzamanın muvaffak olacağı şu emr-i hayr için bir berâ'at-i istihlâl vücûda getirdiler. Cenâb-ı Hak cümlelerin mesâ'isini meşkûr buyursun.”*⁴⁸

Aktif yazı hayatının da başlangıcını oluşturan ‘Sûre-i Şûrâ’ isimli bu makale vesilesiyle Ebû'l-ulâ Mardin hem meşrutiyete hem de bu yönetim biçiminin şer'i açıdan uygunluğuna dair görüşlerini paylaşmış ve bu makale kamuoyunun kendisini daha yakından tanıması açısından da önemli bir adım olmuştur. ‘Sûre-i Şûrâ’, Ahmet Mithat Efendi'nin de övgüsüne mazhar olacaktır:

*“Mardinîzâde Ebulüla Efendi hazretlerinin ‘Sûre-i Şura’ ve Manastırlı İsmail Hakkı Efendi hazretlerinin “Mevaiz” sernameli makalât-ı nefiseleri maksad-ı hürriyetin şeriat-ı İslâmiyeye muvafakat ve ‘adem-i muvafakatı şüphelerini li'l-ebed fasl u hasm edecek hücec-i şer'iyeden olup ba'dema cemaat-ı İslâmiyeye vaaz u nasihatte bulunacak ulema-yı kirâm için dahi birer bedraka-i talim u telkin olacaklarından âmâlin bu kısmı hâsıl olmuş bitmiş demektir... Sırat-ı müstakim'den terakkiyat-ı medeniyemiz için pek büyük hizmetler bekleriz.”*⁴⁹

Meşverete ilişkin görüşlerini paylaştığı ‘Sûre-i Şûrâ’ isimli yazıdan sonra Ebû'l-ulâ Mardin'in dergideki bir diğer önemli yazısı ise ‘Muhtelit Mahkemeler’ adlı makalesi olacaktır. ‘Muhtelit Mahkemeler’, Ali Kemal'in 28 Ramazan 1326 tarihli İkdâm gazetesindeki ‘İhtilâfât-ı Hâzıra’ başlıklı yazısında savunduğu mahkemelerimize yabancı hâkim tayin edilmesi fikrini eleştirmek amacıyla yazılmıştır. Ebû'l-ulâ Mardin, öncelikle Ali Kemal'e övgüde bulunur:

*“İkdâm'ın birinci sahifesinin baş sütunlarını tezyîn eden fâzıl kalem bizim için yabancı değildir. Evvel âhir güzîde beyânının meshûruruz... Bu sevimli kalem dâima ma'rûf olacaktır. Sabâhü'l-hayr-ı hürriyetden beri ise âsâr-ı bedi'asını her gün görmek, okumakla karîru'l-ayn, bahtiyar oluyoruz.”*⁵⁰

⁴⁸Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ, “Sûre-i Şûrâ”, **Sırat-ı Müstakîm**, 1. Sayı, 30 Receb 1326 -14 Ağustos 1324 - 27 Ağustos 1908. (Sıratmüstakîm-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013)

⁴⁹Ahmed Midhat Efendi, “Sırat-ı Müstakim”, **Tercüman-ı Hakikat**, 3 Şaban 1326 / 17 Ağustos 1324 / 30 Ağustos 1908. (aktaran: İsmail Kara, “Sırat-ı Müstakim/Ahmet Midhat Efendi”, Suat Mertoğlu, **Sırat-ı Müstakim Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008.

⁵⁰Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ, “Muhtelit Mahkemeler”, **Sırat-ı Müstakîm**, 11. Sayı, 10 Şevval 1326 - 23 Teşrinievvel 1324 - 05 Kasım 1908 (Sıratmüstakîm-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013)

Ardından “Ufak zelleler bile bu hâme-i bedâyi’-nüvîs için çok görülüyor”⁵¹ der ve Ali Kemal’in söz konusu olan fikrini eleştirmeye başlar:

“İşte İkdâm’ın 28 Ramazan Sene 1326 tarihli nüshasında ‘İhtilâfat-ı Hâzıra’ bendinde dermeyân olan mahkemelerimize ecnebî hâkim ta’yini fikri de bu kabîlden bir zelledir. Hukuk mesleği müntemîleri bu nazariyeye i’tirâz ile beraber şu zelleyi şâyân-ı esef buluyorlar...Yaldızlanmak istenilen mülâhaza-i vâkı’a yine imtiyâzât-ı ecnebiyyeyi vikâye sûretiyle neticeleniyor. Devr-i istibdâdda bile tasavvurundan tedhiş olunan şu hâkimiyet-i ecnebiye kaziyesi devr-i hürriyetde nasıl cây-i kabûl bulabiliyor buna aklımız ermez... lisân-ı resmîye vâkıf, ahkâm-ı kanûniyyemizi ârif bu kadar ecnebî hâkim bulabilecek miyiz? Belçikalı, Hollandalı, İsviçreli mösyöler gidip bilfarz Hakkâri, Dersim livâlarında îfâ-yı vazîfe edecekler mi?”⁵²

Ebû’l-ulâ Mardin için yabancı hâkimlerin memleketimizde görev yapması “doğrudan doğruya devletimizin hakk-ı istiklâlini muhillidir.”⁵³ Ayrıca bu usûl, “kavmin izzet-i nefsi ve haysiyet ü hubb-i millîsi i’tibâriyle de gayr-i kâbil-i tevessüldür.”⁵⁴ “İmdi mevcûdiyeleriyle, kemâl ü irfânlarıyla iftihar ettiğimiz âlî-kadr muharrirlerimiz...” diyerek Ali Kemal’den bahseden Ebû’l-ulâ Mardin, Ali Kemal’e “ devletimizin bu nokta-i nazarını muhâfaza etmeli ve feyizli kalemlerini bir an evvel şu imtiyâz esâretinden kurtulmak esbâbını i’dâd ve tehyi’eye hasr eylemeli”⁵⁵ demek suretiyle tavsiyede bulunarak sözlerine son verecektir.

Son olarak, ‘Muhtelit Mahkemeler’ adlı makalede Ebû’l-ulâ Mardin “Kânun-ı medenîmizin yeniden tedvinine lüzûm var mıdır. Bugün Mecelle’mizin ihtiyâcâtımıza kifâyetini yalnız bazı garazkâr muharrirler kabul etmek istemiyor”⁵⁶ demektedir. Bu da Ebû’l-ulâ Mardin’in medeni kanun ile ilgili dile getirilmiş önemli görüşlerinden biridir. Medeni Kanun ile Ahmet Cevdet Paşa bahislerinde ele almak üzere bu hususu burada belirtmekle yetiniyoruz.

⁵¹ Mardinîzâde: Ebu’l-Ulâ, a.g.m., s. 156.

⁵² Mardinîzâde: Ebu’l-Ulâ, a.g.m., s. 156.

⁵³ Mardinîzâde: Ebu’l-Ulâ, a.g.m., s. 156.

⁵⁴ Mardinîzâde: Ebu’l-Ulâ, a.g.m., s. 158.

⁵⁵ Mardinîzâde: Ebu’l-Ulâ, a.g.m., s. 160.

⁵⁶ Mardinîzâde: Ebu’l-Ulâ, a.g.m., s. 157.

Ebû'l-ulâ Mardin'in Sırât-ı Müstakîm'deki ilgi çekici yazılarından biri de 'Târîhî Bir Gece' isimli makalesidir. Bu yazıda Ebû'l-ulâ Mardin, Girit adasının Osmanlı topraklarında kalmasına ilişkin temennilerine yer verecek ve halkın Girit adasıyla ilgili hassasiyeti üzerinde duracaktır. Bu yıllarda Girit Rumlarının Müslümanlara yönelik saldırıları karşısında Yunan malları boykot edilmekte, mitingler düzenlenmektedir.⁵⁷ Girit'in Osmanlı toprağı olarak kalmasını arzulayanların bir kısmının bir Cuma gecesi Mekteb-i Hukuk binası önünde toplanması Ebû'l-ulâ Mardin'de de heyecan uyandıracaktır:

“Meşrûriyet'in yevm-i ilânından i'tibâren ilk def'a olmak üzere sûret-i hususiyyede anâsır-ı Osmâniyye müntesibleri vatan-ı müştereke â'id bir cüz'ün istikbâl-i mukadderini birlikde nazar-ı im'âna almak üzere baş başa vererek ictimâ lüzûmunu hissetdiler... Ma'a-mâfih Girid'i muhâfaza yalnız bir şeref ü haysiyet mes'alesi değildir; muhâfaza-i mevcûdiyyete, hakk-ı bekâmıza te'alluk eder bir mes'ele-i mühimme-i hayâtıyyedir.”⁵⁸

Ebû'l-ulâ Mardin'in Sırât-ı Müstakîm dergisinde yayınlanan makalelerinden biri de 'Ali Mürteza Efendi Meselesi' ismini taşımaktadır. Ali Mürteza Efendi isminde Mekteb-i Hukuk mezunu olan bir şahsın iltimasla Adliye teşkilâtında istihdam edilmesi, Ebû'l-ulâ Mardin'in adalet anlayışına tamamen zıt bir hadise olarak kendisinin tepkisini çekecektir:

“İşte tafsilât ve teşrihât-ı mesbuka gösteriyor ki Ali Mürtezâ Efendi'nin intihâbında kavâ'id-i ilmiye ve mevzû'ât-ı kânûniyye ve usûl ve te'âmülaât-ı müttehazeden hiç birine ri'âyet olunmamıştır. Aliyyü'l-a'lâ derecede ehliyetliler mevcûd iken a'lâ derecede ehliyetli bir zât tercih olunmuştur. Hizmet ve neş'et i'tibârıyla daha kıdemli zevât tâlib bulunduğu halde bunlara hakk-ı rüchân tanınmamıştır. Aynı kalemde vücûh-ı adîde-i kânûniyye ile mûmâ ileyhe mütefevvik me'zunlar var iken cümlesi gayr-i mevcûd olarak farz edilmiştir.”⁵⁹

⁵⁷ Vahit Cemil Urhan, “1908-1913 Tarihlerinde Girit Olayları”, Yüksek Lisans Tezi: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2006, s. 141.

⁵⁸ Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ, “Târîhî Bir Gece”, **Sırât-ı Müstakîm**, 21. Sayı, 21 Zilhicce 1326 - 01 Kânûnisânî 1324 - 14 Ocak 1909 (Sırâtımüstakîm-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2.bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013)

⁵⁹ Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ, “Ali Mürteza Efendi Meselesi”, **Sırât-ı Müstakîm**, 42. Sayı, 06 Cemâziyelâhir 1327 - 11 Haziran 1325 - 24 Haziran 1909 (Sırâtımüstakîm-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri: 2.Cilt, İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Aralık 2012)

Ebû'l-ulâ Mardin'in daha üstün niteliklere sahip olan Mekteb-i Hukuk mezunları varken daha az iyi niteliğe sahip bir ismin kamuda istihdam edilmesi meselesinin üstünün örtülmesini istemeyerek derginin farklı sayılarında konuyla ilgili yedi adet yazı yayınlaması kendisinin bu konudaki hassasiyetini göstermektedir. Ebû'l-ulâ Mardin'in devlet kadrolarındaki haksız işe almalara karşı daha sert tepkisi bu yazının haricinde kendisinin Meşihat Müsteşarlığı dönemine rastlayacak ve haksız kadrolaşmaya karşı olan Ebû'l-ulâ Mardin ilerleyen dönemlerde bu gerekçeyle Meşihat Müsteşarlığı vazifesinden de istifa edecektir.

'Ali Mürteza Efendi Meselesi' başlıklı bir dizi makaleden sonra Ebû'l-ulâ Mardin 'Şeriata Hizmet: Mecelle Cemiyeti' isimli makaleyi yayınlacaktır. 1909'da Mecelle'yi genişletmeyi amaçlayan bir girişim, ulema arasında önemli tartışmalara yol açmıştır. Hukuk sisteminin Avrupalı modellere göre reformuna yönelik girişimleri engellemek amacıyla muhafazakâr ulema Mecelle'nin 1909'da genişletilmesine yönelik çalışmaların tekrar başlatılmasını amaçlamış, "Mustafa Sabri ve onunla aynı görüşleri paylaşan ulema kökenli mebuslar, İttihatçı liderliğe danışmadan Mecelle'nin yeni bölümlerini hazırlamak için Şeyhülislam'ın himayesinde, ulemadan oluşan bir komisyon kurulması için" yasa teklifi oluşturmuşlardır.⁶⁰ Destek bekledikleri reform yanlısı ulema ise bu girişime karşı çıkacak, girişimi başlatanların Mecelle'yi tamamlayabilecek donanımdan yoksun oldukları söz konusu edilecektir. Ebû'l-ulâ Mardin ise Mecelle Cemiyeti'nin Meşihat makamına bağlı olarak çalışma teklifini olumlu karşılayacak ancak Mecelle'nin birkaç kişi ile değil, memleketin seçkin âlimlerinden kurulmuş bir heyet tarafından genişletilmesi gerektiğini söyleyecektir. Bu usul, "bütün insanlar için bir esas-ı saadet ihzâr edecektir."⁶¹ Ebû'l-ulâ Mardin'e göre "şeriata hizmet ümniyyesi bir niyet-i mübecceledir. Bunu takdir etmeyecek sahib-i iman tasavvur olunamaz. Fakat hizmetin yolunu bilmek lâzımdır."⁶² Ebû'l-ulâ Mardin "Memâlikin kaffesinde iştihar

⁶⁰ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 58-59.

⁶¹ Mardinîzâde: Ebu'l-ulâ, "Şeriata Hizmet: Mecelle Cemiyeti", **Sırât-ı Müstakîm**, Cilt: 3, 55. Sayı, 1325, s. 43.

⁶² Mardinîzâde: Ebu'l-ulâ, **a.g.m.**, s. 42.

eden güzîde fikhânı dahi davet edileceğini ümid ediyoruz”⁶³ demek suretiyle Mecelle’nin genişletilerek yeniden tedvîn edilmesi ve bunun memleketin önde gelen fakîhlerinin çabası ile gerçekleşmesi gerektiğini söyleyecektir. Bu çaba Ebû’l-ulâ Mardin için şerîata hizmet etmenin yüce bir yoludur. Bununla birlikte “İttihatçı liderlik, Avrupalı hukukçu ve ünlü şarkiyatçı Kont Leon Ostrorog’un Adliye Nezareti’nde özel müşavir olarak istihdam edilmesi işini çoktan halletmiş”⁶⁴ ve Ostrorog’a “Osmanlı medeni kanununu Avrupa’daki medeni kanunlarla uyumlu hale getirme”⁶⁵ vazifesi verilmiştir. Mecelle’nin genişletilmesi çabası bir kez daha Ebû’l-ulâ Mardin’in Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi’nin müsteşarlığını yaptığı dönemde söz konusu edilecek, fakat bu girişim de akim kalacaktır.

‘Şerîata Hizmet: Mecelle Cemiyeti’ Ebû’l-ulâ Mardin’in Sırât-ı Müstakim dergisindeki son yazısıdır. 182. sayının yayınlanmasından sonra⁶⁶ mecmuanın iki ortağından biri olan Ebû’l-ulâ Mardin, kurucusu olduğu Sırât-ı Müstakim’den ayrılmıştır. Öncelikle bunun ihtilâflı bir konu olduğunu belirtelim. Mertoğlu da Ebû’l-ulâ Mardin ve Eşref Edip’in neden ayrıldıklarının tam olarak aydınlatılmadığını belirtmektedir.⁶⁷ Bu husus ile ilgili olarak üç ismin söylediklerine kulak vereceğiz:

Mehmet Emin Erişirgil, Eşref Edip ile Ebû’l-ulâ Mardin gibi zıt karakterlere sahip kişilerin ortaklıklarının baki kalamayacağına ilişkin duyumlarını paylaşacaktır:

“Günün birinde talihinin Baytar Dairesi kâtibi yapacağını kimsenin kestiremeyeceği Mercan İdadisinden yeni çıkmış bir genç, Divanyolu’ndaki tütüncüden, Sırât-ı Müstakim’in ilk sayısını aldı, Ayasofya’ya doğru yürüyordu... Bu genç, elinde tuttuğu mecmuaya bir göz atayım diye o kahveye doğru gidiyordu; oraya vardı, kendinden biri dört diğeri beş yaş büyük akrabasından iki kişinin orada oturduğunu gördü. Bunlardan ikisi de Hukuk Mektebi talebesi idi. Onlar bunun elinden mecmuayı aldılar, üzerinde yazılı iki adı okudular, belliydi ki her ikisi de hem Ebulûla’yı, hem Eşref Edip’i tanıyorlardı. Bunlardan biri şunları söylemişti:

⁶³ Mardinîzâde: Ebu’l-ulâ, a.g.m., s. 43.

⁶⁴ Amit Bein, a.g.e., s. 60.

⁶⁵ Amit Bein, a.g.e., s. 60.

⁶⁶ Suat Mertoğlu, a.g.e., s. 14.

⁶⁷ Suat Mertoğlu, a.g.e., s. 14.

Göreceksiniz, bu ikisi bir arada bu mecmuayı çıkaramayacaklar, ya ayrılacaklar, onu yalnız biri idare edecek, yahut bu mecmua da batacak; emsali gibi. Bu kadar birbirinden ayrı karakterde insanlar nasıl beraber bir teşebbüsü başarı ile idare edebilir?”⁶⁸

Erişirgil'in Ebû'l-ulâ Mardin ile Eşref Edib'in aralarının bozulabileceğine ilişkin yazdıklarının bir benzerini Tâhirü'l-Mevlevî de kaleme alacak, “Sırat-ı Müstakim'in sahipleri Ebu'l-Ulâ ve Eşref Beylerin arası açıldığı için Ebu'l-Ulâ Bey, Sırat-ı Müstakim idaresinden çekilmiş Kelime-i Tayyibe namıyla ayrıca bir mecmua neşreylemişti”⁶⁹ diyecektir.

Konuyla ilgili olarak Eşref Edip ise Ebû'l-ulâ Mardin'in ölümünden hemen sonra yayınladığı “Ebülulâ beyle beraber Nasıl çalıştık? Sıratı Müstakimi nasıl çıkardık?” isimli yazısında “Böylece seneler geçti. Yedi cildi ikmâl ettik. Merhum Ebülulâ bey mebus oldu, profesör oldu. Mecmua ile uğraşmağa müsait vakitleri kalmadı. Çekildiler. Ben yalnız başıma Sıratı Müstakim adını Sebillürreşada tahvil ederek neşriyata devam eyledim... İşte dört sene kadar Sıratı Müstakimde, iki üç sene de Kırk çeşmedeki konaklarında Ebülulâ beyle beraber çalıştığımız zamanlarda hiç bir gün hiç bir ihtilâfımız olmadı. Nasıl olabilirdiki merhum mücessem bir faziyet timsâli idi. Onunla birlikte geçen zamanların hatıraları daima gönlümü zevk ve ferahla doldurur” diyecek ve ‘Huzûr Dersleri’ eserinin kendisine ithaf edilen nushasında Ebû'l-ulâ Mardin'in “Yarım asırdan beri islâmiyetin müstemir fedakâr hadimi, Sebilürreşadın muhterem sahibi refiki şefikim aziz kardeşim Eşref Edip bey efendiye sonsuz sevgi ve şükranlarımla zilhicce 1375 - Ebülulâ Mardin”⁷⁰ şeklinde not düşmüş olduğunu ifade edecektir. Ebû'l-ulâ Mardin ile Eşref Edib'in bilemediğimiz bir sebepten dolayı aralarının açılmış olması söz konusudur; fakat bunun ilerleyen dönemde telâfi edilmiş olması muhtemeldir. Nitekim hem Ebû'l-ulâ

⁶⁸ Mehmet Emin Erişirgil, **İslâmcı Bir Şairin Romanı: Mehmet Akif**, Yay. Haz.: Aykut Kazancıgil, Cem Alpar, 3. bs., Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Aralık 2006, s. 98.

⁶⁹ Tâhirü'l-Mevlevî, **Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Yay. Haz.: Nurcan Boşdurmaz, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2012, s. 33.

⁷⁰ Eşref Edib, “Ebülulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakimi Nasıl Çıkardık?”, **Sebillürreşad**, Cilt: 10, Sayı: 238, 1957, s. 200-201.

Mardin'in Eşref Edib'e yazdığı not, hem de 'Huzûr Dersleri'nin yayınlandığı dönemde eserin Sebilürreşad'da okuyucuya tanıtılması⁷¹ buna işaret etmektedir.

Sırât-ı Müstakîm kadrosunun dağılmaya başlaması, İttihat ve Terakki hükümetinin Balkan Savaşları'ndaki yenilginin ardından milliyetçiliği daha fazla önemsemesi ile de yakından ilgilidir.⁷² İttihat ve Terakki'nin açmış olduğu mekteplerde okutturulmak üzere hazırlanan⁷³ ve Ebû'l-ulâ Mardin ile Eşref Edip tarafından yayın yapmak üzere kurulmuş Sırât-ı Müstakîm Kütüphanesinin ilk yayını⁷⁴ olan 'Amel-i İlm-i Hal' adlı eserin sahibi Halim Sabit, "Aziz Kardeşim Halim Sabit Efendi, ... Sırât-ı müstakim'de, yahud onun gibi terakkiperverane dini bir gazete yazmalısınız"⁷⁵ şeklinde Halim Sabit'e mektup yazmış olan Yusuf Akçura ve kuruluşundan itibaren Sırât-ı Müstakîm'de yazmakta olan Ahmet Ağaoğlu⁷⁶ gibi isimlerin dergiden ayrılımlarının ardından Sırât-ı Müstakîm mecmuası, giderek muhafazakâr İslâmcı görüşün sözcülüğünü yapar duruma gelecektir.⁷⁷

Ebû'l-ulâ Mardin, Sırât-ı Müstakîm'den (derginin son sayısı olan 182. sayıdan sonra, 28 Şubat 1912) ayrılmasının üzerinden iki ay geçmeden Kelime-i Tayyibe isimli derginin kuruculuğunu üstlenmiştir. 18 Nisan 1912'de çıkmaya başlayan Kelime-i Tayyibe dergisinin kapağında "On beş günde bir neşr olunur dinî, ilmî mecmua-i İslamiyyedir. Sahib ve müdir-i mes'ulü Ebu'l-'ulâ Zeynel'âbidîn" ifadesi yer almaktadır. Babanzade Ahmet Naim'in hadis ve Bereketzade İsmail Hakkı'nın tefsir ile ilgili yazılarının bulunduğu Kelime-i Tayyibe'de Ebû'l-ulâ Mardin sadece hukuk alanında yazmış olduğu makaleleri yayınlayacaktır. Hukuk öğrencilerinin faydalanabilmelerine yönelik olarak kaleme alınan makalelerin

⁷¹ "Yeni Eserler: Huzur Dersleri", **Sebilürreşad**, Cilt: IX, Sayı: 224, İstanbul, 1956.

⁷² İsmail Kara, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 5. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 1410.

⁷³ Necmi Uyanık, "Sarıklı Bir Türkçü Olarak Halim Sabit (Şibay) ve Türk Milliyetçiliğindeki Yeri (1883-1946)" **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 5. Sayı, Bahar 1999, s. 91.

⁷⁴ İsmet Sungurbey, **Ebül-ulâ Mardin**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 41.

⁷⁵ Suat Mertoğlu, **a.g.e.**, s. 28.

⁷⁶ İsmail Kara, a.g.m., s. 1410.

⁷⁷ Tüba Çavdar, "İslâm Mecmuası'nın Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basın-Yayın Yüksek Okulu Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul, 1988, s. 3.

konusunu Mahkeme-i Temyiz Tefsirleri ve bey' akdi ile ilgili meseleler (Akd-i Büyü'da Hıyâr-ı Şart, Akd-i Büyü'da Kabzın Tesirâtı vd.) oluşturmaktadır. 1912 yılının Nisan ayında yayınlanmaya başlayan ve toplam 12 sayı olarak çıkan derginin yayın hayatı aynı yıl içerisinde son bulmuştur.

Kelime-i Tayyibe dergisinin kapanmasından iki yıl sonra, 1914'de yayınlanmaya başlayan İslâm Mecmuası'nın yayın kurulunda görev almaya başlayan Ebû'l-ulâ Mardin'in⁷⁸ 'İslâm Mecmuası'na muharrirlikleri temin olunan zevât-ı muhtereme' arasında olduğu da dergi tarafından okuyucuyla paylaşılmıştır.⁷⁹ Halim Sabit'in müdürlüğünü üstlendiği ve mali olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce desteklenen⁸⁰ İslâm Mecmuası toplam 63 sayı olmak üzere 1914-1918 yılları arasında yayınlanmıştır.⁸¹ Din ve milliyet fikrinin birbiriyle çelişmediği görüşünün hâkim olduğu İslâm Mecmuası, 'dinli bir hayat, hayatlı bir din' şiarını benimsemektedir.⁸² Bundaki en önemli pay ise Halim Sabit'e aittir. Nitekim Hilmi Ziya Ülken'in 'Sarıklı Türkçü' olarak bahsettiği Halim Sabit "Ziya Gökalp'in Türkçülük şiarı paralelinde İslâmın millileşmesine katkıda bulunmuş"⁸³ bir düşünürdür.

Şeyhülislam'ın yetkilerinin yeniden tanımlanması ve daraltılması, şer'iyeye mahkemelerinin Adliye Nezareti'ne devredilmesi,⁸⁴ Evkâf Nezareti'ne bağlı mekteplerin Maarif Nezareti'ne bağlanması gibi taleplerin 1915 yılından itibaren İslâm Mecmuası'nda dile getirilmesi söz konusudur. Ziya Gökalp ve Halim Sabit'in görüşlerinin hâkim olduğu İslâm Mecmuası'nda savunulan bu fikirlerin, İttihatçı kadrolara yakınlığıyla bilinen Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi ve Müsteşarı Ebû'l-ulâ Mardin tarafından hoş karşılanmaması; "devletin laikleştirilmesi

⁷⁸ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 69.

⁷⁹ Tûba Çavdar, **a.g.e.**, s. 8.

⁸⁰ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 69.

⁸¹ Mustafa Bakırcı, "İkinci Meşrutiyet Dönemi İslâm Mecmuası'nda Din Sosyolojisi Konularıyla İlgili Tartışmalar", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2001, s. 2.

⁸² Tûba Çavdar, **a.g.e.**, s. V.

⁸³ Yıldız Akpolat, "II. Meşrutiyet Dönemi Sosyolojisinin Kaynakları II: İslâm Mecmuası", **Türkiye Günlüğü**, Sayı:45, Mart-Nisan 1997, s. 205.

⁸⁴ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 71.

ve ulemanın marjinalleştirilmesini sağlamaya dönük üstü örtük bir çaba olarak kuşku duyulan politikalarla ilişkilendirilmek”⁸⁵ istemeyen Mustafa Hayri Efendi’nin Mayıs 1916’da Şeyhülislamlık vazifesinden ve hemen ardından da İslâm Mecmuası muharrirlerinden biri olarak okuyucuya duyurulmuş olan, fakat dergide hiçbir yazı kaleme almayan Meşihat Müsteşarı Ebû’l-ulâ Mardin’in Temmuz 1916’da Meşihat Müsteşarlığı vazifesinden istifası ile sonuçlanacaktır. Bu bağlamda Ebû’l-ulâ Mardin’in Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi döneminde üstlenmiş olduğu Meşihat mektupçuluğu ve Meşihat müsteşarlığı vazifelerinden bahsetmek gerekmektedir.

Ebû’l-ulâ Mardin’in Meşihat bünyesindeki çalışma hayatı 20 Mayıs 1913’te Şûra-yı İlmiye üyeliğine getirilmesi ile beraber başlayacaktır. 22 Mart 1914’te Bâb-ı Fetvâ Tahrirât müdürlüğüne atanan Ebû’l-ulâ Mardin’in Meşihat mektupçuluğu görevine getirilmesi ise bundan iki hafta sonra gerçekleşecektir.⁸⁶ Ebû’l-ulâ Mardin’in mektupçuluk görevini üstlendiği kişi 16 Mart 1914 tarihinde “Evkaf Nazırlığını uhdesinde muhafaza ederek”⁸⁷ şeyhülislâm olan Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’dir.⁸⁸

⁸⁵ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 71.

⁸⁶ Ali Adem Yörük, “Âlim Bir Hukukçu Olarak Ebül’ülâ Mardin”, **Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebül’ûla Mardin**, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 105.

⁸⁷ Ebu’l-ulâ Mardin, **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 225.

⁸⁸ Meşihat Makamı’nın haricinde Ebû’l-ulâ Mardin’in Mustafa Hayri Efendi ile birlikte görev aldığı bir diğer kurum, yetim ve yoksul Müslüman çocuklarının yetiştirilmesi amacıyla 28 Haziran 1873’te açılan ve parasız yatılı, özel statüye sahip bir okul olan Darüşşafaka’dır. (**Darüşşafaka Tarihi 1863-1998**, y.y, Ser Ofset, t.y., s. 9.) “Darüşşafaka Cemiyeti 30 Mart 1863 günlü (21 Şevval 1280) padişah fermanıyla Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye olarak kurulmuş” ve “bu ferman ile yürürlüğe giren ana nizamnamesinin 2. bendinde “işbu cemiyet, zat-ı ali-yi Cenab-ı sedaretpenahi’nin taht-ı riyasetindedir.” hükmü yer almıştır. Cumhuriyet döneminde ise bu hüküm “Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, Türkiye Cumhuriyeti Başvekilinin taht-ı riyasetindedir” tarzında değiştirilmiştir. (**A. e.**, s. 9.) Reis Vekili olarak Evkaf-ı Hümayun Nazırı Hayri Bey’in atandığı 1914-1917 yılları arasında Ebû’l-ulâ Mardin, Şura-yı Evkaf azası sıfatıyla burada Meclis-i Tedris âzâsı olarak göreve başlamış, 1917-1921 yılları arasında İdare heyeti âzâsı olarak görevine devam etmiştir. 1923-1927 yılları arasında ise Reis Vekili olarak görev yapmıştır. (**A. e.**, s. 171-175.) Ebû’l-ulâ Mardin, yaşam öyküsünde de “Cem’iyeti Tedrisiyyei İslâmiyye yani Darüşşafaka’yı idare eden Cemiyetin Tüzüğü gereğince Başkanı Başbakan olduğundan seçilmiş Başkan Vekilliğini başarıyla yürüttüm” demek suretiyle bu görevinden bahsedecektir. (Yusuf Mardin, **Kocataş Yalısı Anılarım**, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2012, s. 40.)

Mustafa Hayri Efendi Osmanlı Devleti'nin 124. şeyhülislâmıdır.⁸⁹ Ebû'l-ulâ Mardin gibi Mekteb-i Hukuk-i Şahane mezunu olan ve reform yanlısı tutumuyla bilinen Hayri Efendi'nin bir İttihatçı olarak partinin kadrolarıyla çok iyi bağlantıları vardır.⁹⁰ Nitekim dönem içerisinde reform yanlısı ulema büyük ölçüde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemektedir. 'İttihatçı ulema'⁹¹ ifadesi de reform yanlısı olup İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne destek veren ulema için kullanılmaktadır.⁹² Yakut'a göre şeyhülislamlığın siyasallaşması aşamasında gelinen en son nokta olan II. Meşrutiyet Dönemi'nde⁹³ şeyhülislamlık makamı, bir yandan doğrudan siyasi polemiklerin içinde yer alırken, diğer yandan da İttihat ve Terakki Partisi'nin din, yargı ve eğitim alanlarında gerçekleştirmeyi hedeflediği ıslahat hareketlerinde bir araç olarak kullanılmış, ıslahat hareketlerini destekleyecek bir düşünce yapısına sahip olan Mustafa Hayri Efendi de bu amaçla 1914'te şeyhülislamlık görevine atanmıştır.⁹⁴

Evkaf Nazırı iken 1913'te cami görevlileri yetiştirecek iki yeni mesleki medresenin (Medresetü'l- Vaizin ile Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutaba) kurulmasını sağlayan⁹⁵ Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislam olarak atanması, Meşihat bünyesinde de birçok köklü reformun yapılabilmesini sağlamıştır. Medreseleri modern eğitim kurumları olarak yeniden biçimlendirmeyi ve medreselerin Osmanlı

⁸⁹ Ebu'l-ulâ Mardin, **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 225.

⁹⁰ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 67.

⁹¹ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 122.

⁹² İttihatçı ulema ile İttihat ve Terakki Cemiyeti kadroları arasındaki ilişki, Esra Yakut'un da çalışmasında yer verdiği bir dördlükte hicvedilmektedir:

"Bir sarık, bir de uzunca cübbe...

Şeyh eden sabî bugün hil'at'dır!

Şeyhülislam olagelmiş Hayri

Gerçi fetvayı veren Talât'dır."

(Esra Yakut, **Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 16.)

⁹³ Esra Yakut, **a.g.e.**, s. 16.

⁹⁴ Esra Yakut, **a.g.e.**, s. 194.

⁹⁵ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 89. Ayrıca, "Vakıf mekteplerinin tesisi, camilerin ilk defa elektrikle tenviri, İslâm Eserleri Müzesi'nin kurulması, garip ve yoksulların dinimizin emri vechile himaye ve tedavileri için Bezmiâlem Valide Sultan'ın Yenibahçedeki hastahanelerinin bir şekli kemâli olmak üzere Şehremini'de yeniden inşa olunan Gurebayı Müslimin Hastahanesi, İstanbulda yaptırılan dört büyük vakıf hanı, Hayri Efendinin himmet ve gayretiyle tesis olunan kıymetli eserlerdir." (Ebül'ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 359.)

seçkinleri arasındaki sorunlu imajını düzeltmeyi arzu eden Hayri Efendi⁹⁶, “medreseler alanında Islah-ı Medaris Nizamnamesi’nin çıkarılmasına önyak olmuştur.”⁹⁷ Mustafa Hayri Efendi’nin şeyhülislam olarak atanması, reformların yapılabilmesi için önemli bir fırsat teşkil etmiş, Hayri Efendi’nin döneminde reform yanlısı ulema ilmiye sınıfı içinde hâkim kesim haline gelmiştir.⁹⁸ İstanbul’da ilmiye sınıfı içindeki güç ilişkileri ancak 1919 yılında Mustafa Sabri Efendi’nin şeyhülislam olarak atanmasıyla değişmiş, 1914 ve 1917 reformlarının mimarları olan Mustafa Hayri Efendi ve Musa Kâzım Efendi ‘İttihatçı liderlikle’ işbirliği yaptıkları için yargılanmışlardır.⁹⁹

Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin şeyhülislâmlık döneminde önce Meşihat mektupçuluğuna, ardından Meşihat müsteşarlığına atanan Ebû’l-ulâ Mardin’in bu görevlerini sürdürdüğü dönemde,¹⁰⁰ Meşihat Makamı tarafından iki önemli yayın neşredilmiştir. Bunlar ‘Cerîde-i İlmiye’ ve ‘İlmiye Sâlnâmesi’dir. Ebû’l-ulâ Mardin “mektupçuluğa atandıktan iki ay sonra ilmiye açısından dönemin en önemli yayın organı, idare ve yazı işleri Meşihat mektupçuluğu tarafından yürütülen, Cerîde-i İlmiye çıkmıştır.”¹⁰¹ Hilmi Ziya Ülken’in “yüksek seviyeden medrese ilmini yayan dergi”¹⁰² olarak tanımladığı, “Osmanlı Devleti’nde Bab-ı Meşihat tarafından 1914-1922 yılları arasında ‘Meşihat-ı Celile-i İslamiyye’nin Ceride-i İlmiyye-i Resmîyesi’ ibaresi ile neşredilen Ceride-i İlmiyye, Bab-ı Meşihat ile buna bağlı kuruluşlardan Fetvahane ve şer’i mahkemelerin dini meselelerle ilgili fetva, hüküm ve kararlarının, medrese ve tekkelerle Dar’ül-Hikmet’ül-İslamiyye gibi dini kuruluşlara ait talimat, nizamname ve haberlerin duyurulması maksadıyla

⁹⁶ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 91.

⁹⁷ Hüseyin Hatemi, “19. Yüzyılda Medreseler”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**,

2. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 506.

⁹⁸ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 67.

⁹⁹ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁰⁰ Ebû’l-ulâ Mardin’in Necmeddin Molla Bey’in kızı Bedriye Hanım ile evlenmesi de Meşihat mektupçuluğu yaptığı döneme rastlayacak, (Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 105.) Mustafa Hayri Efendi’nin oğullarından biri olan Münip Hayri Ürgüplü de ilerleyen dönemde Necmeddin Molla Bey’in kızlarından Mihrimah Hanım ile evlenecektir. (Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 260.) İlerleyen dönemlerde de Kocataş ailesinin Münip Hayri Ürgüplü ve Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi’nin oğullarından merhum Başbakan Suat Hayri Ürgüplü ile olan yakın ilişkisi devam etmiştir.

¹⁰¹ Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 105.

¹⁰² Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.**, s. 202.

yayınlanmıştır.”¹⁰³ Dergiyi önemli kılan en önemli husus ise I. Dünya Savaşı yıllarında halkın Meşihat Makamı’na yönelttiği soruların zor ve sıkıntılı bir süreç içerisinde yazılı olarak yanıtlanmasıdır. “Müslümanların dini ve dünyevi maslahatlarını kolaylaştırmaya da hizmet edecek olan Cerîde-i İlmiyye’de ehil kimseler tarafından yayınlanacak makalelerin, Müslümanların bilgi seviyesini yükseltmeleri hedeflenmiştir.”¹⁰⁴ Toplumu özellikle dinî konularda sağlıklı bir biçimde bilgilendirmeye yönelik faaliyet içerisinde olan Cerîde-i İlmiyye’nin yayınlanmasında Meşihat Mektupçusu Ebû’l-ulâ Mardin’in de payı vardır.

Ebû’l-ulâ Mardin’in Meşihat mektupçuluğu görevini yürüttüğü sıralarda Cerîde-i İlmiyye’de yayınlanan en önemli fetva şüphesiz ki Cihad-ı Ekber fetvasıdır. İttihatçılar, İttihad-ı İslâm fikrini son olarak ciddi bir şekilde Cihad-ı Ekber fetvalarıyla hayata geçirmişlerdir.¹⁰⁵ 1914 yılının Kasım ayında ilân edilen Cihad-ı Ekber, Osmanlı Devleti’nin ilân ettiği son resmi cihaddır.¹⁰⁶ Bu cihadın amacı, 11 Kasım’da savaş ilân ettiğimiz İngiltere, Fransa ve Rusya’nın bayrağı altında yaşayan milyonlarca Müslümanı hükümetlerine karşı ayaklandırmaktır. Şeyhülislâm Ürgüplü Hayri Efendi tarafından hazırlanan cihad fetvası beş ayrı fetvadan oluşmaktaydı.¹⁰⁷ “İlk fetvada İslâm padişahının cihad ilân ettiği bütün Müslümanların ‘mallarıyla ve bedenleriyle’ bu cihada katılmalarının farz olduğu söyleniyordu. İkinci fetva İngiltere, Fransa ve Rusya’daki Müslümanları birleşmeye çağırıyordu. Üçüncü fetvada, cihad emrine uymayanların Allah’ın gazabına ve musibete uğrayacakları hatırlatılıyordu. Dördüncü fetva İngiliz, Fransız ve Rus ordusunda bulunan Müslüman askerlerin Osmanlı askerlerine karşı savaşmalarının haram olduğunu anlatıyordu. Son fetvada ise Müslümanların İslâm Hükümeti’ne yardım eden Almanya ve Avusturya’ya karşı savaşmaları hâlinde büyük günah işlemiş

¹⁰³ Nesimi Yazıcı, “Ceride-i İlmiye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 7. İstanbul, 1993, s. 407.

¹⁰⁴ **Cerîde-i İlmiyye Fetvaları**, (Yay. Haz: İsmail Cebeci), İstanbul, Klasik Yayınları, Kasım 2009, s. XVI.

¹⁰⁵ İsmail Kara, a.g.m., s. 1413.

¹⁰⁶ Murat Bardakçı, “İşte Başbakanın Babasının İlân Ettiği Cihad Fetvası”, **Habertürk Gazetesi**, 06 Ekim 2013.

¹⁰⁷ Murat Bardakçı, a.g.y.

sayılacakları ihtar ediliyordu.”¹⁰⁸ Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi tarafından hazırlanmış olan bu fetvanın altındaki son imza Meşihat Mektupçusu Ebû'l-ulâ Mardin'e aittir. Bununla birlikte imzaların sahipleri sadece Mustafa Hayri Efendi ve Ebû'l-ulâ Mardin değildir. Cihat fetvasının altında bütün ulemanın görüş birliği içerisinde olduğu vurgusunu taşımak amacıyla hayatta bulunan eski şeyhülislâmların, fetva emininin ve birçok âlimin imzası da yer almaktadır.¹⁰⁹

Fetva Emini Ali Haydar Efendi tarafından 14 Kasım 1914 sabahında Fatih Camii'nin avlusunda binlerce kişiye hitâben okunan cihad fetvası hiçbir işe yaramamış ve bizim dışımızda kimse ciddiye almamıştır. Hatta İngilizlerin dağıttığı altınların Arap dünyasına daha cazip gelmesi sonucu Şerif Hüseyin bize 'karşı fetva' ile cevap vermiştir.¹¹⁰ Sultan II. Abdülhamit döneminde ilân edilmeyen, ancak siyasi bir koz olarak kullanılan cihad fetvası, yayınlanması ile birlikte tüm anlamını yitirecektir.¹¹¹ 1946 yılında yayınlanan 'Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa' adlı eserinin Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi ile ilgili kısmında "Cihad fetvasını kendisi imza etmiş"¹¹² ifadesini kullanan Ebû'l-ulâ Mardin, kendi eliyle düzeltilmiş olduğu yaşam öyküsünde¹¹³ de Cihad-ı Ekber fetvasından bahsetmeyecektir.

Görevdeki altıncı ayını doldurduğunda ehliyeti, fazileti ve fevkalade mesaisinden dolayı uhdesine Haremeyn-i Muhteremeyn¹¹⁴ payesi tevcih edilen¹¹⁵

¹⁰⁸ Murat Bardakçı, a.g.y.

¹⁰⁹ Esra Yakut, a.g.e., s. 195.

¹¹⁰ Murat Bardakçı, a.g.y.

¹¹¹ Ayşe Osmanoglu, babası Abdülhamit'in cihat ilân edilmesine karşı vermiş olduğu tepkiyi şu şekilde aktarmaktadır: "Cihat ilan olunca babam büsbütün şaşırmış ve 'Cihadın kendisi değil, fakat ismi bizim elimizde bir silahtı. Ben bazen sefirleri tehdit etmek istediğim vakit, bir İslam halifesinin iki dudağı arasında bir kelime vardır. Allah bunu çıkartmasın derdim.'... diye teessürlerini bildirmiş." (Ayşe Osmanoglu, **Babam Sultan Abdülhamid**, 6. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 231.)

¹¹² Ebül-ulâ Mardin, **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 225.

¹¹³ Yusuf Mardin, a.g.e., s. 38-40.

¹¹⁴ Haremeyn, İlmiye sınıfının Mısır pâyesinden sonra, İstanbul pâyesinden evvel nâil oldukları büyük rütbedir. (bkz. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski ve Yeni Harflerle**, Yay. Haz.: Aydın Sami Güneççal, 24. bs. Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007, s. 329.) "Umumî teşrifât sırası şöyle tanzim olunmuştur: Rütbei vezaret ve müşirîn, sadrı Rumeli payesi, Sadrı Anadolu payesi, Rütbei bâlâdan bilfiil vükelâlık hizmetinde bulunanlar, Rütbei bâlâ, İstanbul payesi, Feriklik, Rütbei ulâ sınıfı evveli, Rumeli Beylerbeyi, Haremeyni şerifeyn mevleviyeti, Mirilivalık,

Ebû'l-ulâ Mardin'in Meşihat mektupçuluğu görevinde iken ortaya çıkarılmasında büyük emek sarf ettiği en önemli eser 'İlmiyye Sâlnâmesi' olacaktır. "İlmiye teşkilâtı, medreseler, mahkemeler ve Osmanlı şeyhülislâmlarının biyografileri, orijinal fetva örnekleri açısından hâlâ vazgeçilmez bir kaynak olan"¹¹⁶ 'İlmiyye Sâlnâmesi', Ebû'l-ulâ Mardin'in ulema hâl tercümelerini yazma ilgisinin gün yüzüne çıktığı ilk eserdir.

'İlmiyye Sâlnâmesi', Meşihat'ın memleketimizdeki ilk ve son sâlnâmesidir. Ali Emîri Efendi ve Ahmet Refik Altınay gibi isimlerin de katkıda bulunduğu 'İlmiyye Sâlnâmesi'nin ortaya çıkması, büyük ölçüde Ebû'l-ulâ Mardin'in çabası sonucu gerçekleşebilmiştir. Sungurbey'in hocasından dinlediğine göre Ebû'l-ulâ Mardin, özellikle şeyhülislâmların fetva ve el yazıları örneklerini toplayabilmek için nice güçlükleri yenmek zorunda kalmış, bu uğurda kendi ceplerinden birçok altın para ödemişlerdir.¹¹⁷ Ebû'ulâ Mardin, yaşamının son döneminde bizzat eliyle

Mirimirlik, Rütbeî ulâ sınıfı sânisî, Biladî hamse mevleviyeti, Miralaylık, Rütbeî saniye sınıfı mütamayizi, Mahreç mevleviyeti, Rütbeî saniye sınıfı sanisi, Mirî ümeralık, Kaymakamlık, İstablı âmire müdürlüğü, Kibarî müderrisin, Binbaşılık, Rütbeî sâlise, Kapıcıbaşılık, Musilei Süleymaniye mâdununda bulunan müderrisin, Alayeminliği, Rütbeî râbia, Kolağalığı, Hâcelik, Yüzbaşılık." (Ebû'l-ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 100.) "Haremeyn payesini ihraz eden zevata üçüncü, İstanbul payesini ihraz eden zevata ikinci ve Kadıaskerlik rütbesini ihraz eden zevata birinci rütbeden Mecidî ita olunmak" usul gereğidir. (Ebû'l-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 99.) Ebû'l-ulâ Mardin'e "İlmiyye rütbelerinden 'İstanbul' pâyesini kazanmış bulunması dolayısıyla...bu rütbeye sahip olanlara verilen ikinci rütbeden 'Mecidî' nişânı verilmiştir. (İsmet Sungurbey, "Önsöz", Ebû'l-ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XIII)

¹¹⁵ Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 105.

¹¹⁶ İsmail Kara, "Ebû'l-ulâ Mardin'in Ulema Haltercümelerine Dair Çalışmaları", **Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt 16, Sayı 31, 2011, s. 161.

¹¹⁷ İsmet Sungurbey, **Ebû'l-ulâ Mardin**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 44. Ulaşabildiği çok sayıda değerli evrakın ve yazma eserin iki ayrı hadise sonucu kaybolması, yaşamının son döneminde 'Huzûr Dersleri' adlı eseri üzerinde çalışan Ebû'l-ulâ Mardin'in bir kez daha zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştur. Ebû'l-ulâ Mardin, bu meseleye 'Huzûr Dersleri'nde kısaca değinecektir: "Şeyhülislâm Ürgübî Hayri Efendi merhumun meşihati zamanında (İlmiye Salnamesi) adile tarafımdan hazırlanan esere konmak üzere Hicrî 1226 tarihinden Salname'nin neşredildiği Hicrî 1334 tarihine kadar mukarrir ve muhatap olarak bu ilmî heyete iştirak edenlerin isimlerini ihtiva eder bir liste vücuda getirmek imkânını bulmuştum. Hayri Efendi merhum 1226'dan daha geriye, yani usulün devletçe resmen kabul edildiği hicrî 1172 tarihine kadar böyle bir vazife ile ilmî şahsiyetleri tevkir olunan zevatın da yapılacak taharrilerle isimlerinin tesbitini ve listeye ilâvesini ve zamana muhtaç olan bu tettebbü yüzünden salnamenin neşri gecikmemek için de cemolunan isimlerin müteakip seneler salnamelerine konulmasını tensip ettikleri cihetle bu babdaki liste dosyasında bırakılmış, fakat bu dosya meşihat teşkilâtının ilgası sırasında zıya uğradığı gibi nezdindeki müsveddeler de Birinci Cihan Harbini velyeden mütareke senesinde Kuruçeşmede zuhur eden yangında ikamet etmekte bulunduğumuz yılının yanması üzerine, daha bir çok yazma eserlerle

düzeltiltiği yaşam öyküsünde de “Meşihat Mektupçuluğum sırasında Türkiye’de ilk kez ‘İlmiyye Salnamesi’ adlı bir eser ortaya çıkardım. Bu eserde Şeyhülislâmların el yazılarıyla fetvaları vardır. 1334 hicrî senesine mahsustur. Meşihatın ilk ve son salnamesidir. 124 Şeyhülislâmın yaşam öykülerini kapsar”¹¹⁸ demektedir. “Bin üç yüz otuz dört sene-i hicriyyesine mahsûs Meşihat-i Ulyâ Mektubculuğu Ma’rifetiyle tertîb¹¹⁹ olunan ‘İlmiyye Sâlnâmesi’nin mukaddime kısmında da eserin sahip olduğu önem özellikle vurgulanmaktadır:

“Meşihât-i Celîle-i İslâmiyye’ye a’id vezâ’ifin husûsiyyet-i âliyyeye mâlik ve mensûbin-i ilmiyyenin bir meslek-i mahsûsa sâlik bulunmaları i’tibâriyle Dâ’ire-i Celîle-i Meşihat’in teşkilâtına ve mu’âmelâtına ve tarîk-ı ilmiyyenin tertîbât ve tekemmülâtına müte’allik ma’lûmât-ı hâliyye ve târîhiyyeyi hâvî bir sâlnâmenin vücûda getirilmesindeki lûzûm ve ehemmiyet, vâreste-i îzâhdır.

Meşihât-i Celîle-i İslâmiyye, feyz-i bâlâterinini Hilâfet-i Mübeccele-i İslâmiyye’den iktibas eylediğine ve ahkâm-ı âliyye-i şer’iyyeye tevfîkan ihkâk-ı hak bâb-ı fetvânın vezâ’if-i ulviyyesi cümle-i pâkîzesinden bulunduğuna göre İlmiyye Sâlnâmesi, bir kıymet-i mahsûsaya hâ’izdir.

Şimdiye kadar sâha-i husûle gelemeyen böyle bir eserin vücûda getirilmesindeki müşkilât derkâr olmakla beraber, inâyet-i Celîle-i Samedâniyye’ye istinâden tertîb ve neşrine tevessül edilmiştir.”¹²⁰

Osmanlı ilmiye teşkilâtı ve şeyhülislâmları hakkında teferruatlı malumât içeren ‘İlmiyye Sâlnâmesi’nde Ebû’l-ulâ Mardin’in kendisinden de bahsedilmekte ve 1914 yılı itibariyle Haremeyn-i Muhteremeyn Mevleviyyeti pâyesine sahip olarak¹²¹ Mektûbî-i Meşihat-i ulyâ memuriyetinde bulunduğu bilgisi verilmektedir.¹²² Şûrâ-yı İlmiyye ve Encümen-i İntihâb-ı Me’mûrîn-i İlmiyye’de de görev almakta olan¹²³ Ebû’l-ulâ Mardin, ‘İlmiyye Sâlnâmesi’nin yayınlanmasından

birlikte yanmıştır.” (Ebû’l-ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 12.)

¹¹⁸ Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 39-40.

¹¹⁹ **İlmiyye Sâlnâmesi: Meşihat-i Celîle-i İslâmiyye’nin Cerîde-i Resmîyesine Mülhaktır**, Yay. Haz.: Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, İstanbul, İşaret Yayınları, Nisan 1998, s. XV.

¹²⁰ **A. e.**, s. 1.

¹²¹ **A. e.**, s. 44.

¹²² **A. e.**, s. 55.

¹²³ **A. e.**, s. 163.

kısa bir süre sonra, 3 Mart 1916'da, Meşihat Müsteşarlığı'na atanacak ve sahip olduğu Haremeyn pâyesi de İstanbul pâyesine yükseltilecektir.¹²⁴

Ebû'l-ulâ Mardin'in Meşihat Müsteşarı iken gerçekleştirdiği en önemli girişim, Mecelle Cemiyeti'ni yeniden canlandırarak Mecelle'yi ta'dil etmeye yöneliktir. Sırât-ı Müstakîm bahsinde de belirttiğimiz gibi Mecelle'nin eksik yönlerinin tamamlanması Ebû'l-ulâ Mardin'e göre Müslümanlar için yapılabilecek önemli bir hizmettir. Bununla birlikte Ebû'l-ulâ Mardin'in Mecelle Cemiyeti'ni yeniden faaliyete geçirerek Mecelle'yi yenilemeye yönelik bu girişimi akim kalmıştır. 'Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa' adlı eserinde Ebû'l-ulâ Mardin konuya kısaca yer verecektir:

*"İkinci Abdülhamid'e verilen bir jurnal memlekete çok değerli hizmetler ifasına muvaffak olan bu güzide cemiyeti bir an içinde dağıttı. Cemiyete ait bütün izler silindi, dosyalar alındı. Meşrutiyetin ilânından sonra Şeyhülislâm Hayri Efendi merhum, meşihati devresinde bu Cemiyetin yeniden ihyasını düşünmüştü. O sırada Meşihat müsteşarı bulunuyordum. Bu bapta malûmat toplamaya çalıştım. Cemiyetin ilgasına dair Meşihat dairesinde hiçbir kayıt bulduramadım. Binaenaleyh Cemiyetin devam edip etmediğini dairece resmen tesbit mümkün olamadı. Devletin h. 1306 yılına ait salnamesinde Meşihat dairelerinden biri olarak gösterilen Mecelle Cemiyeti'nden h. 1307 yılındaki salnamede eser yoktur. Ne olmuş ise bu 1306 senesinde olmuştu. Babîâli'de yaptırduğumuz araştırmalar da o sırada netice vermeyince Hayri Efendi merhum Cemiyeti kurmaktan vazgeçti. Fetvahanede Heyet-i İftaiye adı ile bir teşkilât yaparak yalnız Hanefî mezhebi hükümlerinden değil, Malikî, Şafîî, Hanbelî mezheplerinden de istifade suretiyle nasa erfak ve asrın maslahatına evfak bazı gayri mektup hükümler hakkında resen iradeler aldı. Acil ihtiyaçlar bu yolda tatmin edildi."*¹²⁵

Mecelle'nin yenilenmesi, eksikliklerinin tamamlanmasına yönelik bu girişim, Ebû'l-ulâ Mardin'in Meşihat müsteşarı iken gerçekleştirdiği önemli bir teşebbüstür. Bilindiği üzere, 1912 yılında emekli mahkeme reisi Haçeriyan Efendi'nin İsviçre Medeni Kanunu'nu Türkçeye çevirerek Ceride-i Adliye dergisinde yayınlaması söz konusudur.¹²⁶ Ayrıca 1916 senesinde de Alman Medeni Kanunu Türkçeye tercüme

¹²⁴ Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 105.

¹²⁵ Ebû'l-ulâ Mardin, **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 116-117.

¹²⁶ Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s. 163.

edilmiştir.¹²⁷ Dolayısıyla Ebû'l-ulâ Mardin'in, tamamen Batı'dan iktibas edilmiş bir medeni kanun oluşturulması fikrine karşı kaynağı fıkıh olan Mecelle'yi yenilemeye yönelik girişiminin bu gelişmelerin gözden kaçırılmamasıyla daha iyi anlaşılabilceği kanaatindeyiz.

Ebû'l-ulâ Mardin'in müsteşarlık yaptığı döneme ilişkin diğer bir önemli husus ise Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi'nin dışında gelişen şer'i mahkemelerin Adliye Nezareti'ne nakledilmesi meselesidir. Ziya Gökalp'ın görüşleri ışığında¹²⁸ İttihat ve Terakki Partisi'nin 1916 yılı kongresinde şer'i mahkemelerin durumu ve bu mahkemelerin Meşihat Makamı'na bağlı olarak çalışmalarını sürdürmeleri konusu ele alınmış ve şer'îye mahkemelerinin Meşihat'ın denetiminden alınıp Adliye Nezareti'ne bağlanmasının zorunluluğu söz konusu edilmiştir.¹²⁹ İslâm Mecmuası'nın da Şeyhülislâmın yetkilerinin yeniden tanımlanması ve daraltılması çağrılarına sahip çıkması söz konusu olacak ve şer'îye mahkemelerinin Adliye Nezareti'ne devri 1917 yılında gerçekleşecektir.¹³⁰

Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi ve müsteşarı Ebû'l-ulâ Mardin şerîyye mahkemelerinin Adliye Nezareti'ne devredilmesinden önce Meşihat makamındaki vazifelerinden istifa etmişlerdir. Mustafa Hayri Efendi'nin istifası şer'îye

¹²⁷ Gülnihal Bozkurt, **a.g.e.**, s. 166.

¹²⁸ Yakut, Gökalp'ın Meşihat Makamı'nın adli yetkilerinin elinden alınmasını istediğini belirlemekte ve Gökalp'ın konu ile ilgili düşüncelerini 'Devlet' adlı şiirinde ifade ettiğini söylemektedir:

Kur'an diyor: "Eyleyiniz itaat
Hakka, sonra peygambere, devlete..!"

Vicdanımın bütün hissi sadakat

Kanunlara, hadis ile âyete...

İbadetle i'tikadda dâima

Kitab ile sünnet benim rehberim;

Bu işlerde şübhem varsa mutlaka,

Müftülerin fetvasını dinlerim...

Lâkin hukuk dinden ayrı bir işdir,

Bırakılmış ulu'l-emre, devlete

(**Yeni Hayat**, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, s. 44-45) (Gökalp'ten aktaran Esra Yakut, **a.g.e.**, s. 125)

¹²⁹ Esra Yakut, **a.g.e.**, s. 125.

¹³⁰ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 71. Mehmet Emin Erişirgil, şer'î mahkemelerin Adliye Nezareti'ne, Evkaf Nezareti'ne bağlı bütün okulların da Maarif Nezareti'ne geçmesine ilişkin kararları Türkçülerin aydın İslâmcılara vurduğu en önemli darbe olarak tanımlayacaktır. (Mehmet Emin Erişirgil, **İslâmcı Bir Şairin Romanı: Mehmet Akif**, Yay. Haz.: Aykut Kazancıgil, Cem Alpar, 3. bs., Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Aralık 2006, s. 233.)

mahkemelerinin Adliye nezaretine devredilmesine karşı çıkması nedeniyledir. Söz konusu devir ise Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi döneminde gerçekleşmiştir. Musa Kazım Efendi meseleye Divan-ı Harb-i Örfî'deki sorgusunda açıklık getirmektedir:

“Güyâ Hayri Efendi'ye Şer'i Mahkemelerin Adliye'ye nakli meselesi teklif edilmiş. Ve kabul etmediğinden dolayı istifa etmiş. Eğer bu meseleyi bana teklif edecek olursanız ben katiyen kabul etmem. Çünkü Hayri Efendi kabul etmeyince ben katiyen kabul etmem. Cevaben bize: Hayri Efendi'nin istifasının sebebi başkadır. Hiç bu mesele ile alâkası yoktur, dediler. Nedir dedim? Onu izah etmediler. Nedir dedimse o dursun dediler. İzah etmediler. Fakat katiyen emin olun ki mesele ile alâkadar değildir, dediler. Arasından zannederim dört ay kadar geçti. Bizi ziyarete gelen zevat bu meseleyi soruyorlar. Ben; aslı yok, bunlar nereden çıktı, dedim. Halbuki dört ay sonra bize bunun yolunu teklif ettiler. Şer'i mahkemeleri Adliye'ye vereceksin dediler. Ben bunu yapamam. Siz de yapamazsınız, dedim. Ne ben ne de siz yapamazsınız. Bu milletin hakkıdır. Bu altı yüz senelik bir ananedir... Öyle bir şeyhülislam bulursunuz, tatbik edersiniz, dedim... Ekseriyet şer'i mahkemelerin Adliye'ye nakline karar verdi... Meclis-i mebusan da kabul etti.”¹³¹

Meşihat müsteşarı Ebû'l-ulâ Mardin'in istifası Mustafa Hayri Efendi'nin istifasından iki ay sonra vuku bulmuştur. İttihatçılara yakınlığı söz konusu olan Ebû'l-ulâ Mardin'in, İttihatçıların Meşihat Makamı'ndaki haksız kadrolaşma teşebbüsüne karşı olan tavrı nedeniyle Meşihat Müsteşarlığı görevinden istifa ettiği dile getirilmektedir.¹³² Bununla birlikte kendisinin eserlerinden takip edebildiğimiz kadarıyla Ebû'l-ulâ Mardin'in büyük saygı duyduğu Hayri Efendi de bu kadrolaşmaya cevaz vermiştir. Muhtemeldir ki, Hayri Efendi'den sonra şeyhülislâmlığa hocası Musa Kâzım Efendi'nin atanması, Ebul'l-ulâ Mardin'in istifasını bir süreliğine ertelemiştir. Musa Kazım Efendi yerine başka bir şahsın şeyhülislâm olarak atanması durumunda Ebû'l-ulâ Mardin'in istifasının gecikip gecikmeyeceği soru konusudur. Ebû'l-ulâ Mardin, Meşihat Memurîn Müdürü Bahri Efendi ile memur alımında yaşadığı sorunları gerekçe göstererek Meşihat müsteşarlığı görevinden istifa edecektir. Musa Kâzım Efendi, Ebû'l-ulâ Mardin'in istifasını geri alması için Hacı Adil Arda'dan yardım isteyecek; fakat başarılı olunamayacaktır.¹³³ Tekrar etmek gerekirse, İttihat ve Terakki yanlısı kişilerin Meşihat makamında istihdam edilmesi daha önce Hayri Efendi zamanında da söz

¹³¹ Sadık Albayrak, **Türkiye'de Din Kavgası**, İstanbul, İleri Sanat Matbaası, 1973, s. 105-106.

¹³² Sadık Albayrak, **a.g.e.**, s. 122.

¹³³ Sadık Albayrak, **a.g.e.**, s. 122.

konusu olmuş ve Ebû'l-ulâ Mardin bundan dolayı görevinden istifa etmemiştir. Dolayısıyla istifasının temel nedeninin İttihatçı kadroların Meşihat makamında yapmak istedikleri radikal değişikliklere ortak olmak istememesi (Mustafa Hayri Efendi gibi) olduğunu söylemek bizce daha makul görünmektedir.

30.07.1916 tarihinde Meşihat müsteşarlığı¹³⁴ görevinden istifa eden¹³⁵ Ebû'l-ulâ Mardin, “Bab-ı Meşihat'te görev yaptıktan sonra Hukuk Fakültesi'nde uzun yıllar hukuk dersleri okutmuştur.”¹³⁶ Ancak, Ebû'l-ulâ Mardin'in Hukuk Fakültesi'ndeki tedris hayatı Meşihat Makamı'ndaki vazifesinden çok daha önce, 1910 senesinde başlamıştır.¹³⁷ Mekteb-i Hukuk mezunlarından adliyede hizmet etmek isteyen talebelere adlî görevlerin amelî bir şekilde öğretilmesi maksadıyla kurulan Tatbikat Dersanesi'nde “Tatbikat-ı Hukukiye” dersleri vermekte olan Ebû'l-ulâ Mardin, buradaki derslerin ilgi uyandırması üzerine İstanbul Hukuk Fakültesi'ne davet

¹³⁴ Ebû'l-ulâ Mardin'in “Meşihat müsteşarı resmi kıyafetiyle çektiği fotoğraf, Türk üniversite tarihinin merasim kültürü bakımından oldukça önemlidir. Kazım İsmail Gürkan, rektörlüğü sırasında yazdığı İ.Ü. tarihinde, Fatih Sultan Mehmet'in ulema için muntazam bir kiske yapılmasını emrelediğini; Şeyhülislam elbisesi “fevre-i beyza”, diğerleri siyah olmak üzere bu ilmiye kisvesinin zamanımıza kadar geldiğini belirttikten sonra şöyle der: ‘1948 yılında İ.Ü. öğretim üyeleri için akademik kıyafet tesbit eden senatoda ben de bulundum ve rektör için beyaz, diğer hocalar için siyah olmak üzere kabul ettiğimiz akademik robun örneğini Sayın Ebulula Mardin'in meşihat müsteşarı iken giydikleri kıyafetten aldık ve bunun Fatih'ten bize kadar gelmiş olduğunu yine kendilerinden yukarıki rivayet tarzında öğrendik.’ ” (Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 106.) Ebû'l-ulâ Mardin'in ulema içinde giyimi ile dikkat çekmesinden Mehmet Şevket Eygi de bahsetmektedir: “Sebilürreşad sahibi Eşref Edib beyden mi duymuştum tam hatırlamıyorum, İstanbul'da onca sarıklı ulema içinde, sarığı ve cübbesi en düzgün ve güzel kişi Mardinî Zâde Ebu'l-Ula beymiş. Eski bir kitapta fotoğrafını görmüştüm, gerçekten sarığı ve yakası samur kürk kaplı cübbesi çok güzeldi. İşte bu Mardinî Zâde Ebu'l-Ula bey Darülfünun üniversite olduktan, devrimler yapıldıktan sonra Hukuk Fakültesi'nde öğrenci yetiştirmeye, Ordinaryüs Profesör Ebu'l-Ula Mardin bey olarak devam etmiştir.” (Mehmet Şevket Eygi, “Artık Onlar Yok”, **Milli Gazete**, 07 Mart 2009)

¹³⁵ Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 106.

¹³⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010, s. 358.

¹³⁷ Aynı yıl Ebû'l-ulâ Mardin, o zamanlar İstanbul'da bulunan Mülkiye Mektebi'nde de ders vermeye başlayacak, (İsmet Sungurbey, **a.g.e.**, s. 19) Mülkiye Mektebi'nin Ankara'ya taşınmasına kadar pek çok öğrenci yetiştirecektir. (Semiha Omay, **Huzur Dersleri ile İlgili Konuşmalar**, İstanbul, Hüsniyat Matbaası, 1965, s. 4.) Bu öğrencilerden birinin Hilmi Ziya Ülken olduğunu Gülseren Artunkal ifade etmektedir: “Mülkiye yıllarında dinlediği, ilişki kurduğu hocalar arasında Ebulula Mardin, Hamit Ongunsu gibi kıymetli hocaları vardı” (Gülseren Artunkal, “Hayatı ve Eserleriyle Babam Ülken”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı: 17, 1979, s. 2) Ebû'l-ulâ Mardin'in ders verdiği bir diğer mektep de Meşihat Makamı bünyesinde faaliyet gösteren Medresetü'l-Kuzât'tır. Medresetü'l Kuzât'ın Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi zamanında yaptırılan (Tâhirü'l-Mevlevî, **Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Yay. Haz.: Nurcan Boşdurmaz, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2012, s. 187.) ve günümüzde İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi olarak kullanılan binasında Ebû'l-ulâ Mardin 1923 yılına kadar müderris olarak ders verecektir. (Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 39.)

edilerek, 9 Kasım 1910 tarihinde Ahkâm-ı Arazi ve Ahkâm-ı Evkaf dersleri muallimliğine atanmıştır.¹³⁸

Ebû'l-ulâ Mardin, Hukuk Fakültesi bünyesinde 1916 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası'nda da çeşitli ilmi makaleler kaleme alacaktır. Bunların bir bölümü İslam Hukuku'nda önemli bir yere sahip olan alışveriş meselesi ile ilgilidir ve bir kısmı da Meryem Özmen tarafından

¹³⁸ Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 104. Ebû'l-ulâ Mardin'in Hukuk Fakültesi'nde 42 yıl sürecek olan tdris hayatında vermiş olduğu ilk dersi Burhan Felek anlatmaktadır: "1910 senesi -saltanat devri- Hukuk Fakültesinin son sınıfı yeni derslere başlıyordu. (Bilmem şimdi öyle mi? Bizim vaktimizde Hukukun son sınıfı diğer sınıflara nazaran çok daha mühimdi.) Ders yılı başlar başlamaz gördük ki iki büyük hocamız değiştirilmiş, Birisi, Ahkâmı Evkaf muallimi Haydar Efendi (Küçük Haydar namile maruf ve Adliye Müsteşarlığına kadar çıkmış olan ulemadan Mecelle şârihi), diğerı Arazi Kanunu muallimi Celâl Bey (Adliye Nazırı). Bu iki ders birleştirilerek Ebülulâ Bey isminde genç bir zata verilmiş (Tabii bu zatı tanıdınız. Medeniye profesörü meşhur hukuk âlimimiz) Çocukluk bu ya! Biz buna içerledik. Çünkü genç Ebülulâ Bey muallimliğe yeni başlıyordu. Aramızda görüştük, bir istida ile Maarif Nezaretine müracaat ederek 'Hukuk mektebinin son sınıf kürsüsü staj yeri değildir. Bize eski hocalarımızı verin' dedik. İstidayı ben yazdım. Altına bütün sınıf (200den fazla idi) imza etti. Bu imzalı mazbatayı arkadaşlardan Osman Hurşid (sonradan mebus ve Dahiliye Müsteşarı olan Osman Şahinbaş) sınıf namına imzaladı. Götürüp Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Beye verdik. Okudu. Hatırında kaldığına göre istidayı sepete attı. Bunun üzerine biz Ebül'ulâ Beyin dersine girmemeye karar verdik. İki yüz küsur talebeden bütün sene yalnız 3 kişi derse devam etti. Ara sıra da (Beyazıdda bir yangında yanmış olan Zeyneb Hanım konağındaki Hukuk Fakültesinin) son sınıf kara tahtasına (arazimünbit-gallesiz evkaf) diye de hocayı sınırlendirecek yazılar yazıyorduk. Bütün tdris yılı böyle geçti. Senenin son ders günleri hocalara veda için bütün talebenin sınıfta mevcut olması âdet idi. Biz de Ebül'ulâ Beyin dersinde sınıfı doldurduk. Pek zarif bir adam olan genç âlim bizi böyle görünce gülümsedi.

-Maşallah hep buradasınız, dedi. İmtihanlarda bakalım göreceğiz arazi münbit mi, gayrimünbit mi, Evkafın gallesi var mı, yok mu? diye ilâve etti.

Tabii korkudan hâpı yuttuk. Ve devam etti:

-Siz çocukluk ettiniz! Eğer istida ile Nezarete müracaat edecek yerde bana söylemiş olsaydınız istifa ederdim: ama böyle hareket edince benim için bu bir izzeti nefis meselesi oldu. dedi." (Burhan Felek, "Bir Hâtıra", **Cumhuriyet**, 07 Aralık 1956, s. 3) Ebû'l-ulâ Mardin, tdris hayatının ikinci senesinde yaşamış olduğu bir olayı da vefatından kısa bir süre önce kendisiyle yapılan bir röportajda anlatmaktadır:

- Hocalığınızın en güzel bir hâtırasını anlatır mısınız?

- Beni mahzun veya memnun eden pek çok hâdiseler olmuştur. Yalnız bir hâdisе var ki, beni çok duygulandırmıştı... Fakültede, hocalığımın ikinci senesiydi, galiba. Kalabalık bir sınıfın imtihanı vardı. Ahmet Mithat Efendi, herhangi bir sebep için imtihan ettiğim sınıfa girmişti. Vakit ilerliyordu, imtihan bitmiyordu: Ahmet Mithat Efendi bütün dikkatiyle talebeleri dinliyordu. Kendisi Beykoz'da oturuyordu. Nasıl Beykoz'a gidecek diye düşündüm. Vakit çok geçti. Neyse imtihan bitti. 'Ebulula bey, dedi, size bazı şeyler soracağım. Siz, talebeye, araziye ait, bazı sualler sordunuz. Bazıları doğru, bazıları yanlış cevap verdiler. Müsaade ediniz, not ettiğim, bazı cevapsız sualleri size okuyayım; bana lütfen cevap verir misiniz?' Hepsini kendisine teker teker izah ettim. 68 yaşında bir kimse, ilim ve tetkik maksadiyle ne ince noktalara temas edip, neler sormuştu?.. 'Nasıl Beykoz'a döneceksiniz' dedim. 'Bu gece Darüşşafaka'da kalacağım' dedi ve o gece Darüşşafaka'da öldü." (Selma Yazoğlu, "Ord. Prof. Ebul'ulâ Mardin: O Unutulamiyacak İdeal Bir İnsandır", **Yirminci Asır**, Sayı 232, 1957, s. 8.)

sadeleştirilmiştir.¹³⁹ Ebû'l-ulâ Mardin'in bu dergide yayınladığı makalelerin arasında “özellikle mecmuanın ikinci dönemde tekrar neşredilmesinden itibaren ‘Hukuk Müessesesi Tarihi’ adıyla ‘Hukuk müessesemizin tarihini tedvine medar olmak üzere’ yayınlanan ilmi makalesini”¹⁴⁰ de anmak gerekir. Ebû'l-ulâ Mardin, ‘Hukuk Müessesesi Tarihi’ başlıklı bir dizi makalede hukuk eğitiminin tarihçesine ve ders programlarına yer verecektir.

Hukuk Fakültesi, Mülkiye Mektebi ve Medresetü'l-Kuzât'taki hocalığının yanı sıra Ebû'l-ulâ Mardin'in imparatorluk dönemindeki dikkat çeken faaliyetlerinden biri de Meclis-i Mebusan üyeliğidir. “Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde 1914-1919 yılları arasında Niğde ve 1920'de Mardin'den milletvekili seçildim”¹⁴¹ diyen Ebû'l-ulâ Mardin'in, I. Dünya Savaşı yıllarında “kariyerinde hayli iğreti gibi duran mebusluk hayatı başlamıştır.”¹⁴² “Mebuslukta geçen devresi hemen hemen gayrisiyasi”¹⁴³ olan ve aynı dönemde mebus olan kayınpederi Necmeddin Molla Bey'in tam aksine¹⁴⁴ tartışmalara katılmaktan imtina eden Ebû'l-ulâ Mardin; Meclis oturumlarında Cerîde-i İlmiyye dergisine ilişkin bütçe¹⁴⁵, Emval-i Gayr-i Menkule Kanunu¹⁴⁶, Mülkiye Tekaüt Kanunu¹⁴⁷ gibi konularda söz almayı tercih etmiştir.

Mecliste iki dönem mebus olarak görev yapmasına rağmen aktif siyasetin önemli bir aktörü olmayan, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinin hemen sonrasında çalışması son bulan ve kapanmadan bir ay önce Misak-ı Millî'yi ve Sivas Kongresi

¹³⁹ Meryem Özmen, **Ord. Prof. Dr. Ebul'ulâ Mardin ve Ahım-Satım Akdinde Muhayyerliklere İlişkin Görüşleri**, Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2005.

¹⁴⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 683-684.

¹⁴¹ Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁴² Ali Adem Yörükcü, **a.g.y.**, s. 106.

¹⁴³ Eski Bir Öğretmen, “Aziz Hocamız Ebül'ulâ Mardin'i de Kaybettik”, **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1957.

¹⁴⁴ Necmeddin Molla Bey tartışmalı geçen bazı oturumlarda bizzat söz almış, bazı mebuslar tarafından kendisine sert eleştiriler yöneltilmek istenmiştir. Ancak, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza, Necmeddin Molla Bey aleyhinde söz almak isteyenlere “Necmettin Molla hakkında suizan mevcut değildir”, “Necmettin Molla için söz söylemek isteyen sözünü keserim” gibi ifadelerle Necmeddin Molla Bey'i savunma çabası içerisine girecektir. (**Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Yirmi Sekizinci İnikad, 1 Şubat 1325, TBMM Kütüphanesi, s. 620)

¹⁴⁵ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Yirmi Altıncı İnikad, 28 Kânûn-ı sâni 1331, TBMM Kütüphanesi, s. 540.

¹⁴⁶ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Otuz Altıncı İnikad, 19 Kânûn-ı sâni 1334, TBMM Kütüphanesi, s. 27.

¹⁴⁷ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, On dokuzuncu İnikad, 17 Kânûn-ı evvel 1332, TBMM Kütüphanesi, s. 253.

kararlarını da kabul eden Meclis-i Mebusan'ın bir üyesi olan Ebû'l-ulâ Mardin'in, bu dönemde Anadolu yanlısı bir mebus olduğu da bilinmektedir.¹⁴⁸ Misak-ı Millî belgesinin altında imzası olan isimlerden biri de Ebû'l-ulâ Mardin'dir.¹⁴⁹ Bunun yanı sıra Ebû'l-ulâ Mardin "1922'de Türk Ordusu İstanbul'a girdikten sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ve Başkumandanlık namına Trakya'yı teslim almaya memur edilen Refet Paşa'nın kendisine gönderdiği şu tezkere üzerine, İstanbul'un idaresi için teşkil edilen Danışma Kurulu'nda görev almıştır:

"Meşihat Müsteşarı Esbâkı Ebül'ulâ Beyefendiye,

*İstanbul umûru idâriyyesinin tanzimî için fevkalâde mümessilin karargâhında teşkil edilen Hey'eti Müşâverei İdâriyyeye me'mûriyyetiniz tensîb olunmuştur. 7.11.1922'den i'tibâren ifâyı vazîfeye başlanmasını recâ ederim."*¹⁵⁰

Refet Paşa'nın yazısı üzerine üstlenmiş olduğu vazife, Ebû'l-ulâ Mardin'in bu dönemde Milli Mücadele'ye tarafdar olduğunu göstermektedir; ancak Ebû'l-ulâ Mardin, bu dönemde Ankara ile Sovyetler Birliği arasında kurulan ilişkiyi olumlu karşılamamaktadır.¹⁵¹ Ebû'l-ulâ Mardin, Türk-Sovyet ilişkilerinin güçlü olduğu 1921

¹⁴⁸ Esat Ertur, **Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kâmil Ertur'un Anıları)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 176. Belirtmeliyiz ki, Ebû'l-ulâ Mardin'in birlikte dergi kurmuş olduğu Eşref Edib de öne çıkan bir duruş sergileyerek Milli Mücadele'ye destek vermiştir. Bu dönemde Milli Mücadele'ye tam destek veren Sebilürreşad, Milli Mücadele'nin resmi yayın organı haline gelecek, (Esmâ Polat, **Eşref Edip Fergan'ın Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara, 2011, s. 19.) Anadolu'da halka ve savaş cephelerinde askere dağıtılacak kadar önem kazanacaktır. (Ertuğrul Düzdağ, "Önsöz", **Sırâtümüstakîm-Sebilürreşad Külliyyâtı Neşri**, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013, s. XV.) Ayrıca Sebilürreşad bu dönemde Mustafa Kemal'in de isteği üzerine Ankara'da basılmaktadır. (Esmâ Polat, **a.g.e.**, s. 20.) Sebilürreşad dergisi için Mustafa Kemal "Sevr Muahedesi'nin memleket için ne kadar feci bir idam hükmü olduğunu, Sebilürreşad kadar hiçbir gazete memlekete neşredemedi. Manevi cephemizin kuvvetlenmesine Sebilürreşad'ın büyük hizmeti vardır" diyecektir. (Lokman Çağırıcı, "Takdim", **Sırâtümüstakîm-Sebilürreşad Külliyyâtı Neşri**, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013, s. V.)

¹⁴⁹ Murat Bardakçı, "İşte Türkiye'nin kuruluş belgesi olan Misak-ı Millî'nin orijinali", **Habertürk Gazetesi**, 23 Nisan 2014. Misak-ı Millî'nin orijinal metni, metnin kabul edilmesinden 94 sene geçtikten sonra ilk defa Murat Bardakçı tarafından yayınlanmıştır.

¹⁵⁰ İsmet Sungurbey, **a.g.e.**, s. 21-22.

¹⁵¹ Sovyetler Birliği'nin Ankara büyükelçisi Semyon Aralov, Refet Paşa'nın da Sovyetler Birliği'ne karşı olumsuz bir tavra sahip olduğunu söylemektedir. (Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923**, Çev.: Hasan Âli Ediz, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Nisan 2010, s. 167.)

yılında¹⁵² Hüseyin Edip Serdengeçti'nin, dönemin siyasi havasına uygun olarak, sosyalist bir anlayışla İslâmiyet ile sosyalizmi bağdaştırmayı amaçlayan ve İslâmiyet'te sınıf farkı olmadığı ana düşüncesiyle kaleme aldığı¹⁵³ 'Mülkiyet Nehcinin Veche-i Tekâmülü' başlıklı doktora tezinin jürisinde bulunacak, ayrıca tezin önsözünü de yazacaktır.¹⁵⁴ 1340 (1921) tarihli 'Mülkiyet Nehcinin Veche-i Tekâmülü' başlıklı eserin önsözünde “ (İslâm) Akide-i râsihasına mübteni kanaatlerimle bazı muhteviyatını gayr-i kabil-i te'lif gördüğüm şu kitaba karşı mucib-i mübâhat bir sa'y-ı mükibb ve müstemirr ile medid bir devre-i tettebbuun mahsulü olmak ve şahid-i muvaffakiyatı olduğum muktedir müellifi tarafından hîn-i tahrir ve tedvînde muhitimizin mâruz kaldığı envâ'-ı gavâil ve mesâ'ibe rağmen vücuda getirilerek memleketimizde rüşd-i ilmiyi isbat sadedinde müessese-i hukukumuzda ithaf olunmuş ilk ve yegâne eser bulunmak itibariyle pek derin takdirler hissediyor ve hürriyet-i münazarayı himâye eden şer'-i mübinimizin envâr-ı füyûzâtıyla bi-lutfihî teâla müstenir olarak kütübhâne-i millimizi daha nice nice müfid eserleriyle tezyine muvaffakiyetini avâtıf-ı sübhaniyyeden tazarru' edegeldiğim genç üstâdı bu vesileyle de alenen tebrik eylemeyi bir vazife-i şükran telâkki eyliyorum”¹⁵⁵ diyen Ebû'l-ulâ Mardin, Serdengeçti'yi çalışmasından ötürü tebrik edecek; lâkin açık bir şekilde çalışmayı İslâmi ilkelerle 'gayr-i kabil-i te'lif' gördüğünü belirtecek, İslâmiyet ile sosyalizmin bağdaştırılabileceği fikrine Sovyetler Birliği ile yakın bir diplomatik ilişkinin kurulduğu bu dönemde katılmayacaktır.

¹⁵² 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Sovyetler Birliği, Büyük Millet Meclisi'ni ve Meclis'in seçtiği hükümeti Türkiye'nin yasal hükümeti olarak tanıdığını beyan edecektir. (Çağatay Benhür, “1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 24, Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2008, s. 285-286.)

¹⁵³ Aydın Bolak, **Ebu'l-ulâ Mardin**, IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148.

¹⁵⁴ Aydın Bolak, **Ebu'l-ulâ Mardin**, IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148.

¹⁵⁵ Mardinîzâde Ebu'l-ulâ, “Önsöz”, Serdengeçtizade Hüseyin Edip, **Mülkiyet Nehcinin Veche-i Tekâmülü**, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1339-1921.

İmparatorluk döneminin aksine erken Cumhuriyet dönemi ise Ebû'l-ulâ Mardin'in günün siyasetine ilişkin fikirlerini açıklamaktan imtina ettiği ve siyasetten uzak durduğu bir dönemdir. Bu dönemde daha geri plânda durmayı tercih eden ve zamanını büyük ölçüde üniversite hocalığına ayıran Ebû'l-ulâ Mardin'in devlet kadrolarına açıktan muhalefet etmemesi, muteber bir üniversite hocası portresine sahip olması ve Necmeddin Molla Bey'in siyasi konumu kendisinin erken Cumhuriyet dönemini statü kaybı yaşamadan geçirmesini sağlayacaktır.

3. BÖLÜM:
EBÛ'L-ULÂ MARDİN'İN
CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş bir son devir Osmanlı fakihî ve âliminin yeni bir dönemde üstlenmiş olduğu rol ve sahip olduğu konum özellikle incelenmeye değer bir konudur ve çalışmamızın bu bölümü Ebû'l-ulâ Mardin'in Cumhuriyet dönemindeki faaliyetinin incelenmesine ayrılmıştır. Kendisinin muasır olan diğer âlimlerin önemli bir kısmının faaliyetlerine büyük ölçüde son vermek zorunda kaldıkları bir dönemde, son devir Osmanlı ulemasının önemli bir mensubu olan ve erken Cumhuriyet döneminde medeni hukuk sahasındaki çalışmaları haricinde ilmî veya siyasi herhangi bir faaliyette bulunmayan Ebû'l-ulâ Mardin, Osmanlı Devleti'nde seçkin bir toplumsal grup olan ilmiye sınıfının yeni dönemde yaşamış olduğu statü kaybını¹ neredeyse hiç yaşamamıştır. "Medreseleri ve ilmiye teşkilatını yakından tanımakla beraber aynı zamanda 'mektep' çıkışlı da olan ve Türk hukukunun modernleşmesi süreçlerine aktif olarak katılan, Medeni Hukuk mütehassısı"² Ebû'l-ulâ Mardin, yaşamının büyük bir bölümünü kapsayan Cumhuriyet dönemini saygın bir hukuk hocası olarak geçirmiştir.

Bununla birlikte Ebû'l-ulâ Mardin'in bir diğer ilgi alanı olan ulema hâl tercümeleleri ile yeniden ilişki kurması, bu sahada eserler ortaya koyabilmesi ancak yaşamının son döneminde mümkün olacaktır. Meşihat Mektupçusu iken "İlmiyye Sâlnâmesi"nin ortaya çıkmasında büyük pay sahibi olan Ebû'l-ulâ Mardin, yaşamının ancak son yıllarında 'Huzûr Dersleri' adlı eseri ortaya koyabilmiştir. 1957 senesinde vefat eden Ebû'l-ulâ Mardin, "son yedi yıl yeniden canlandırdıkları 'Huzûr Dersleri' âleminde yaşamışlardır."³ Belirtilmelidir ki, Ebû'l-ulâ Mardin'in üniversitedeki hukuk hocalığını ve hukuk sahasındaki çalışmalarını düşünsel anlamdaki kırılmalarla da olsa devam ettirebilmesi bir süreklilik arz etmektedir; ancak ulema hâl tercümeleleri ile ilgili çalışmalarında kesinti yaşanması söz

¹ Bu statü kaybının en somut göstergelerinden biri medreselerin 1924'te kapatılması üzerine bütün müderris ve dersiamların kayd-ı hayat şartıyla ve Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinden maaş almak üzere emekliye sevk edilmeleridir.(İsmail Kara, **Rize Müftülerinden Yusuf Karali Hoca**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012, s. 28.)

² İsmail Kara, "Ebû'l-ulâ Mardin'in Ulema Haltercümelerine Dair Çalışmaları", **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt 16, Sayı 31, 2011, s. 163.

³ İsmet Sungurbey, "Önsöz", Ebû'l-ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XXXVII.

konusudur. Bunun temel sebebi Ebû'l-ulâ Mardin'in erken Cumhuriyet döneminde hukuk alanının dışında ilmî bir çalışma yapmaktan imtina etmesidir.

Ulema hâl tercümeleleri alanındaki çalışmalarında yaşanan kesintiye ilerleyen yıllarda Huzur Dersleri'ni yayınlamasıyla telâfi edebilen ve bu yıllarda Diyanet İşleri Reisi olması kendilerine teklif edilen⁴ Ebû'l-ulâ Mardin'in Medeni Hukuk kürsüsündeki hocalığını sürdürdüğü dönem, aynı zamanda ulema hâl tercümeleleri sahasında geri plâna çekildiği dönemdir. 1940'lı yılların ortalarına kadar Ebû'l-ulâ Mardin, bu alanda herhangi bir çalışma ortaya koymamış, modern Türkiye'nin kurulmasıyla beraber çalışmalarını medeni hukuk sahasında yoğunlaştırmıştır. Bunun kanaatimizce iki temel sebebi vardır. Sırât-ı Müstakîm'deki yazılarının bir kısmı, Kelime-i Tayyibe dergisindeki yazılarının ise tamamı hukuk ile ilgili olan Ebû'l-ulâ Mardin'in hukuk alanı ile olan ilişkisi öğrencilik yıllarının da dâhil edilmesi durumunda Cumhuriyet dönemine kadar çeyrek asırlık bir dönemi kapsamaktadır. Bu durum kendilerinin saygın bir hukuk bilgini olarak üniversitedeki tedris hayatını yeni dönemde de sürdürebilme çabasına sahip olmasını anlaşılabilir kılmaktadır. Memleketimizde yetişen en önemli hukuk bilginlerinden biri olan Ebû'l-ulâ Mardin 1923 sonrasında da çeyrek asırdan daha uzun bir süre mütehassısı olduğu hukuk alanında faaliyet gösterecektir. Ebû'l-ulâ Mardin'in, erken Cumhuriyet döneminde sadece hukuk sahasında çalışması, birlikte çalıştığı pek çok âlimin, düşünürün yeni dönemde statü kaybına uğraması hatta tasfiye edilmesi ile de yakından ilgilidir. Bu anlamda Ebû'l-ulâ Mardin'in en yakınındaki örneklerden biri Eşref Edip'tir. Dergisini Mehmet Akif ile beraber Ankara'da neşrederek Milli Mücadele'yi içtenlikle destekleyen ve Ebû'l-ulâ Mardin'in "Sebilürreşadın muhterem sahibi refiki şefikim aziz kardeşim"⁵ diye bahsettiği Eşref Edip'in İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanması ve Sebilürreşad dergisinin de 1925 senesinde yayın faaliyetine son verilmesi söz konusudur. Bu gibi örneklere çokça rastlanabildiği erken Cumhuriyet döneminde pek çok İslâmcı düşünür açık yorumlarını ve çalışmalarını azaltmış ve

⁴ Ahmet Emin Yalman, "Hocaların Hocası", **Vatan**, 17 Ocak 1957, s. 1, 5.

⁵ Eşref Edip "Ebülulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakimi Nasıl Çıkardık?", **Sebilürreşad**, Cilt: 10, Sayı: 238, 1957, s. 201.

zayıflatmıştır.⁶ Ebû'l-ulâ Mardin de bu dönemde mevcut koşullara bağlı olarak geçmiş dönem mesâisini söz konusu etmeyerek tüm zamanını hukuk hocalığına ayıracaktır.

Milli Mücadele döneminde Ankara yanlısı olan Ebû'l-ulâ Mardin'in Cumhuriyet döneminde Ankara'da herhangi bir vazife üstlenmeye yönelik isteğinin bulunması da söz konusu değildir. Türk devriminin kendi İslâmcılarını bulduğu⁷ bu dönemin lider kadrosu, politikalarını İslâmi açıdan onaylayan, hiç olmazsa kendilerini din karşıtı olarak lanse eden iddiaların çürütülmesine yardımcı olan din âlimlerinin arka çıkılmasına önem vermektedir.⁸ Söz gelimi “Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İslâmi çevrelerdeki en güvenilir müttefiklerinden biri”⁹ olarak görülen Şerafeddin Yaltkaya, Kemalizm'i benimsemiş reformcu ulemanın mükemmel bir örneğidir.¹⁰ 1941-1947 yılları arasında Diyanet İşleri Reisliği yapan Yaltkaya'nın selefi olan Rıfat Börekçi de erken Cumhuriyet döneminin önemli isimlerinden biridir. Milli Mücadele döneminde önemli vazifeler üstlenenleri, ‘Kuva-yı Milliye’ adı altında Anayasa'yı çiğneyerek fitne ve fesat çıkaran haydutlar olarak gören ve idam edilebileceklerini ilân eden Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah Efendi'ye¹¹ karşı Kurtuluş Savaşı'nın haklı ve meşru olduğuna ilişkin fetva veren¹² Rıfat Börekçi 1924-1941 yılları arasında Diyanet İşleri Reisliği görevini üstlenmiştir.

Osmanlı ulemasının tamamının Rıfat Börekçi, Şerafettin Yaltkaya gibi isimlere benzer şekilde Cumhuriyet kadroları ile işbirliği içinde çalışması söz konusu değildir. “Erken Cumhuriyet dönemindeki politikalar ‘eski’ ulemayı ağır sorular ve zorlu tercihlerle karşı karşıya”¹³ bırakmış ve ulema “erken Cumhuriyet hükümetine

⁶ Tarık Zafer Tunaya, **İslâmcılık Akımı**, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2007, s. 237.

⁷ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s. 104.

⁸ Amit Bein, **Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Faileri ve Geleneğin Muhafızları**, Çev.: Bülent Üçpınar, Yay. Haz.: Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Kitap Yayınevi, Ocak 2013, s. 158.

⁹ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 158.

¹⁰ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 158. Mustafa Kemal Atatürk'ün Kasım 1938'de halka kapalı cenaze namazını kıldırma görevini üstlenen kişi de Şerafeddin Yaltkaya'dır. (Amit Bein, **a.g.e.**, s. 158.)

¹¹ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s. 103.

¹² “Rıfat Börekçi”, **Ana Britannica**, Cilt:4, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1992, s. 547.

¹³ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 153.

ve onun politikalarına karşı muhtelif türde tepkiler ve tutumlar”¹⁴ benimsemiştir. Bu tepkiler, bir ucunda tam işbirliğinin diğer ucunda muhtelif türde kararlı muhalefet ve direniş biçimlerinin olduğu bir yelpaze oluşturmuş, çoğunluk ise her iki ucu da tercih etmemiş ve orta bir yol izlemeye çalışmıştır.¹⁵ Şüphesiz bunda erken Cumhuriyet hükümeti tarafından yurt içindeki muhaliflere karşı olabildiğince sert bir tutum sergilenmesinin önemli rolü vardır. Hiçbir zaman avukat bulunmayan İstiklâl Mahkemeleri’nce şapka kanunu çıkmadan bir buçuk yıl önce şapkayı eleştiren bir broşür yayınladığı¹⁶ için huzûr dersleri muhatabı ve Sebilürreşad dergisi yazarı İskipli Âtîf Efendi’nin “geçmişe yürüyen ceza hukuksuzluğunun bir örneği”¹⁷ olarak yaşamına son verildiği bu dönemde “siyasî rejimden din anlayışına, hukuk sisteminden kılık kıyafete varıncaya kadar birçok yenileşmeyi adım adım yaşayan”¹⁸ Ebû’l-ulâ Mardin son derece temkinli bir tavırla “yaşama iradesini mesleğine sarılarak”¹⁹ bulacaktır.

Ebû’l-ulâ Mardin’in Hukuk Fakültesi’ndeki vazifesi aynı zamanda kendisinin erken Cumhuriyet dönemindeki temel faaliyetidir. Bununla birlikte medeni hukuk sahasındaki çalışmalarından ve tedris hayatından bahsetmeden önce Ebû’l-ulâ Mardin’in yeni dönemde aktif siyaset ile uğraşmadığını da belirtmemiz gerekmektedir. Ebû’l-ulâ Mardin’in aynı zamanda son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Mardin milletvekili olarak bulunduğunu ifade etmiştik. İstanbul’un işgalinin hemen ardından 18 Mart 1920’de son kez toplanan ve Meclis üyelerinin bazılarının tutuklanmasını protesto eden bir kararı kabul ettikten sonra kendini süresiz olarak tatil eden Meclis-i Mebusan 11 Nisan 1920’de padişah tarafından feshedilmiştir.²⁰ Hemen ardından 23 Nisan 1920’de Ankara’da toplanan Büyük Millet Meclisi’nin aldığı ilk karar şöyle olacaktır: “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bu kerre intihap eden [seçilen] azalarla [üyelerle] İstanbul Meclis-i Mebusanı’ndan

¹⁴ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 154.

¹⁵ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 154.

¹⁶ Taha Akyol, **Atatürk’ün İhtilal Hukuku**, İstanbul, Doğan Kitap, 2012, s. 506.

¹⁷ Taha Akyol, **a.g.e.**, s. 513.

¹⁸ Ali Adem Yörük, “Âlim Bir Hukukçu Olarak Ebû’l-ulâ Mardin”, **Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebû’l-ulâ Mardin**, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 99.

¹⁹ Ali Adem Yörük, **a.g.y.**, s. 99.

²⁰ Bernard Lewis, **“Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev.: Boğaç Babür Turna, III. Edisyon, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008, s. 338.

iltihak eden azalardan müteşekkil bulunmasına karar verildi.”²¹ Bu karardan anlaşılabilirliği üzere her iki meclis arasında bir süreklilik olması söz konusudur.²² Bununla birlikte Ankara’da toplanan mecliste görev alma hakkı bulunan Ebû’l-ulâ Mardin, 1923 senesinde milletvekili olarak Meclis’te görev alan Necmeddin Molla Kocataş’tan²³ farklı olarak, yeni dönemde aktif siyasette rol almayacaktır. Bunun en önemli sebebi de Meclis-i Mebusan’da Niğde ve ardından da Mardin mebusluğu yapan Ebû’l-ulâ Mardin’in bu vazifelerin ardından “siyasî faaliyetin, emeklerin en çok boşa gidebileceği, verimsiz kalabileceği bir faaliyet”²⁴ olduğunu düşünmesidir.

Yeni dönemde siyasi bir vazife üstlenmeyen Ebû’l-ulâ Mardin, geliştirmiş olduğu politik ilişkiler dolayısıyla siyaseten özel bir konuma sahip olan Necmeddin Molla Bey’le çok yakın bir ilişki içerisinde olması ve geçmiş dönem mesaisini yeni dönemde pek söz konusu etmeyerek daha çok hukukçuluğunu ön plâna çıkarmasının da etkisiyle tasfiyeye uğrayan isimlerden biri olmayacaktır. Ebû’l-ulâ Mardin, yeni medeni kanunun toplumda yerleşmesine bir anlamda katkıda bulunmuş ancak açıktan bir rejim övgüsü de yapmamıştır. Son derece ihtiyatlı bir tavır sergileyen Ebû’l-ulâ Mardin, Cumhuriyet öncesi dönemden itibaren iyi ilişkiler geliştirmiş olduğu pek çok âlimin statü kaybı yaşadığı yeni dönemi, sahip olduğu konumu büyük ölçüde koruyarak geçirebilmiştir.

Hukuk alanı dışındaki ilmi kabiliyetlerini yeni dönemde kullanmayan Ebû’l-ulâ Mardin ancak ‘Huzûr Dersleri’ ile kendini yeniden ifade etme imkânı bulacak ve ulema hâl tercümeleri yazma faaliyetine esas olarak bu eserle yeniden başlayacaktır. Yaşamının son yıllarını Huzur Dersleri âleminde yaşayarak geçiren Ebû’l-ulâ

²¹ Taha Akyol, **a.g.e.**, s. 22.

²² Sürekliliğe örnek olması bakımından Osmanlı Mebusan Meclisi’nin içtüzüğü olan Dahili Nizamname’nin TBMM’de de uygulandığını, ilaveten Mebusan Meclisi dağıtıldığında gündemindeki konu olan Ağnam Vergisi’nin aynı zamanda Ankara’daki meclisin de ele aldığı ilk kanun olduğunu belirtmek gerekir. (Taha Akyol, **a.g.e.**, s. 21-22.)

²³ “Gazi listesine hâlâ sarıklı hocalardan da isimler koyma gereğini duymaktadır; şapka devrimi ile sarığı çıkarıp şapka giyeceklerdir.” (Taha Akyol, **a.g.e.**, s. 267.) Bu isimlerden biri de Necmeddin Molla Bey’dir.

²⁴ İsmet Sungurbey, **Ebûl-ulâ Mardin**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 20. Ayrıca Ebû’l-ulâ Mardin çok daha ilerleyen yıllarda da siyasetin hırsızlar ve dilenciler olmak üzere iki gruptan oluştuğunu söyleyecektir. (Çetin Altan, “Bir Dalda İki Ceviz, Aramız Derya Deniz”, **Milliyet**, 18 Mayıs 2002, s. 4.)

Mardin, söz konusu olan bu eserin önsözünde de “Bu hizmet ve himmet neticesinde ‘Makteli ekâbir’ olan nisyandan sayıları binleri aşan feragat sahibi büyük âlimleri kurtararak namlarını ve hizmetlerini tahlid gibi hadisi şerifde (ihya) diye tavsif buyurulan mazhariyete nail kılmak hakikaten gıptaya değer bir saadettir... Bugüne kadar başka vesilelerle yeniden şu mühim mevzua avdet müyesser olmadığından tahakkukunu çok arzu ettiğim ulvî ümniyenin tahassülünden evvel gözlerimi yummak endişesiyle daima bîhuzur bulunuyorum”²⁵ diyecektir. Bu bağlamda da ‘Huzûr Dersleri’nin, yeni dönemde ilmiye tarihi ile ilgili çalışma yapmaktan özenle sakınan Ebû’l-ulâ Mardin’in bu durumu telafi edebildiği eseri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

‘İlmiye Sâlnâmesi’nin ortaya çıkışında önemli bir role sahip olan Ebû’l-ulâ Mardin, ancak 1951 senesinde ‘Huzûr Dersleri’ adlı eserini yayınlatabilmiştir. Bunun en temel nedeni yeni dönemin koşullarının bu tarz bir eserin ortaya koyulabilmesi için pek uygun olmamasıdır. Bu sebeptendir ki, Ebû’l-ulâ Mardin yeni dönemde çalışmalarını sadece hukuk alanında yoğunlaştırmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde de kendilerinin Cumhuriyet dönemindeki faaliyetinden söz edecek olmamız nedeniyle kronolojiye de uygun olarak ulema hâl tercümeleleri sahasındaki çalışmalarını sona bırakmak suretiyle öncelikle medeni kanunun ortaya çıkış sürecinde kendilerinin sahip olduğu rolden bahsetmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Türk Medeni Kanunu’nun 4 Ekim 1926’da yürürlüğe girmesiyle “Osmanlı imparatorluğunda 1868 tarihinden 1926 tarihine kadar, medenî kanun olarak, mer’i bulunan”²⁶ Mecelle yürürlükten kaldırılmıştır. Sırât-ı Müstakîm dergisinde 1908 yılında yayınlanan ‘Muhtelit Mahkemeler’ adlı yazısında “hukuk-ı medeniyemizi ihtiva eden Mecelle”²⁷ ile ilgili olarak “Bu kanûn-ı celîlin menâbi’i ise müdevvenât-ı ecnebiye değildir, ahkâm-ı fıkhiyyedir...Bugün ve ilâ mâşâ’allâh ihtiyâcâtımızı

²⁵ Ebû’l-ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 6-12.

²⁶ Ebû’l-ulâ Mardin, “Mecelle”, **Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi**, 7. Cilt, İstanbul, Maarif Basımevi, 1957.

²⁷ Mardinîzâde Ebu’l-Uiâ, “Muhtelit Mahkemeler”, **Sırât-ı Müstakîm**, 11. Sayı, 10 Şevval 1326 - 23 Teşrînevvel 1324 - 05 Kasım 1908 (Sırâtımüstakîm-Sebîlürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013, s. 157)

te'mîne bâliğan-mâ-belağ kifâyet eder...Kanun-ı medenîmizin yeniden tedvînine lüzûm var mıdır. Bugün Mecelle'mizin ihtiyâcâtımıza kifâyetini yalnız bazı garazkâr muharrirler kabul etmek istemiyor"²⁸ diyen Ebû'l-ulâ Mardin, uygulanmakta olan medeni kanunun²⁹ kaynağının herhangi bir yabancı ülkenin kanunu olmaması gerektiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Türk Medeni Kanunu büyük ölçüde İsviçre Medeni Kanunu'ndan iktibas edilerek 1926 senesinde yürürlüğe girecektir.

Türk Medeni Kanunu, Mahmut Esat Bozkurt'un Adliye vekilliği görevini sürdürdüğü dönemde kabul edilmiştir. Bozkurt'un Adliye Vekili olarak atanmasından önceki süreçte ise mevcut kanunların eksikliklerinin giderilmesi amacıyla çeşitli komisyonlar kurulmuştur. Medeni hukuk alanını düzenlerken ilk olarak fıkıh hükümlerini göz önünde bulundurmamak suretiyle yabancı hukuk sistemlerinden yararlanabilmesi uygun görülen³⁰ bu komisyonlar Bozkurt'un döneminde lağvedilmişlerdir. Bunun nedeni ise komisyonların "Türk Devriminin gerektirdiği kanun tasarılarını verememiş"³¹ olmalarıdır. "Dört mezheble beraber bütün dünyâ medenî kanunlarından"³² yararlanarak yeni bir medeni kanun hazırlamaya koyulan komisyonları toplantıya çağırın ve yaptığı konuşmayla birlikte komisyonların çalışmalarına son veren³³ yeni Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'a göre "komisyonlar şu kanaatte idiler: Her milletin kanunu kendi ihtiyaçlarına göre

²⁸ Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ, "Muhtelit Mahkemeler", **Sırat-ı Müstakîm**, 11. Sayı, 10 Şevval 1326 - 23 Teşrinievvel 1324 - 05 Kasım 1908 (Sıratümüstakîm-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013, s. 157)

²⁹ "Medeni kanun deyiminin 'medeniyet' (uygarlık) kavramıyla ilgisi yoktur."(Taha Akyol, **Medine'den Lozan'a**, 2. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, Aralık 1996, s. 64) "Medeni kanun teriminin anlamı 'medeniyet kanunu' değil"dir. (Taha Akyol, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, İstanbul, Doğan Kitap, 2012, s. 529.) Medeni Kanun, "şahıs, aile, eşyâ ve mîras hukuku ile ilgili münâsebetleri düzenleyen kanun"dur. (İlhan Ayverdi, **Asırlar Boyunca Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Yay. Haz.: Kerim Can Bayar, 2. bs., İstanbul, Kubbealtı Yayınları (Milliyet Özel Baskısı) Kasım 2011, s. 785) Ebû'l-ulâ Mardin de medeni hukuku "fertlerin kendi aralarındaki münasebatı tanzim için mevzu ve dünyevi müeyyideleri haiz kavaidin hey'eti mecmuası" şeklinde tanımlamaktadır. (Mardinî Zade Ebû'l-ula, **Hukuku Medeniye Dersleri Cilt I: Umumi Zabıta, Şahsın Hukuku**, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1928, s. 15.)

³⁰ Ünal Emiroğlu, **Atatürk İnkılâplarının Ayrılmaz Bir Parçası Olarak Medenî Hukuk Reformu**, Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji Programı, İstanbul, 1987, s. 61.

³¹ "Neden İsviçre Medeni Kanunu?", **İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü: Medenî Kanun 50. Yıl Sempozyumu**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1978, s. 62.

³² Hulûsi Yavuz, "Mecelle'nin Tedvîni ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri", **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 100.

³³ Taha Akyol, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, İstanbul, Doğan Kitap, 2012, s. 539.

yapılır, bizim kanunlar da bize göre yapılmalıdır”³⁴; lâkin Bozkurt bu düşüncüyü paylaşmamaktadır. Hem İslâm hukukundan hem de Batı hukukundan yararlanarak faaliyetlerine yön veren komisyonların çalışmalarını Bozkurt, “Bir hüküm Alman kanunundan, bir hüküm Hanbeli mezhebinden, bir hüküm Fransız kanunundan, bir hüküm Şafiden, Hanefiden, diğer bir hüküm İsviçreden!.. Diğer kanunlar da böyle... Kanun maddeleri arasında uygunluk hak vere... İşin asıl hazin olan yanı, birbirine anlam bakımından bu kadar zıd olan bu hükümleri bir araya getirmekle, fakat nasıl arz edeyim? Meselâ, İsviçre Medenî Kanunu şârihi redingotlu Curti’nin başına silindir şapka yerine yeşil sarık sararak, kıyafetinin üst tarafı olduğu gibi bırakılmış, yine, İmamı Hanefinin yeşil sarığı çıkartılarak başına silindir şapka geçirildikten sonra elbisesinin üst yanı muhafaza edilmiş oluyordu!.. İş bu kadar gülünç idi.”³⁵ sözleriyle tenkit edecektir. “Tadil-i Kavanin komisyonlarında hazırlanacak yeni kanun layihalarından pek ümitvar olmayan ve Türk milletine Batılı bir medeni kanun isteyen aydınların başında gelen”³⁶ Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, komisyonların çalışmalarına son verdiğini bildiren şu konuşmayı yapacaktır:

*“Türk ihtilâlinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız, şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar demirle, ateşle, yok edilmeğe mahkûmdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı oldukları gibi batıdan almak zorundayız. Böylelikle, Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız. Keyif ve isteklerimize göre değil, milletimizin dileklerine göre iş başarmağa borçluyuz. Şimdiye kadar geçen hizmetlerinize teşekkür eder ve komisyonların vazifelerine son veririm.”*³⁷

Ebû’l-ulâ Mardin, Mahmut Esat Bozkurt’un Türk Devrimi’nin gerektirdiği kanunları yapmamakla eleştirdiği ve bu nedenden dolayı çalışmalarına son verdiği komisyonların üyelerinden biridir, kendileri bu sıralarda Vâcibat Komisyonu üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir.³⁸ Bununla birlikte Ebû’l-ulâ Mardin’in de içinde bulunduğu ve hükümetin isteği üzerine tesis edilen komisyonların medeni kanun

³⁴ Taha Akyol, **Medine’den Lozan’a**, 2. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, Aralık 1996, s. 172.

³⁵ Mahmut Esat Bozkurt, “Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?”, **Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 9.

³⁶ Ömer Turan, “1926 Hukuk İnkilâbının Fikri Temelleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XI, Sayı:32, Ankara, Temmuz 1995.

³⁷ Mahmut Esat Bozkurt, a.g.y., s. 11.

³⁸ Mardinîzâde Ebu’l-ulâ, “Tadil-i Kâvanin Komisyonlarını Teşkil Etmesi Tensib Olunan Heyetlerin Esamisi”, **Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt:2, Sayı:14, İstanbul, 1340-1342, s. 316.

hazırlama çabaları neticelerinin hoş karşılanmaması üzerine medeni kanun oluşturma faaliyetleri akim kalmış, dolayısıyla Ebû'l-ulâ Mardin'in devrinin en iyi medeni hukuk müderrislerinden biri olması ona üyesi olduğu diğer komisyon üyeleriyle birlikte kanun hazırlayabilmeye yönelik bir imkân tanımamıştır.

Tâdil-i Kâvanin Komisyonları'nın lağvedilmesinin ardından Türk Medeni Kanunu 1926 yılında büyük ölçüde İsviçre Medeni Kanunu'ndan iktibas edilerek yürürlüğe girmiştir. Belirtilmelidir ki, yabancı bir ülkeden medeni kanun alınması fikri Cumhuriyet dönemine özgü değildir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Âli Paşa, Fransız Medenî Kanunu'nun olduğu gibi alınması fikrini savunmuş³⁹ ve bu dönemde memlekette iki cereyan husule gelmiştir: “Biri Fransa elçisinin başa geçerek fikr-i sabit halinde kabul ettirmeye çalıştığı muasır medenî kanunların anası olan 1804 tarihli Fransa Medenî Kanunu'nu kabul etmek cereyanı, diğeri Cevdet Paşa'nın önderliğini yaptığı Hanefî fikhî hükümlerinden iktibas sureti ile öz, millî medenî bir kanun vücade getirmek cereyanı.”⁴⁰ Bu fikir ayrılığının sonucunda “Ahmet Cevdet Paşa'nın temsil ettiği görüş benimsenerek, İslam ve Türk hukuk tarihinin ilk Medeni ve Borçlar Kanunu olan Mecelle hazırlanmıştır.”⁴¹ Batı'dan kanun alma fikrinin bir kez daha gündeme gelmesi İttihat ve Terakki yönetiminin Leon Ostorog'a ‘Osmanlı medeni kanununu Avrupa'daki medeni kanunlarla uyumlu hale getirme’⁴² vazifesi vermesi ile söz konusu olacak, bu fikir ancak 1926 senesinde hayata geçirilecektir.

Ülkemizde hukuk alanındaki değişiklikler, siyasetteki değişikliklere bağlı olarak gerçekleşmiş,⁴³ yeni devletin genel siyasetinin Batıcılışma olması sebebiyle “toplum kimliği ve yaşantısının yeni siyasete göre biçimlendirilmesi Batı'dan

³⁹ Ali Fuat Başgil, “Önsöz”, **Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. X.

⁴⁰ Ebül-ulâ Mardin, **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 46.

⁴¹ Seda Örsten Esirgen, “Osmanlı Devleti’de Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 29, 2011, s. 31.

⁴² Amit Bein, ag.e., s. 60.

⁴³ Ertan Eğribel, **Toplum Çözümleri ve Hukuk Olayı**, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 1996, s. 125.

aktarma belli kanunlaştırmalar biçiminde ortaya çıkmıştır.”⁴⁴ “Hukuk-u medeniyede, hukuk-u ailede takip edeceğimiz yol ancak medeniyet yolu olacaktır”⁴⁵ diyen Kemal Atatürk 25 Ekim 1925’te yeni başkentte kurulan Hukuk Fakültesi’nin açılışında “Türk Devrimi, sözcüğün ilk anda akla getirdiği anlamdan başka ve ondan daha geniş bir değişim anlamı taşır. Onun gerçek anlamı, din bağına dayanan yüzyıllık bir siyasal birim yerine başka bir bağı, ulusallık bağına dayanan bir birim koymaktır... Artık devrimin hukuk temellerini atmak, devrimimizin düşün biçimine ve gereklerine uygun hukukçular yetiştirmek zorundayız”⁴⁶ sözleriyle dönemin yeni hukuk anlayışını dile getirecektir. Bu anlamda yeni medeni kanun da “Cumhuriyet devrimciliği ilkesini somut toplum yaşamına uygulamada en etkili araç”⁴⁷ olacaktır.

Medeni kanun, “bir ulusun siyasal ve toplumsal varlığının tümünü kapsayan bir kurallar sistemi olmamakla birlikte, toplumsal hayata yeni bir düzen vermede en büyük etkindir.”⁴⁸ Yeni medeni kanunun Türk cemiyetine yeni bir yön verdiğini söyleyen Hasan Âli Yücel, Türk Medeni Kanunu’nun bir ‘medeniyet alışı’ olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹ Kanunun Esbab-ı Mucibe Lâyihası’nda da bu görüş, “Türk Medeni Kanunu yürürlüğe girdiği gün milletimiz... eski medeniyetin kapılarını kapayarak hayat ve ışık bahşeden çağdaş medeniyetin içine girmiş bulunacaktır.”⁵⁰ sözleriyle ifade edilecektir. Burada ‘eski medeniyetin kapılarının kapanması’ deyimini büyük ölçüde yeni medeni kanunun kaynağını İslâm hukukundan değil Batı hukukundan alması ile ilgilidir. Nitekim Mecelle’nin aksine kaynağını Hanefi fihkinden almayan yeni medeni kanunun yürürlüğe girmesiyle “dinî hukuk ile olan asırlık bağlar çözülmüş, modern Türkiye artık Garp hukukuna dayanır olmuştur.”⁵¹ Kanunların din hükümlerine dayanmamasına ilişkin görüş, 1924 yılında Ziya Gökalp

⁴⁴ Ertan Eğribel, **a.g.e.**, s. 121.

⁴⁵ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 5. bs., y.y., Divan Yayıncılık, 2006, s. 345.

⁴⁶ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz.: Ahmet Kuyaş, 12. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2008, s. 530.

⁴⁷ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s. 531.

⁴⁸ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s. 532.

⁴⁹ Hasan Âli Yücel, “Önsöz”, **Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. III.

⁵⁰ Gülnihâl Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s. 193.

⁵¹ Ali Fuat Başgil, **a.g.y.**, s. X.

tarafından da dile getirilecektir: “Bu yüzyılın milletleri arasına girebilmek için, en esaslı şart, millî hukukun bütün dallarını teokrasi ve klerikalizm artıklarından büsbütün kurtarmaktır.”⁵² Gökalp’ın bu şekilde ifade ettiği düşünce yine Esbab-ı Mucibe Lâyihası’nda “Mecellenin kaidesi ve ana hatları dindir. Halbuki hayat-ı beşer her gün, hatta her an esaslı tahavvüllere maruzdur. Bunun tahavvüllerini, yürüyüşünü hiçbir zaman bir nokta etrafında tesbit etmek ve durdurmak mümkün değildir. Kanunları dine müstenit olan devletler kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin mütalebelerini tatmin edemezler”⁵³ şeklinde dile getirilecektir.

Yapılacak olan yeni medeni kanunun dini hükümlere dayanmasının tasvip edilmemesi sonucu Türk Medeni Kanunu, kaynağını İslâm Hukuku’ndan değil, Batı Hukuku’ndan⁵⁴ alacak ve büyük ölçüde İsviçre Medeni Kanunu’ndan⁵⁵ iktibas edilerek hazırlanacaktır. “İsviçre Medeni Kanunu’nu tercüme etmek ve ülke

⁵² Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Yay. Haz.: Yalçın Toker, 6. bs., Ankara, Toker Yayınları, 2008, s. 175.

⁵³ Yıldızhan Yayla, “Adalet ve Yargı”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y, s. 910.

⁵⁴ Batı hukukundan kaynağını alacak şekilde Türk Medeni Kanunu’nun yapılması önemli bir tartışma konusudur ve bu hususta Batılı hukukçular da kendi fikirlerini ifade etmişlerdir. Örneğin Kont Ostrorog, kabul edilmiş olan Türk Medeni Kanunu için “Türkiye Cumhuriyeti tarafından Avrupa hukukunun alınması, 14 asırdan, yani islâmiyetin teessüsünden beri yakın şark tarihinin en önemli olaylarından birini teşkil eder” yorumunda bulunmuştur. (Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “İsviçre Medeni Kanunu Karşısında Türk Medeni Kanunu”, **Medeni Kanunun XV. Yılı Dönümü İçin**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 405) Tam aksi yöndeki bir görüş ise ilerleyen yıllarda İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocalarından Ord. Prof. Dr. Andreas Schwarz tarafından “kat’iyen Türk menşeli olmayan bu kanunun müebbeden devamı fikrinde değilim. Külli reform günü gelecektir”⁵⁴ sözleriyle dile getirilmiştir. (Cihan Osmanoğlu Karahasanoğlu, “Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye’nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 29, 2011, s. 121.)

⁵⁵ Buradaki önemli hususlardan biri Garp memleketleri kanunlarından neden İsviçre Medeni kanununu tercih ettiğimiz meselesidir.(Ali Fuat Başgil, a.g.y., s. XII.) Bu tercih konusunda da farklı fikirler mevcuttur. Mahmut Esat Bozkurt, Fransız Medeni Kanunu’nun ‘çok ihtiyar’ olduğunu (Mahmut Esat Bozkurt, a.g.y., s. 11.), İsviçre Medeni Kanunu’nun ise “dünya medeni kanunları içinde en yenisi, anlaşılması en kolayı, en demokrati ve en pratiği”⁵⁵ (Mahmut Esat Bozkurt, a.g.y., s. 12.) olduğunu söylemektedir. Velidedeoğlu ise İsviçre Medeni Kanunu’nun kabul edilmesinin sebebi olarak bu kanunun hâkime geniş yetkiler veren elastiki karaktere sahip olmasını göstermektedir.(Aytekin Ataay, a.g.m., s. 31.) Fındıkoğlu’na göre ise İsviçre Medeni Kanunu’nun seçilmesi bir tesadüf sonucudur. “... kabul hâdisesi, temamiyle tesadüf faktörünün eseridir. Mahmut Esat adında bir genç I. Dünya Harbi sıralarında bir çok Türk gençleri gibi Avrupada Hukuk tahsil etmiştir, tesadüf onu İsviçreye sevkediyor” (Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Medeni Kanunumuz Etrafında Bazı Sosyolojik Meseleler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XIII, Sayı: 1, Mart 1958, s. 181.) diyen Fındıkoğlu, Bozkurt’un İsviçre’de eğitim görmesini İsviçre Medeni Kanunu’nun örnek alınmasının sebebi olarak gösterecektir.

şartlarına göre bazı değişiklikler yaparak kanun metnini hazırlamak”⁵⁶ üzere toplam 26 kişilik komisyon kurulacak ve komisyon başkanlığına da Şükrü Kaya getirilecektir. Bu komisyonun üyelerinden biri de Ebû'l-ulâ Mardin'dir. Türk Medeni Kanunu'nun hem komisyon çalışmalarının hem de meclis görüşmelerinin oldukça aceleye getirilmesi sonucu, toplam 907 maddeden oluşan kanun 17 Şubat 1926 tarihinde saat 14:30'da görüşülmeye başlanmış, maddeler üzerinde müzakere edilmeyerek görüşülmesi kırk dakikada tamamlanmış ve saat 15:20'de de oybirliğiyle kabul edilmiştir.⁵⁷

Tâdil-i Kâvanin Komisyonları'nın lağvedilmesinin ardından kurulan yeni komisyonda da görev alan ve yaşam öyküsünde buradaki vazifesiyle ilgili olarak “İsviçre Medenî Kanunu'nu bünyemize ve ihtiyaçlarımıza göre adapte etmek üzere kurulan bütün ilmî komisyonlarda çalıştım”⁵⁸ diyen Ebû'l-ulâ Mardin'in kabul edilen yeni medeni kanun ile ilgili ders notları muhtelif tarihlerde ‘Hukuk-ı Medeniye Dersleri’ başlığı altında yayınlanmıştır. Bu sıralarda Hukuk Fakültesi'nde Hukuk-ı Medeniye müderrisi olarak görev yapmakta olan Ebû'l-ulâ Mardin'in yeni medeni kanun ile ilgili görüşlerini bu çalışmalar aracılığıyla takip etmek mümkündür. Biz de kendisinin Türk Medeni Kanunu ile ilgili görüşlerine 1928 yılında yayınlanmaya başlanan ‘Hukuku Medeniye Dersleri’ adlı ders notlarını temel alarak yer vermeye çalışacağız.

‘Hukuku Medeniye Dersleri’nin ilk cildinde öncelikle ‘umumi zabıtalara’ yer veren Ebû'l-ulâ Mardin, ‘kâinatta halen hükümler kavanini medeniye’yi⁵⁹ özellikleri bakımından beşe ayırmaktadır: Bunlardan ilki Fransız hukukundan mülhem kanunlardır. “İtalya, İspanya, Romanya, Yunanistan kavanini medeniyesi hep bu membadan ilham almışlardır. Hatta bazı Amerikayı Cenubî hükümetlerinin medenî kanunları ve keza Mısır kanunu medenisi ‘Kot Napoleon’dan mülhemdir. Mısır kanunu medenisinin bazı maddeleri, Fransız kanunu medenisinin kelime kelime

⁵⁶ Taha Akyol, **Atatürk’ün İhtilal Hukuku**, İstanbul, Doğan Kitap, 2012, s. 541.

⁵⁷ Taha Akyol, **a.g.e.**, s. 541-542.

⁵⁸ Yusuf Mardin, **Kocataş Yalısı Anıları**, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2012, s. 40.

⁵⁹ Mardinî Zade Ebül’ula, **Hukuku Medeniye Dersleri Cilt I: Umumi Zabıtalara, Şahsın Hukuku**, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1928, s. 57.

tercumesidir.”⁶⁰ İkincisi Alman kanunu medenisinden mülhem kanunlardır. “Avrupanın mühim bir kısmı bunun tahtı tesirindedir. İsviçre, Türk kanunları bu cümledendir...Alman kanunu medenisi bize de membaı ilham olmuştur. Alman kanunu medenisi ilim sahasında da bir şah eser telâkki olunur. Çok derindir, güzel bir tasnifi ilmî vücade getirmiştir, yalnız bir az muğlaktır. İsviçre kanunu medenisi ve bizim kanunu medeni daha eyi anlaşılır, daha ziyade harcı alemdir.”⁶¹ Üçüncüsü olan Anglo-sakson hukukunda ise “ürf ve âdet hâkimdir, kanunları ekseriyet itibariyle gayri mektuptur.”⁶² Bir diğer medeni kanun ise Japon hukuku kaynaklıdır. Bu “tamamen mülâffak bir hukuktur, muhtelif kanunlardan iktitaf edilmiştir, aksayi şark telâkkiyatıyla garp hukukunun bir şekli memzucudur. Fransa, İsviçre, İspanya, Almanya, Amerika kanunu medenisinden, Hint hukukundan, Karadağ kanunundan bile hükümler almışlardır. Yalnız irs ve aile mes’eleleri mahalli ürflerle telif edilmiştir.”⁶³ Son olarak Rus hukukundan bahseden Ebû'l-ulâ Mardin, “Rusların inkılâptan evvel hukuku medeniyelerinde vahdet görülmezdi. Köylüler gayri mektup ahkâm ile, ürf ile amil olurlardı. Orta sınıf ile asılzadekân için mektup kanunlar mevcuttu. İnkılâptan sonra sunufu içtimaiye arasında tek bir kanun olsun, vahdet olsun denildi. Vahdet öyle bir surette temin edildi ki; hukuku hususiyeden ziyade hukuku amme mahiyetini aldı. Bütün hükümler devlet sermayedarlığı esasına matuf ve devlet sermayedarlığını işkal etmeyecek şekildedir.”⁶⁴ demektedir.

Ebû'l-ulâ Mardin bu kanunların umumî noktalarında müşterek temayüllere tesadüf edildiğini ifade etmektedir.⁶⁵ Bunlar, taknin temayülü, ferdiyet temayülü, insaniyet temayülü ve beynelmileliyet temayülüdür. Taknin temayülü, “kabil olduğu kadar hukuku medeniye kanun şekline koymaktır.”⁶⁶ Bizde hukuku medeniye için

⁶⁰ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 57.

⁶¹ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 57.

⁶² Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 58.

⁶³ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 58. Ebû'l-ulâ Mardin'in Japon hukuku ile ilgili söyledikleri özellikle dikkat çekicidir. 1928'de yazılmış bu metinde Ebû'l-ulâ Mardin'in farklı medeni kanunlardan yararlanılarak yeni bir medeni kanun oluşturulması konusunda ifade ettikleri, Mahmut Esat Bozkurt'un “bir hüküm Alman kanunundan, bir hüküm Hanbeli mezhebinden, bir hüküm Fransız kanunundan, bir hüküm Şafiden, Hanefiden, diğer bir hüküm İsviçreden!” (Mahmut Esat Bozkurt, a.g.y., s. 9.) sözleriyle benzerlik taşımaktadır.

⁶⁴ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 58.

⁶⁵ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 60.

⁶⁶ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 60.

taknin Mecelle'nin neşredilmesiyle beraberdir⁶⁷ lâkin Mecelle'de aile, vasiyet, nesep gibi konuların bulunmaması dolayısıyla "bizde hukuku medeniyede tam olarak taknin yeni kanunlarımızla tecelli etmiştir."⁶⁸ Ferdîyet temayülü ise "ferdî hukuka kıymet vermektir."⁶⁹ Medeni kanunların ortak temayülü fertlerin müsavatını temin etmek ve fertleri araziye olan merbutiyetten kurtarmaktır.⁷⁰ Örneğin "büyük bir malikâne bir adamdan diğer bir adama intikal ettiği zaman, o malikânede çalışan fertler de âdeta malik deyiştirmiş olurlardı. İnkılâp işte; bu kabil gayri insanî telâkkiye nihayet"⁷¹ vermiş ve fertleri az çok arazi sahibi kılmıştır. "Zamanımızda Ruslar müstesna olmak şartıyla her devlet tamamen ferdîyet esasını takip ile bunu takviyeye çalışır"⁷² diyen Ebû'l-ulâ Mardin, ferdîyet temayülünün istisnası olarak da Rus hukukunu gösterir. Ebû'l-ulâ Mardin'in bahsettiği bir diğer özellik ise insaniyet temayülüdür. Bu, "beşer için müşfik hükümler vazetmektir."⁷³ Bu temayülü Ebu-l'ulâ Mardin, "Hemen her gün sanayi kazaları iştiriz; filân amele kolunu makineye kaptırmış, bir diğerinin parmağı kopmuş bir üçüncünün bacağı kesilmiş... Acaba burada kime mes'uliyet düşecek... Diyebilmeliyiz ki; sermayedar için bu kabil ahvalde mes'uliyet asıldır. Fakat def'an bütün tedbirleri ittihaz etmiş olduğunu isbat ederse kendisini mes'uliyetten kurtarır. İşte; yeni kanunumuz bütün hasardan sermayedarı mes'ul tutuyor. Amele bu hususta bir şey'i isbatla mükellef değildir"⁷⁴ şeklinde örneklendirmektedir. "Kavanini medeniyeyi beynelmilel bir hale ifrağ"⁷⁵ olarak tanımlanan beynelmileliyet temayülü ise diğer temayüllere göre gerçekleşmesi en zor olandır, "cazip bir hayal"dir.⁷⁶ Taknin, ferdîyet, insaniyet ve beynelmileliyet temayülünden bahsetmesinin ardından Ebû'l-ulâ Mardin 'medenî kanunumuzun temayülâtı'ndan ve öne çıkan bazı özelliklerinden söz edecektir.

⁶⁷ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 60.

⁶⁸ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 60.

⁶⁹ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 60.

⁷⁰ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 60.

⁷¹ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 60.

⁷² Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 61.

⁷³ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 61.

⁷⁴ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 62-63.

⁷⁵ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 68.

⁷⁶ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 68.

Ebû'l-ulâ Mardin'e göre "bizim kanunumuz da İsviçre kanunundan ilham aldığı için anın hasaisine maliktir."⁷⁷ "Müsavat esasını sureti mutlakada kabul etmiş"⁷⁸ olan medeni kanunumuz "ne içtimaî sınıflar ve ne kadın, erkek arasında bir fark gözetmiştir."⁷⁹ "Ahkâmı diniyede kadınla erkek arasında ekseriya ikili birli tevarüs caridir. Halbuki yeni kanunumuz ikili birli tevarüse bedel müsavat esasını kabul etmiştir"⁸⁰ diyen Ebû'l-ulâ Mardin, bu hükmü mücerretin, hükmü diniye muhalif olsun diye vazedilmiş olmadığını⁸¹ da sözlerine eklemektedir. Nitekim Ebû'l-ulâ Mardin'e göre medeni kanunumuzun "dinî hükümlerle alâkası yoktur, içtimaî, iktisadî ihtiyaçların mahsulüdür, lâyiktir."⁸² Bununla birlikte medeni kanunumuzun "mahiyeti ne dinin vücudiyle ve ne de ademiyle meşguldür. Bir hüküm, mücerret dinî hüküm olduğu için kabul edilmiş değildir. Keza bir hüküm, mücerret dine muhalif olsun diye de kabul edilmiş değildir. Hükümler din düşüncelerinden tamamen azade olarak tedvin edilmiştir."⁸³ Dolayısıyla medeni kanunumuzun önemli özelliklerinden biri laik niteliğe sahip oluşudur, Ebû'l-ulâ Mardin medeni kanunumuzun lâdini bir kanun olduğuna işaret etmektedir.⁸⁴

Ebû'l-ulâ Mardin'e göre yeni medeni kanunumuzu evvelki medeni kanunumuzdan ayıran en önemli özelliklerinden biri "hâkimlere vasi takdir salâhiyeti temin"⁸⁵ etmiş olmasıdır.⁸⁶ Bu hususla ilgili olarak Ebû'l-ulâ Mardin, 'vaz'ı kavaninde iki usul⁸⁷ bulunduğunu belirtmektedir: Bunlardan ilki "mümkün olduğu kadar hadisatı istikra ve hurda teferruata kadar düşünerek hükümleri tespit etmek ve

⁷⁷ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 78.

⁷⁸ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 78.

⁷⁹ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 78.

⁸⁰ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 80.

⁸¹ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 79.

⁸² Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 79. Ebû'l-ulâ Mardin'e göre "...Laiklik ise dinsizlik demek değildir." (Yusuf Mardin, "İbnülemin'le Mısır Yollarında...", **Yıllarboyu Tarih**, Cilt:8, Sayı:1, İstanbul, Ocak 1982, s. 60.)

⁸³ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 79.

⁸⁴ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 79.

⁸⁵ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 81.

⁸⁶ Medeni kanunumuzun ilk maddesi şu şekildedir: "Kanun lâfziyle veya ruhiyle temas ettiği bütün mes'elelerde mer'idir. Hakkında kanuni bir hüküm bulunmayan mes'eledede hâkim ürf ve âdete göre, ürf ve âdet dahi yok ise kendisi vazı kanun olsa idi bu mes'eleye dair nasıl bir kaide vazedecek idi ise ona göre hükmeder. Hâkim, hükümlerinde ilmi içtihatlardan ve kazai kararlardan istifade eder." (Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 92.)

⁸⁷ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 194.

hâkimin takdirine kabl olduğu kadar az mes'ele bırakmaktır.”⁸⁸ Ebû'l-ulâ Mardin'e göre “Bu usule tevfikân kanun tanzimi gayet güçtür. Zira hadiseler mütenevvidir.”⁸⁹ Bununla birlikte “Mecelle bu sisteme mensuptur.”⁹⁰ İkinci usul ise “hadisatı istikraen nazara alınmaksızın umumî zabıtalara ve esaslar vaz'ıyla iktifa eylemektir ki hâkimin takdirine vasi bir saha açılmış demektir. Bu usulün en büyük faidesi hâkimin icabı hal ve zamanı ahval ve şeraiti nazara almağa müsait bulunmasından dolayı adilâne hükmü temin etmesidir... Bu usulün yegâne mahzuru hukukî malûmat noktasından hayatî şeraite vukufu tam sahibi, istikamet noktasından gayet yüksek faziletlerle mücehhez ilim ve irfan noktasından medenî hukuka ve onu alâkadar eden içtimaî ve iktisadî ve emsalî ilimlere kemaliyle vakıf ve ilmî içtihadatı ve kazaî mukarreratı derin bir surette mütetebbi hâkim bulmaktaki müşkülâttir.”⁹¹ Bununla beraber “İsviçre kanunu gibi kanunumuz da bu usulü ihtiyar etmiştir.”⁹² Bütün teferruatı mümkün olduğu kadar tespit ederek hâkimin takdirine az mes'ele bırakan ve daima cezrî olarak meseleyi halle çalışan Mecelle'nin⁹³ aksine yeni medeni kanun, hâkimlere daha geniş takdir salâhiyeti temin etmiştir; fakat hâkim “takdirinde hak ve nısfet kaideleriyle takayyüt etmelidir.”⁹⁴ Ebû'l-ulâ Mardin de hâkimin, takdir yetkisini hak ve nısfet kaidelerine bağlı kalmak şartıyla kullanabileceği konusuna oldukça geniş yer verecektir.⁹⁵

⁸⁸ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 194.

⁸⁹ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 194.

⁹⁰ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 194.

⁹¹ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 194.

⁹² Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 194.

⁹³ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 195.

⁹⁴ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 200.

⁹⁵ Yeni medeni kanunun “Kanunun hakkı takdir verdiği ve icabı hale yahut muhik sebeplere nazaran hüküm vermekle mükellef tuttuğu hususlarda hâkim hak ve nısfetle hükmeder” (Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 192.) şeklindeki dördüncü maddesini Ebû'l-ulâ Mardin şu şekilde örneklendirmektedir: “Zevceyn boşanma suretiyle yekdiğerinden ayrılıyorlar. Çocukları var. Hakkı vilâyet bundan sonra nasıl istimal olunacak? Ebeveyn ile çocuklar arasındaki şahsî münasebetler nasıl tanzim edilecek? Bunun için tedbirler almak lâzımdır. Bunları vâzı kanun birer birer tesbit etmiş değildir. Hâkime takdir salâhiyeti vermiştir. Fakat hâkim bu tedbirleri alırken bu takdirini hak ve nısfet kaideleriyle mukayyet olmak üzere istimal edecektir...Boşanmadan sonra çocuğu kimin yanında bırakmalı? Mutlak olarak kadının veya erkeğin dense veya haklı çıkan tarafın dense maslahat temin olunamaz. Düşününüz! Çocuğa daha eyi terbiye vereceği muhakkak olan hafif kabahatlı tarafa mücerret kabahatlıdır, hükmü kanun yerine getirilmelidir diyerek çocuk verilmezse ne elim netaiç husule gelir...Bütün bu işaret ettiğimiz hadiselerde takdirini kullanırken hâkimin hak ve nısfet kaidelerinden ayrılmaması lâzımdır.” (Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 200-202.)

Ebû'l-ulâ Mardin'in, yeni medeni kanunumuz ile ilgili olarak "asrı hazır hukukunun medarı iftihar addolunsa sezadır"⁹⁶ şeklinde bahsettiği önemli bir kaide de hüsnü niyet kaidesidir. Hüsnü niyeti zabıta halinde taknin şerefının İsviçreye nasip olduğuna⁹⁷ işaret eden ve ahkâm-ı sabıkamızda hüsnü niyet kaidesine zabıta halinde tesadüf edemeyeceğimizi⁹⁸ söyleyen Ebû'l-ulâ Mardin, ahkâm-ı sabıkamızdaki hukukî hilelerin hüsnü niyet kaidesiyle bertaraf edilebildiğini⁹⁹ ifade etmektedir.¹⁰⁰ Hüsnü niyet kaidesine göre "medeni hakkın istimalinde, bir medenî hakkı iktisapta her hangi hukukî bir vecibeyi ifada, bu fiilleri yapan adam namuslu bir adam gibi hareket etmelidir."¹⁰¹ "Vâzı kanunun burada maksadı bir ahlâk kaidesi vazetmek, yani herkese namuslu olmağı tavsiye eylemek değil, hukukî muamele yapılırken namuslu bir adamın yapacağı bir tarzda o muameleyi yapmaktır"¹⁰² diyen Ebû'l-ulâ Mardin bu anlamda maksadın "namuslu olmak değil, namuslu bir adam gibi hareket etmek"¹⁰³ olduğunu ifade etmektedir. Nitekim kişi, "namussuz olduğu halde namuslu bir adam gibi hareket etmiş ise hüsnü niyetin ve namuslu bir adam olduğu halde namussuz bir adam gibi hareket etmiş ise süi niyetin afakî manası tecelli"¹⁰⁴ etmektedir. Hüsnü niyet kaidesini "şayanı iftihar bir tekâmülü hukukî"¹⁰⁵ olarak gören Ebû'l-ulâ Mardin, bunun gerekçesini şöyle açıklayacaktır:

"Afakî bir takım kaideler mevcuttur. Namuslu adamlar o kaidelerin icabatından ayrılmazlar...İnsanların şeytanatları en kat'i ve mantıkî metinlere karşı çare bulacak derecelerdir. Kanun vazedenlerin zekâsı karşısında binlerce, milyonlarca adamın zekâsı mücadele etmektedir. Bir zekâ ne kadar yüksek ve müstesna olursa olsun milyonlarca zekâ ile mücadeleyi başaramaz. Kanunun hurda nokatını muhakkak bulurlar, vâzı kanunu da atlatırlar. Bunlara karşı esaslı bir çare, esaslı bir tedbir bulmak lâzımdır ki; hukukî tabiyelerle gayri meşru netayiş elde edilemesin. Hâkimlerin elinde bu kabil taarruzlara karşı bir müdafaa vasıtası, bir silâh bulunsun. Düşünecek olursanız bu nazariye, hüsnü niyet

⁹⁶ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 111.

⁹⁷ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 116.

⁹⁸ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 123.

⁹⁹ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁰⁰ Medeni kanunumuzun ikinci maddesi "Herkes, haklarını istimalde ve borçlarını ifada hüsnü niyet kaidelerine riayetle mükelleftir. Bir hakkın sırf gayri izrar eden süi istimalini kanun himaye edemez.", üçüncü maddesi ise "Bir hakkın doğumu için kanunen hüsnü niyet şart kılınan hallerde aslolan, onun vücududur. Ancak, icabı hale göre kendisinden beklenen ihtimamı sarfetmeyen kimse hüsnü niyet iddiasında bulunamaz." şeklindedir. (Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 115.)

¹⁰¹ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 114.

¹⁰² Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁰³ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁰⁴ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 142.

¹⁰⁵ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 119.

nazariyesi hakikaten bu maksadı temin eder mahiyettedir... Bu asrı hazır için bir tekâmülü hukukidir.”¹⁰⁶

Hüsnü niyetin zabıta halinde medeni kanunda yer alması, hâkimlere hak ve nısfet kaidelerine uymak şartıyla geniş takdir yetkisi verilmesi gibi hususları medeni kanunumuzun daha gelişkin bir hale gelmesi bakımından önemseyen Ebû'l-ulâ Mardin 'Hukuku Medeniye Dersleri'nde yeni medeni kanuna ilişkin oldukça olumlu bir tutum sergilemektedir.¹⁰⁷ Gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husus da yeni medeni kanunun hükümleri ile İslâm hükümleri arasında Ebû'l-ulâ Mardin'in kurmuş olduğu ilişkidir. Yeni medeni kanunun hükümleri ile İslâm dinine ait hükümler arasında müspet bir bağ kurmaya çalışan Ebû'l-ulâ Mardin'in 'Hukuku Medeniye Dersleri: Aile Hukuku' adlı eserinde bunun en kayda değer örneklerinden birine rastlanmaktadır.

Ebû'l-ulâ Mardin, yeni medeni kanunun hükümlerinin dine muhalif olsun diye kabul edilmediğini ifade etmesinin yanı sıra, medeni kanunun bazı hükümlerini de İslâm hükümlerine aykırı olmamalarıyla açıklamaya çalışmaktadır. Bunun dikkat çekici örneklerinden biri tek eşlilik ile ilgilidir. İslâmiyet ile beraber “kendisile mücadele edilen, önü alınmak istenilen mes'elelerden biri de taaddüdü zevcat idi. Çünkü İslâmiyetin teessüsünden evvel tezevvüç edilebilecek kadınların adedi mahdut değildi, her erkek istediği kadar evlenebilirdi.”¹⁰⁸ Bunun sınırlandırılmasının İslâmiyet ile beraber olduğunu söyleyen Ebû'l-ulâ Mardin, kadınlara hayat hakkı tanınması noktasında da İslâmiyet'in ilk döneminde mücadele verildiğini söylemektedir. “En iyi damat mezardır diye tercüme edebileceğimiz bir darbimeselleri”¹⁰⁹ olan “Araplar bu mücadeleler neticesinde kadınlara hayat

¹⁰⁶ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 119-120.

¹⁰⁷ Medeni kanunun kimi hususlarını gerçekten metheden Ebû'l-ulâ Mardin'in bu dönemde inkılap hükümlerini muhafaza etmeye yönelik bir kaygıya sahip olduğu da dile getirilmektedir; (Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 99.) lâkin 'Medenî Hukuk Dersleri: Aile Hukuku' isimli ders notlarında eski hukukumuzda delinin veli marifetiyle evlenmesinin caiz görüldüğünü belirten Ebû'l-ulâ Mardin'in (Mardinî Zade Ebül'ulâ, “**Medenî Hukuk Dersleri Cilt 3, Aile Hukuku**, İstanbul, Güneş Matbaası, 1934, s. 34) “Delinin evlenmesine asla müsaade etmemek keyfiyeti medenî hukukumuzda bir inkılâp noktası; bir inkılâp hükmüdür” (Mardinî Zade Ebül'ulâ, **a.g.e.**, s. 25.) ifadesinin üzerinde yeniden düşünülmalıdır.

¹⁰⁸ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁰⁹ Mardinî Zade Ebül'ula, **a.g.e.**, s. 66.

hakki”¹¹⁰ tanımışlardır. Bunda “Risaletpenah efendimizin kız çocuk doğuranların evlerine giderek aileyi taltif buyurmaları, kız babalarının refaha mazhar olacakları yolundaki tebşirleri”nin¹¹¹ de katkısı bulunduğuna dikkat çeken Ebû'l-ulâ Mardin, İslâmiyet ile beraber kadınlara hayat hakkı tanındığını, ayrıca sayısız kadın ile evlenebilme durumunun da kısıtlandığını belirtmektedir.

“İslâmiyet aslolarak ‘vahdeti zevce’ esasını kabul ediyordu”¹¹² diyen Ebû'l-ulâ Mardin’e göre dörde kadar cevaz keyfiyeti derhal mevzubahis olmamakta, bu noktaya da tedricen gelinmektedir.¹¹³ İskânda, infakta, ilbasta ve şefkate müsavat temin edebilmek şartıyla ikiye, üçe ve nihayet dörde kadar cevaz gösterildiğini¹¹⁴ ifade eden Ebû'l-ulâ Mardin, “vakiâ zenginler için saydığımız şeylerden üçünde yani iskânda, ilbasta, infakta müsavatı temin mümkünse de dördüncüsünde yani şefkat ve muhabbette müsavatı temin âdeten gayrimümkündür. Müsavat da temin olunamayınca tek bir kadın ile iktifa lüzumu bir emri mansustur”¹¹⁵ demektedir. Ebû'l-ulâ Mardin’e göre herkesin bu emre uymamasının altında yatan temel neden, dini hükümlerin müeyyidesinin bulunmamasıdır. “Fakat bu memnuiyetin müeyyidesi manevî idi, ‘mahafetullah’ dı, yani Allah korkusu idi. Ortada hukukî, maddî bir müeyyide olmadığı için tatbikatta müsavatı temin etmeksizin erkekler dört kadın alabilmek imkânını buldular. Eğer müeyyide olarak birinciyi velyeden evlenmeğe karşı bir fesih hakkı isbat edilmiş olsaydı mes’ele, hukukî bir şekilde manzur olur ve müsavatı ihlâl suretile taaddüdün önüne geçilirdi. İşte fıkhîta hukukî böyle bir müeyyide bulunmadığı için şu memnuiyet hükmü ahlâkî sahadan öteye geçemedi... Dinî hükümlerin müeyyidesi ancak Allah korkusundan ibaret bulunduğundan memleketimizde cabeca şart tahakkuk ettirilmeksizin zevcelerin taaddüdü görülüyordu.”¹¹⁶ Bu bağlamda, İslâmiyet’in vahdeti zevce esasını kabul ettiğini söyleyen¹¹⁷ Ebû'l-ulâ Mardin, yeni medeni kanunun çok eşli evliliklere izin

¹¹⁰ Mardinî Zade Ebül’ula, **a.g.e.**, s. 65.

¹¹¹ Mardinî Zade Ebül’ula, **a.g.e.**, s. 66.

¹¹² Mardinî Zade Ebül’ula, **a.g.e.**, s. 66.

¹¹³ Mardinî Zade Ebül’ula, **a.g.e.**, s. 66.

¹¹⁴ Mardinî Zade Ebül’ula, **a.g.e.**, s. 66.

¹¹⁵ Mardinî Zade Ebül’ula, **a.g.e.**, s. 66.

¹¹⁶ Mardinî Zade Ebül’ula, **a.g.e.**, s. 66-73

¹¹⁷ Mardinî Zade Ebül’ula, **a.g.e.**, s. 73.

vermemesi ile ilgili olarak “Yeni kanunumuz bu kabil evlenmeleri batıl telâkki etmek yolundaki hukuki müeyyidesiyle Şarkta asırlardanberi beklenen büyük gayeyi tahakkuk ettirmiştir, binaenaleyh Türkiye Cumhuriyeti bu hayırlı ve feyizli eserile ne kadar iftihar etse azdır”¹¹⁸ şeklinde fikrini beyan edecek ve talebelerine de “Şunu da unutmamalısınız ki evlenme müessesesinde erkek kadından ne istiyorsa kadın da erkekten aynı şeyi istemekte haklıdır. Birden fazla karısı olanların ise iyi bir aile teşkil edemedikleri muhakkaktır. Bilmem tanıdıklarınız arasında müteaddit zevcesi olan kimseler var mıdır? Varsa onların tabiri marufile ‘hali pürmelâlini’ göz önüne getiriniz. Onlarda aile saadetinden eser görür müsünüz?”¹¹⁹ diyecektir.

Ebû’l-ulâ Mardin’in yeni medeni kanunun hükümlerinin İslâmi telâkkiler ile uyumlu olduğuna ilişkin verdiği örnekler salt ‘vahdeti zevce’ konusu ile sınırlı değildir, medeni kanunumuzda yer alan evlilikteki karabet engeli konusu da vermiş olduğu örneklerden biridir.¹²⁰ “İslâmiyette esasen nikâhın dinî eşkâl ve merasimi

¹¹⁸ Mardinî Zade Ebül’ula, **a.g.e.**, s. 73.

¹¹⁹ Mardinî Zade Ebül’ula, **a.g.e.**, s. 69.

¹²⁰ “Evlenmenin şu karabet maniini evvelâ semavi dinler noktai nazarından tetkik edeceğiz. Museviliğin, Hristiyanlığın, Müslimanlığın bu husustaki telâkkilerini gözden geçireceğiz, sonra da medenî muasır mevzuatın telâkki tarzlarını göreceğiz. Yani karabet maniini, Fransa, Almanya, İsviçre, Türkiye medenî kanunlarındaki hükümlerini sırasile söyleyeceğiz. Ümit ediyorum ki bu tetkik tarzı hayli karışık olan şu mevzuun kolayca ihatasını temin edecektir. Museviler civar hısımlarından ikinci derecedekilerle evlenemezler yani; kardeşler arasında evlenme memnudur, fakat üçüncü derece dediğimiz hısımlarla evlenmeğe cevaz vardır. Bir kadın amcasile, dayısile evlenebilir. Keza bir erkek teyzesini, halasını alabilir... Hristiyanlık memnuiyetin derecelerini, hududunu çok geniş tutmuştur...Hristiyanlıkta evlenmeye mani karabet vaziyetini civar hısımlığı için tesbit icabederse diyeceğiz ki bir kimse amca zadesini dayı zadesini, halazadesini, teyzezadesini alamazsa da bunlardan uzaktakilerini alabilir. İslâmiyetin bu husustaki telâkkisine gelince, görürüz ki kabul edilen tahdit asrı hazırım telâkkilerine muvafıktır, kanunumuzun kabul ettiği tarzda makul ve mutedil bir tahdittir... Binaenaleyh dördüncü derecede bulunan civar hısımları ile evlenmek mümkündür. Yani bir adam amcazadesile evlenebilir. Muasır medeni mevzuata gelince: Fransa hukukunda bu memnuiyet usul ve fûrua ve kardeşlere hasredilmiştir. Yani büyük inkılâptan sonra Code Napoléon Hristiyanlığın fazla memnuiyet tarzını bertaraf etmiş, dördüncü derecedekilerle evlenme memnuiyeti şöyle dursun üçüncü derecedekilerle bile evlenmeği resmî bir müsaade istihsali suretile mümkün görmüştür. Yanî müsaadei mahsusâ ile amcanın, dayının, halanın, teyzenin yeğenile evlenebilmesini kabul etmiştir. Musevi telâkkisinden farkı cevazın müsaadeye mütavakkif bulunmasıdır. Nasıl ki Alman kanunu medenisi müsaadesiz de bunlar arasında evlenmenin cevazına kaidir. Demek bu kanun üçüncü dereceye kadar olan memnuiyet hududunu daha daraltmış amca ile yeğen arasında evlenmeyi tecviz etmiştir. Şu halde Fransa hukukunda istisnâî olan bir vaziyet Alman hukukunda kaide icabıdır. İsviçre kanunu medenisile andan ilham almış olan bizim medenî kanuna gelince: Görürüz ki evlenmek isteyenler için karabet memnuiyeti usul ve fûru arasında mutlak ve civar hısımları arasında üçüncü dereceye kadar olmak suretile mukayyettir. Binaenaleyh dördüncü derecede bulunan civar hısımları yani kardeş çocukları ile büyük amcaları, büyük dayıları, büyük teyzeleri, büyük halaları evlenebilirler ve bunlardan sonraki derecelerde bulunan civar hısımları arasında artık evleviyetle cevaz hükmü cereyan eder.” (Mardinî Zade Ebül’ulâ, **a.g.e.**, s. 89-91)

yoktur”¹²¹ diyen Ebû'l-ulâ Mardin, medenî nikâh konusunda da yeni medeni kanunun İslâm hükümlerine aykırı hüküm içermediğini anlatmakta ve medenî nikâhın yapılmasından sonra dinî nikâh yapılmasının da yasaklanmadığını belirtmektedir.¹²²

Türk Medeni Kanunu'nun kabulünü birçok açıdan olumlu bularak bilhassa hüsnü niyet kaidesinin zabıta halinde kanunda yer alması, 'hâkimlere vâsi takdir salâhiyeti' tanınması, 'vahdeti zevce' esasının kabul edilmesi gibi hususlara son derece önem vermekle beraber Ebû'l-ulâ Mardin, yeni medeni kanunun İslâmi telâkkilere muhalif olma gibi bir amaç taşımadığını çalışmasının muhtelif kısımlarında belirtmektedir. İlâveten Ebû'l-ulâ Mardin'in, İslâm hükümlerini eleştirerek, yeni medeni kanunun bu hükümleri ortadan kaldırmak amacı güttüğünü ifade etmesi söz konusu değildir.¹²³ Bilâkis Ebû'l-ulâ Mardin, medeni kanunun 'vahdeti zevce', nikâhtaki karabet engeli, yeni nikâh usulü gibi hususlarını ön plâna çıkararak bunların İslâmi hükümlere karşı aykırılık taşımadığını belirtmektedir. Yeni medeni kanunun İslâmi hükümlerle kesiştiği noktalarının üzerinde özellikle duran Ebû'l-ulâ Mardin'in, dönemin sert koşullarından dolayı yeni medeni kanuna güçlü bir eleştiri getirmemesi, birçok akademisyenin tasfiyeye uğradığı Üniversite Reformu'nda dahi kadro dışı bırakılmamasının muhtemel sebeplerinden biri olacaktır.

Toplam 240 kişilik Darülfünun müderris ve muavin kadrosundan 157'sinin açığa alındığı¹²⁴ Üniversite Reformu'nun yapılmasının temel nedeni Darülfünun'un "Kemalist Türkiye'nin kendisinden beklediği ve talep ettiği ödevleri yerine getirecek"¹²⁵ durumda olmamasıdır. Özellikle Latin harflerinin kabulü, ortaya atılan

¹²¹ Mardinî Zade Ebül'ulâ, **a.g.e.**, s. 19.

¹²² Mardinî Zade Ebül'ulâ, **a.g.e.**, s. 20.

¹²³ "...Bu dinlerin en yenisi, Muhammet dini idi. Bugün 1360 ıncı yaşına girmiş bulunuyor. İsa dini 1942, Musa dini ise 3500 yıllık bir ömre maliktirler! İnsanlığın bugünkü tekâmülü, ilerleyişi ve ileri hayatının icapları karşısında bu dinlerin hak kuralları pek geri, çok ilksel idi." (Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?", **Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 7.)

¹²⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010, s. 335

¹²⁵ Ernst E. Hirsch, **Hâtıralarım**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1985, s. 338.

dil ve tarih tezleri gibi Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplara yeterince sahip çıkmadığı düşünülen Darülfünun'un yeniden yapılandırılması tartışmaları 1930'ların başlarında giderek şiddetlenmiş, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 yılındaki kurultayında Darülfünun tensikati konusunun gündeme taşınmasından iki sene sonra da İstanbul Üniversitesi Kanunu çıkarılmıştır.¹²⁶ "1933 İstanbul Üniversitesi Kanunu ile asıl yapılmak istenilen, üniversiteyi parti devleti politikasının içine çekmektir; nitekim bu dönemde muhtariyeti, tüzel kişiliği ve teşkilatı ile diğer sosyal kurum ve kuruluşların aksine Darülfünun, parti denetimi dışında kalabilen ve muhalifleri barındıran tek kurumdur."¹²⁷ Bu durum, Üniversite Reformu ile birlikte değişecek ve akademisyenlerin büyük çoğunluğu üniversiteden uzaklaştırılacaktır.

Üniversite Reformu'nun gerçekleşmesinden on gün önce Ebû'l-ulâ Mardin'in ve Hacı Adil Arda'nın kadro dışı bırakılacağına ilişkin bir haber basında yer almış,¹²⁸ bununla birlikte 1 Ağustos 1933 tarihinde Ebû'l-ulâ Mardin'in kadroda kaldığı; fakat Hacı Adil Arda'nın kadro dışı bırakıldığı yine aynı yayın organında kamuoyuyla paylaşılmıştır.¹²⁹ Bu kısa müddet içinde nasıl bir süreç yaşandığına dair elimizde bir veri olmadığını belirterek, "Darülfünun'un ilgasından dolayı 31 Temmuz 1933'te Darülfünun Hukuk Fakültesi Hukuku Medeniye müderrisliğinden ayrıldığı, 1

¹²⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 326.

¹²⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 335. Bu süreçte Kadro dergisinin "Üniversite Reformunu kamuoyunun gözünde meşru hale getirmeyi kendisine misyon edinmiş" olduğunu belirten Demirtaş, dergi yazarlarından İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Asaf Belge ve Şevket Süreyya Aydemir'in Darülfünun'a yönelik ağır eleştirilerde bulduklarına dikkat çekmektedir. (Aydın Demirtaş, "**Sosyolojik Açından 1933 Türk Üniversite Reformu**, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, Bursa, 2010.) İsmail Hüsrev, Darülfünun'u inkılâbın dışında kalmakla suçlamaktadır: "İnkılabın dışında ve İnkılaba bitaraf kalan cemiyet müesseseleri ve fertler, ancak menfi müesseseler ve menfi fertlerdir. İnkılapta bitaraflik tasavvur edilemez...Bitaraf unsur bitaraf müessesese bilerek veya bilmiyerek irticayı desteklemiş olur. Hele bu müessesese Darülfünun olursa..." (İsmail Hüsrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği", **Kadro Dergisi**, Sayı 18, Haziran 1933.) Burhan Asaf da Darülfünun'u inkılâbın gerisinde kalmakla suçlamaktadır: "Darülfünun hocaları Ankara'nın yarattığı hareketlerin, sözle olsun, peşi sıra gelmekte hususî bir hareketsizlik göstermişlerdir. Her işte ve her defasında, arkada kalan, Darülfünun yani Türk gençliğini yetiştirmekte olan müessesenin maneviyeti değil, İstanbul Darülfünununu'nun, kendi hallerinden memnun olan ve kendi ilimleriyle kanaat eden hocalarıdır... Vakıa şudur: İnkılâp yürüyor ve Darülfünun geridedir!" (Burhan Asaf, "Arkada Kalan Darülfünun", **Kadro Dergisi**, Sayı 8, Ağustos 1932.) Şevket Süreyya ise oldukça galiz ifadelerle Darülfünun'u eleştirecektir: "İnkılabın onuncu senesine bastığımız halde Darülfünunumuzun ilim, ilim diye bize sunacağı şey, hala kötü bir tercüme veya kötü bir adaptasyondan ibaret kalacaksa, bu şahsiyetsiz sermayeyi, onu bize sunanların kendileri için saklamaları çok daha hayırlı olur." (Şevket Süreyya, "Darülfünunun İnkılap Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı", **Kadro Dergisi**, Sayı 14, Şubat 1933.)

¹²⁸ "Darülfünun'dan Hangi Müderrisler Çıkarılıyor", **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1933, s. 1, 4.

¹²⁹ "Yeni Üniversitenin Kadrosu", **Cumhuriyet**, 01 Ağustos 1933, s. 5.

Ağustos 1933'te Medeni Hukuk ordinaryüslüğüne atandığı¹³⁰ kendisine bildirilen Ebû'l-ulâ Mardin'in sonuç itibariyle bu süreçte tasfiye edilmeyen isimlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. "Siyasal düzeyde medrese zihniyetinin tasfiyesi olarak sunulan 1933 Üniversite Reformunda"¹³¹ yerini koruyan Ebû'l-ulâ Mardin'in Andreas Schwarz'ın göreve başlayacak olması sebebiyle kadro dışı kalacağı, Üniversite Reformu'ndan yaklaşık bir yıl sonra¹³² ilginç bir şekilde tekrar söz konusu edilecek, fakat bu da gerçekleşmeyecektir.¹³³ Ebû'l-ulâ Mardin'in Üniversite Reformu'nda tasfiye edilen isimler arasında yer almamasına karşın, daha önce Ebû'l-ulâ Mardin'in birlikte çalışma yaptığı bazı isimler (Kelime-i Tayyibe dergisini birlikte çıkardığı ilim adamlarından biri olan Babanzade Ahmet Naim, İlmiyye Sâlnâmesi'ne katkıda bulunmuş isimlerden Ahmet Refik Altınay¹³⁴ vd.) üniversiteden uzaklaştırılmışlardır. Bu süreçte Ebû'l-ulâ Mardin'in Üniversite Reformu ile ilgili beyan ettiği herhangi bir görüşe rastlamamakla beraber, "Hukuk Dünyası" adlı derginin 1945 tarihli bir sayısında kendilerinin "Müessesemizde Darülfünunun ilgasına kadar ders taktir eden hocalarımızın tayin sırası ile isimlerini yazıp bir liste halinde mecmuanıza ithaf etmeyi muvafık buldum"¹³⁵ demesinin kanaatimizce bir anlam taşıdığını da ayrıca belirtmeliyiz.

Üniversite Reformu dâhil olmak üzere üniversitedeki görevine aralıksız olarak devam eden Ebû'l-ulâ Mardin'in Hukuk Fakültesi'ndeki yılları, kendisinin

¹³⁰ Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 107.

¹³¹ Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 100

¹³² "Rektör Neşet Ömer B.in İstifası Teeyyüt Etti", **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1934, s. 6.

¹³³ Ayrıca Ord. Prof. Dr. Andreas B. Schwarz'ın, Ebû'l-ulâ Mardin'in tedris hayatının otuzuncu yıl dönümü dolayısıyla kaleme almış olduğu makaledeki "Burada müdafaa edilen kanaatin, Türk hukuk ilminin muhterem üstadı ve birçok Türk hukukçu nesillerinin yetiştiricisi olan EBÛL'ULA MARDİN'in tasvibine mazhar olması ümidini sonda izhar etmeliğime müsaade buyurulsun; bu makale, şahsiyetine ve eserine karşı beslediğim samimi ihtiramatımın mütevazı bir nişanesi olmak üzere, sıhhat ve saadet içinde daha yıllarca başarılı ve yaratıcı çalışmalarına devam etmesi hakkındaki en candan dileklerle birlikte kendisine ithaf edilmektedir" (Ord. Prof. Dr. Andreas B. Schwarz, "Türk Borçlar Hukukuna Göre Akdin İhlâli Sebebiyle Fesih", Çev.: Bülent Davran, **Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebül'ula Mardin'e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 793.) ifadesi de Ebû'l-ulâ Mardin'in Alman hocalarla aynı çatı altında bulunarak kıymetini onlara da takdir ettirmesinin (Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 100.) bir örneği olacaktır.

¹³⁴ Ahmet Refik Altınay yaşamının son yıllarını sefalet içinde geçirecek ve sahip olduğu kütüphaneyi de peyderpey satmak zorunda kalacaktır.

¹³⁵ "Ahmed Salâhaddin Hakkında İki Mektup: Sayın Hocamız Ebül'ulâ Mardin'in Mektubu", **Hukuk Dünyası**, Sayı: 4-5, Ocak-Şubat 1945.

öğrencisi olup hocalarının vefatının ardından yazı yazarlar tarafından, daha çok kendisinin öğretim metodu ve öğrencileriyle kurmuş olduğu ilişki temelinde söz konusu edilmektedir. Öğrencileri, özellikle Ebû'l-ulâ Mardin'in öğretim metodundan bahsetmekte, hocalarının öncelikle kendilerine 'hukuk zevki' aşılama çabalarını ifade etmektedirler. Sungurbey, hocasının öğretim metodu ile ilgili olarak "Ebû'l-ulâ Mardin'in öğretim metodu, üstün bir pedagojik değer taşımaktadır. Derslerinde daima basitten mürekkebe doğru gider, birçok hukuk kurallarını 'ana kaide' dediği prensiplerine irca eder, münferit mes'elelerin çözümünde Mecelle'nin yazılı mantık mâhiyyetinde olan en genel, en soyut 'küllî kaideleri'nden, yeni hukukun ana-düşüncelerini, temel ilkelerini, özelliklerini de azamî dikkatle göz önünde tutarak yararlanır, bir meselenin öğrencilerine çetin geldiğini, iyice kavranmadığını derhal sezer ve 'Bakışlarınızdan mes'elenin gaamız geldiğini anlıyorum, biraz canlandırırım' diyerek ilgi çekici örneklerle mes'eleyi açıklar, böylece öğrencilerine hukukî düşünüş kaabiliyyeti vermek ve kendi deyimiyle 'hukuk zevki' aşılama amacını güderdi"¹³⁶ demektedir. Ebû'l-ulâ Mardin, öğrencilerine "çok bilgi vermektense esaslı bilgi vermeyi, hukuk zevkini aşılama, onlara hukuk terbiyesi kazandırmayı ve böylece herhangi bir hukuk meselesini bütün inceliklerini bularak çözebilecek kabiliyette hukukçular yetiştirmeyi"¹³⁷ gaye edinmiştir.

Ebû'l-ulâ Mardin'in öğretim metodu ile ilgili olarak üzerinde durulan bir diğer husus, kendilerinin mukayeseye çok önem vermesidir. "Ebû'l-ulâ Mardin, hukukî mes'eleleri daima tarihî ve mukayeseli metodla incelemek sûretiyle büyük bir küllî ihata kudreti göstermiştir"¹³⁸ diyen Sungurbey, hocasının "hukukî mes'eleleri incelerken, öğrencilerine, eski Roma hukukundaki, kendi deyimiyle 'evvelki hukukumuzda'ki, Fransız ve Alman hukukundaki çözümleri"¹³⁹ de gösterdiğini, ayrıca "İsviçre-Türk şârih ve yazarları arasındaki görüş ayrılıklarını"¹⁴⁰ da belirttiğini ifade etmektedir. Yine bu hususta Ebû'l-ulâ Mardin'in öğrencilerinden biri olan

¹³⁶ İsmet Sungurbey, "Önsöz", Ebû'l-ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XXVIII.

¹³⁷ Recai Seçkin, "Ebul'ulâ Mardin ve Eserleri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XIII, No: 2, Haziran 1958, s. 184.

¹³⁸ İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXVIII.

¹³⁹ İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXVIII.

¹⁴⁰ İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXVIII.

Recai Seçkin de hocası için “derslerinde bir hukuki meselenin sadece kanunumuz bakımından nasıl halledilmiş olduğunu söylemekle kalmaz, Fransız ve Alman kanunlarına ve İslam hukukuna göre de nasıl halledilmiş bulunduğunu söyleyerek mukayeseye pek önem verirdi” ifadelerini kullanmaktadır.¹⁴¹

Osmanlı döneminde köklü bir eğitim görmesinin, İslam hukukuna vâkıf olmasının,¹⁴² “Osmanlı hukukundan başka Batı hukukunu ve pozitif Türk hukukunu da bilmesi”nin¹⁴³ katkısıyla Ebû'l-ulâ Mardin'in, derslerinde hukuki meseleleri mukayeseli metotta ele alması ve dersine katılanlara ‘hukuk zevki’ aşlamaya çalışması öğrencileri tarafından özellikle üzerinde durulan iki husustur. Bunun yanı sıra öğrencilerinin, Ebû'l-ulâ Mardin'in kendileri ile kurmuş olduğu ilişkiyi de hayırla yâd ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Öğretim metodu “üstün bir pedagojik değer”¹⁴⁴ taşıyan Ebû'l-ulâ Mardin'in öncelikle “takrirlerinde talebenin iyi anlayabilmesi için her meseleyi en ince teferruatına kadar”¹⁴⁵ açıklayarak “bu hususta büyük bir titizlik ve itina”¹⁴⁶ göstermesi öğrencilerine verdiği kıymete işaret etmektedir. Öğrencilerine “nur-ı aynım” diye hitap eden, derslerini hiçbir zaman

¹⁴¹ Recai Seçkin, “Ebul’ulâ Mardin ve Eserleri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XIII, No: 2, Haziran 1958, s. 183. Bu noktada mukayeseli metodu kullanarak Ebû'l-ulâ Mardin'in ‘geçiş hukuku’ bakımından önem arz eden çalışmalar yapmasının Mustafa Kemal Atatürk’e de şikayet edildiğini; fakat Atatürk’ün “Ebul’ulâ Bey, evvelki hukukumuzla yeni hukukumuz arasındaki köprüyü kuruyor” (İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXVIII.) diyerek Ebû'l-ulâ Mardin’e ilişkin menfi bir tasarrufta bulunmadığını belirtmeliyiz. Kanaatimizce bu durum, Ebû'l-ulâ Mardin'in yeni medeni kanunun bir anlamda meşrulaştırılmasını ve ‘geçiş hukuku’ sağlanmasını en iyi şekilde yapabilecek hukukçuların başında gelmesi ile açıklanabilir.

¹⁴² Cevdet Yavuz, “Ebul’ulâ Mardin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 10., İstanbul, 1994.

¹⁴³ Cevdet Yavuz, a.g.m.

¹⁴⁴ İsmet Sungurbey, **Ebû'l-ulâ Mardin**, İstanbul, Kültür ve Turizm ve Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 40.

¹⁴⁵ Semiha Omay, **Huzur Dersleri ile İlgili Konuşmalar**, İstanbul, Hüsniyat Matbaası, 1965, s. 6. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ebû'l-ulâ Mardin'in derslerinde konuları ayrıntılarıyla anlatması ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Öğrenciler onun dersinden çok korkarlardı. Nedeni de, medeni hukuk konularının en ince ayrıntılarına girmesiydi. Osmanlı döneminde şeriata dayanan eski hukuk ve Mecelle ile yetişmiş, uzun yıllar bunları okutmuş olduğu halde, İsviçre örneğine göre hazırlanmış olan medeni kanunu açıklamalı olarak okutmak ona zor gelmemişti. Bunun nedenlerinden biri, kendisinin gerçek bir hukukçu kafası taşıması, ikincisi de kafa yapısının, yalnız hukukta değil her alanda yeniliklere açık olmasıydı. Çok güçlü bir belleği vardı. Mecelle'nin ve eski gayrimenkul hukukunun bütün ayrıntıları canlı olarak yaşardı belleğinde. Tıpkı bunun gibi, Türk Medeni ve Borçlar Kanunu'nu da çabuk öğrenmişti. Yalnız ders anlatma yöntemi, ayrıntılı bir yöntemdi.” (Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Gerçek Hukuk Bilgini Ebul’ulâ Mardin’den Anılar”, **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1982, s. 2.)

¹⁴⁶ Semiha Omay, a.g.e., s. 6.

aksatmadan yapan, ayrıca “Fakülte’de ders başlamadan önce meraklılarına sabah 8-9 arası ders”¹⁴⁷ veren Ebû’l-ulâ Mardin, emekliliği döneminde kendileriyle yapılmış olan bir röportajda da öğrencilerini ‘evlâtları’ olarak gördüğünü ifade etmiştir.¹⁴⁸ İçlerinden güç şartlarda okumak durumunda olanlara yardım etmesi, tüm öğrencilerine karşı müşfik bir tutum sergilemesi, onlara hoşgörülü ve nazik davranması kendilerinden büyük bir saygıyla bahsedilmesinin önemli sebeplerindendir.¹⁴⁹

¹⁴⁷ İsmet Sungurbey, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁴⁸ “-Eskiden çok erken fakülteye gidip, meraklılarına, sabahleyin 8-9 arası ders yapardım. Şimdi ne yaparsınız, yaş 70’i çöktan aştı.

-Eski talebeleriniz ile yeni talebeleriniz arasında farklar buldunuz mu?

-Hepsi de evlâdım olduğu için tefrik edemem. Siz de ileride evlât sahibi olursanız, böyle bir tefrikin yapılamayacağını görürsünüz. Hoca ile talebe arasında garip bir bağ oluyor. Seneler oluyor, kızımın Champ Elysée’de dolaşıyorduk. Sık sık talebelerime rastlıyor, konuşuyorduk. Kerimem, ‘Baba, dedi, tersim döndü, kendimi Beyoğlu caddelerinde hissettim.’ Hocalığının yegâne mükâfâtı, talebelerimin beni sevmesi, hatırlamasıdır. Yoksa, hocalık çekilir şey değildir. Bir gün gene Floransa’da gezerken, bir de baktım, karşıdan birisi alabildiğine koşarak bana doğru geliyor. Baktım, bir eski talebem. Amerikalılarla vazife dolayısıyla berabermiş. Beni görünce, onları orada bırakıp, bana koşmuş. Hatıra gelmedik yerlerde, insan talebelerine rastlıyor.” (Selma Yazoğlu, “Ord. Prof. Ebul’ûlâ Mardin: O Unutulamıyacak İdeal Bir İnsandır”, **Yirminci Asır**, Sayı 232, 1957, s. 8.)

¹⁴⁹ “Hazreti Peygamberin dünyanın en nâzik insanı olduğunu, hiç kimseye mübarek yüzünü çevirmeden hitab etmediğini belirtirler, kendileri de herkese güler yüze ve en büyük nezaketle davranırlardı. Daha Fakülteyi yeni bitirip asistanı olduğum ilk günlerden başlayarak nâciz şahsıma daima ‘zâtı âlîni’, ‘beyefendi’ diye hitab etmişler, bir kere bile ‘siz’ dememişlerdi.” (İsmet Sungurbey, **Ebû’ulâ Mardin**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 26.) Ebû’l-ulâ Mardin’in nezaket örneği bir diğer davranışını da Kenan Tunçomağ anlatmaktadır: “Hukuk Fakültesi’nin iki tarafı ağaçlı ve bakımlı bahçesinden ders bitiminde öğle yemeği için Profesörler Evi’ne giderken fakültemizin ve hatta bitişimizdeki İktisat Fakültesi öğrencilerinin saygılı selamlarını, küçük fötr şapkasını çıkarıp güler yüze ve hafif eğilerek kabul ederdi. Hatta öğrencilerin bazıları, hocamızın küçük ve sivri sakalını ve selam veriş tarzını çok beğendikleri için, biraz ilerde önüne çıkıp tekrar selam verirler ve hocanın yine aynı şekilde gülen yüzlü tebessümü ile selamlayışından çok hoşlanırdı.” (Kenan Tunçomağ, “Ord. Prof. Ebul’ûlâ Mardin Beyefendi Kimdir?”, **Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebû’ûla Mardin**, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 73.) Turgut Akpınar ise hocasının kendisine ne kadar hoşgörülü davrandığını anlatmaktadır: “Günün birinde Nişantaşı’nda oturduğu, Nişantaşı Apartmanı’na gittiğim günü unutmama imkân yoktur. Salona alındım. Biraz sonra hocam, sarı renkli bir robdöşambr ile geldi. Kısa bir süre sonra hizmetçi kadın içeri girince, “Evlâdım kahveniz nasıl olsun?” diye kendisi sordu ve benimle konuşmasını sürdürdü. Ben o zamanlar çok sıkılgan bir gençtim, kahveyi herhalde şaşkınlıkla istemiş olmalıyım. Kahvemini daha yarısına gelmişim ki, birden Ramazan ayında bulunduğumuzu hatırladım. Hocamızın dinî vecibelerini tam olarak yerine getiren bir Müslüman olduğunu duymuştum. Çok büyük bir saygı beslediğim bu insanın niyetli olduğu kesindi. Ben yaptığım gafı fark ettiğimde, iş işten geçmişti. Boncuk boncuk terlemeye başladım, fincanı yavaşça masaya bırakıp, teşekkürlerimle oradan nasıl kaçtığımı bugün bile sıkıntı içinde hatırlıyorum.” (Turgut Akpınar, **İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız ve Kültürümüze Katkısı Olmuş Yabancı Bilginler**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, Temmuz 2004, s. 13.) Recai Seçkin de Ebû’l-ulâ Mardin’in güç durumunda olan öğrencilerine yardım etmesine bir örnek olarak şu olaya makalesinde yer vermektedir: “Rahmetli, değerli gördüğü gençleri korumaktan ve onlara yardım elini uzatmaktan zevk duyardı. Geçen yıl bir arkadaş toplantısında hiç tanımadığım bir zattan şunu duydum: Bu zat, Hukuk’da okuyabilmek için çalışarak hayatını kazanmak mecburiyetindedir. Her çareye başvurur, fakat çalışacak bir yer bulamaz. Nihayet, Üstaddan bir iş için

Ebû'l-ulâ Mardin'in isminin etrafında 'hürmet hâlesi'nin oluşmasına sebep olan pek çok hatıra vardır.¹⁵⁰ "Profesörlüğü sırasında, sınıfta kalan bazı öğrencilerince tabanca ve bıçakla tehdit edildiği halde, asla soğukkanlılığını kaybetmediği ve daima tatlı dil ve güler yüzle öğrencilerinin gönüllerini fethederek hareketlerinden dolayı pişmanlığa sürüklediği bizim kuşakların hâlâ hâfızasında canlıdır"¹⁵¹ diyen Yusuf Mardin, dilden dile dolaşan bir anekdota Ebû'l-ulâ Mardin'in öğrencilerinden biri olan Recai Seçkin'den alıntı yaparak yer vermektedir:

"Öğrencilerden bir rahmetli, üstadın okuttuğu bir dersin imtihanı sırasında her nedense sesiyle ve hareketleriyle üstadı taklit ederek cevap verir. Bu durumdan sinirlendiği yüz çizgilerindeki değişikliklerden anlaşılır amma uzun süren cevap vermesi sırasında öğrenciye karşı üstad hiçbir şey demez. Öğrencinin cevabı bitince hoca, imtihanı dinleyen öğrencilerden birine Fakülte Umumi Kâtibini çağırmasını rica eder ve Umumî Kâtip gelince '... efendi, imtihan sırasında müderrisini taklit etmiştir. Hakkında zabıt tutmanızı rica ederim' der. O günkü imtihanlar biter ve o zaman usulden olduğu üzere, hemen o gün imtihan notları okununca taklitçi zat, kendisine 10 numara verilmiş olduğunu öğrenir ve hayret eder. Hemen rahmetli üstadı bularak 'efendim bu nasıl olur? Bana on vermişsiniz' der. Aldığı cevap şudur: 'Nur-ı ayınım, ben sizi bilgiden imtihan ettim, edepten değil.'"¹⁵²

Adalet ve nezaket duygusunun bir arada tezahür ettiği bu hadise, Ebû'l-ulâ Mardin'in şahsiyetinin anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Ebû'l-ulâ Mardin'in öğrencilerine karşı tutumu, onun gençleri yetiştirmeye yönelik çabasının bir ifadesidir. Ebû'l-ulâ Mardin için "Adam yetiştirmeye pek önem verir, genç istidatları bulup çıkarır, onları Üniversiteye kazandırmak için elinden gelen çabayı gösterirlerdi"¹⁵³ diyen Sungurbey, kendisini de üniversiteye alan kişinin hocası

yardım etmesini rica eder. Üstad o zamanlar Şirket-i Hayriye adındaki vapur işletme şirketlerinin çok sözü geçen uzuvlarından birisidir. Kendisini şirkete çağırır. İlk seferinde iş yoktur. Bir hafta sonra yine çağırır öğrenci gider fakat yine iş yoktur. Rahmetli, öğrenciye kendi parasından yardım teklif eder ve bunun ödünç olduğunu söyler. Öğrenci her ay şirkete giderek rahmetliden ihtiyaçlarını karşılayacak belli miktardaki parayı almaktadır. Öğrenci, okumasını bitirip hukuk mezunu olunca hem teşekkür için, hem de borcunu ödeme şeklini görüşmek üzere Rahmetliye gider. Aldığı cevap şudur: Hoca, paraları geri almayacaktır. Fakat eski öğrenci, mali durumu elverdiği zaman, kendi hesabına muhtaç bir öğrenciye yüksek tahsil yaptıracaktır. Aradan yıllar geçer. Eski öğrencinin kazancı düzelir. O da bugün Teknik Üniversitede bir öğrenci okutmaktadır." (Recai Seçkin, a.g.m., s. 186.)

¹⁵⁰ Kemal Reisoğlu, "Ebû'l-ulâ Mardin'in Şahsiyeti, Hayatı, Eserleri", **İstanbul Barosu Dergisi**, Cilt: XXXI, Sayı: 3-4, Sermet Matbaası, Mart-Nisan 1957, s. 58.

¹⁵¹ Yusuf Mardin, **Kocataş Yalısı Anılarım**, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2012, s. 42.

¹⁵² Recai Seçkin, a.g.m., s. 186.

¹⁵³ İsmet Sungurbey, **Ebû'l-ulâ Mardin**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 28.

Ebû'l-ulâ Mardin olduğunu anlatmaktadır.¹⁵⁴ İlâveten üniversitedeki görevine yeni başlayan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'na mesleğinin ilk yıllarında yardımcı olan hoca da Ebû'l-ulâ Mardin'dir.¹⁵⁵

Ebû'l-ulâ Mardin'in öğrencileri ile kurmuş olduğu ilişkinin yanı sıra Fakülte'deki diğer hocalar ile kurmuş olduğu ilişki de üzerinde durmaya değer olan diğer bir husustur. Hukuk Fakültesi hocalarının Ebû'l-ulâ Mardin ile kurmuş olduğu ilişki derin bir saygı üzerine inşa edilmiştir.¹⁵⁶ Mehmet Ali Aybar da Uğur Mumcu'ya verdiği bir röportajda Ebû'l-ulâ Mardin'e Hukuk Fakültesi'nde duyulan saygıdan bahsetmektedir.¹⁵⁷ Ayrıca kendilerinin öğrencisi olan Hukuk Fakültesi Dekanı Sıddık Sami Onar'ın Ebû'l-ulâ Mardin'in tedris hayatının otuzuncu

¹⁵⁴ “Ebû'l-ulâ Mardin, sınıfta sorduğu bir soruya verdiğim cevabı pek beğenmiş, yanındaki asistanlarına dönerek: “Efendinin numarasını alınız, lütfen.” demişti ki, bu olay beni son derece duygulandırıp mutlulandırmıştı. Bundan sonra yüksek ilgi ve teşviklerini esirgemeyen Ebû'l-ulâ Mardin, Fakülteyi bitirince gene elimden tutmuşlar ve birtakım güçlükleri yenerek kendi kürsülerinin asistanlığına tayin ettirmişlerdi. Kendilerinden, değerli şahsiyetlerin gerek Üniversite öğretim üyeliğine alınmaları, gerekse Üniversite öğretim üyeliğinden çıkarılmamaları için mücadele ettiklerini duymuş, seçkin şahsiyetlerin Üniversiteye kazandırılmamalarına da üzülüklerini görmüştüm” (İsmet Sungurbey, **a.g.e.**, s. 28.)

¹⁵⁵ “1934 yılının Mart ayında Avrupa'daki hukuk öğrenimimi bitirip Türkiye'ye döndüğümde içim büyük umutlarla doluydu. Çok geçmeden bu umutlar iğne batırılmış balon gibi söndü. Pekiyi dereceyle bitirdiğim Ankara Hukuk Fakültesi'ne pek yanaştırmadılar. İstanbul Hukuk Fakültesi'ne atandığımda ise o dönemin rektörü Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp ve Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Tahir Taner beni iyi karşılamadılar...İstanbul Hukuk Fakültesi'nde ilk elimden tutan insan, rahmetli Ebul'ulâ Mardin oldu. Sözlü sınavlar başlayınca beni de yanına alarak sınav salonuna götürdü, öğrencilere sorular sordurdu ve böylece Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olduğum için hiçbir öğretim üyesini yakından tanımadığım ve yadırgadığım İstanbul Hukuk Fakültesi'ne beni alıştırdı.” (Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Gerçek Hukuk Bilgini Ebul'ulâ Mardin'den Anılar”, **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1982, s. 2) Ayrıca Ebû'l-ulâ Mardin, üniversitedeki doçentlere karşı da samimi bir tavır sergilemekte ve büyük bir incelikte bulunarak kendilerini ara sıra evine davet etmektedir: “Doçentlik zamanımda Fakülte'de benimle birlikte beş doçent idik. Hepimizi birlikte yazın, ara sıra Sarıyer'deki Kocataş yalısına çaya çağırırdı. Orada ünlü Selanik Savcısı ve eski Osmanlı Adalet Bakanları'ndan Necmettin Molla (Kocataş) ile de tanıştım. Bu zat Ebul'ulâ Mardin'in kayınbabası idi ve gururlu edasına karşın, bizlere çok alçakgönüllü davranırdı. Damadı Ebul'ulâ Bey ise onun yanında çok saygılı, az konuşan bir genç tutumu içinde olurdu. Böyle olunca bizler çoluk-çocuk gibi hissederdik kendimizi. Eski büyüklerde Osmanlı evi ortamının ne kadar merasimli olduğunu orada kendi gözlerimle görüp yaşadım.” (Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **a.g.y.**, s. 2)

¹⁵⁶ Schwarz'ın aksine Hirsch'in, bir istisna olarak, Ebû'l-ulâ Mardin'den bahsederken “Profesör Mardin'in etkisi altındaki tutucu unsurlar” şeklinde bir ifade kullanması, kendisinin Ebû'l-ulâ Mardin'e karşı menfi bir tutum içerisinde olduğunu göstermektedir. (Ernst E. Hirsch, **Hâtralarım**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1985, s. 269.)

¹⁵⁷ “O yıllarda hocalara karşı çok saygılıydık. Örneğin Ebululâ hocamızın, dekan Sıddık Sami Onar dahil, hemen herkes elini öperdi. Alışık olmadığım için ben öpmezdim. Ve çok üzülürdüm. Ebululâ Bey bunu saygısızlık sayıyor diye.” (“TİP Kurucuları Aybar'ın Evini Karakola Sordular”, **Cumhuriyet**, 09 Mart 1986, s. 6.)

yıldönümü¹⁵⁸ için kaleme aldığı önsöze de bu bağlamda işaret edilebilir.¹⁵⁹ Cemil Bilsel ise Ebû'l-ulâ Mardin'in Üniversite Senatosu'ndaki saygın konumundan söz etmekte ve Ebû'l-ulâ Mardin için "Darülfünun divanının en seçkin üyesi idi. Buradaki çalışmaları ile de Büyük İlim Evini çok değerlendirmiştir"¹⁶⁰ demektedir. İstanbul Üniversitesi'nde 1923-1933 yılları arasında rektörlük vazifesini üstlenen İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu da Ebû'l-ulâ Mardin için "Ebülulâ Bey'e çok inanırım. O, hukuki anlayış denilen felsefi anlayışı hakkıyla, yüksek bir yetki ve soylulukla temsil eden bir kişidir. Son derece gönüllü bir insandır. Beni bütün idari faaliyetimin hukuki aşamalarında aydınlatıp, durmayıp yol gösteren kendisi olmuştur. Manevi hocam, üstadımdır"¹⁶¹ ifadelerini kullanmaktadır. Hukuk Fakültesi hocalarının duydukları derin saygıya karşılık Ebû'l-ulâ Mardin de meslektaşlarına karşı Yusuf Mardin'in işaret ettiği üzere¹⁶² son derece hatırsınastır. Bayramlarda diğer hocaları, yaşça küçük olmalarına rağmen, ailece ziyaret etmeyi bir görev bilen Ebû'l-ulâ Mardin'in bu davranışı da gerçek anlamda bir nezaket örneğidir.

¹⁵⁸ Ebû'l-ulâ Mardin'in tedaris hayatının otuzuncu yıldönümü için hazırlanan esere basında da yer verilmiştir: "Bugün İstanbul Üniversitesi Ordinaryüs profesör Ebululâ Mardin'in meslek hayatının 34 üncü yılını kutluyor. Hak ve adalet kürsüsünde otuz dört yıl fasılasız, yorulmadan, usanmadan hakkın sesini yükselten profesör faziletile ve diğer meziyetlerle de memleket gençliğine daima canlı bir örnek olmuştur." ("Otuz Dört Yıllık Hukuk Profesörü", **Cumhuriyet**, 17 Mart 1944, s. 1)

¹⁵⁹ "Fakülte, değerli hocasının otuz senelik şerefli meslek hayatı önünde sevgi ve saygı ile eğilmekle bahtiyardır...Hukuk Fakültesi profesörleri ve doçentleri bu armağanlarıyla aziz meslekdaş ve hocalarına ilim hayatındaki değerli hizmetlerinin ve öğrenmekte ve öğretmekte kendilerine ettiği büyük yardımların şükranını sunmak istiyorlar. Hepimizin candan dilediğimiz; aziz meslekdaşımızı ve sayın hocamızı uzun seneler sağlıklı önümüzde, nurlu rehberliğinde görmektir." (Sıddık Sami Onar, "Önsöz", **Tedaris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebül'ula Mardin'e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944)

¹⁶⁰ Cemil Bilsel, "Öğrenirken ve Öğretirken Beraber", **Tedaris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebül'ula Mardin'e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 106. "1919'da oluşturulan Darülfünun Divanı, 1933'te Üniversite Kurulu, daha sonra da Üniversite Senatosu olmuştur." (İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, **Hayatım**, Yay. Haz.: Ali Y. Baltacıoğlu, İstanbul, Dünya Yayınları, Ekim 1998, s. 332.)

¹⁶¹ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s. 275.

¹⁶² "Terbiye ve nezaketi o derece üstün bir seviyedeydi ki, bazı tanıdıkların bu ince hareketler karşısında utanç duydukları, mahcup ve muazzep oldukları yolunda sözler söylediklerini hatırlarım. Söz gelişi, odaya giren yaşça kendisinden çok küçük biri olsa bile, selâmlamak için oturduğu yerden kalkardı. Kendi yetiştirdiği vefalı öğrencilerinden Profesör Sıddık Sami Onar'a kendi hocasıymışçasına son derece riayet gösterirdi. Bayramlarda ailece bütün Hukuk Fakültesi Profesörlerini ziyaret etmeyi, bunun iadesini beklemeksizin, bu nazik görevi yerine getirmeyi kendisine bir ilke edinmişti" (Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 43.)

Bilsel'in "Talebe iken hocalarını sever, mektebini sever, derslerini severdi; hocalığında talebesini sevdi, Fakültesini sevdi, derslerini sevdi. Yüceldi ve yüceltti. Otuz yıllık öğretim hayatının etrafında, takdir edilmekten, sevmekten ve sayılmaktan örülmüş bir şeref hâlesi vardır"¹⁶³ dediği Ebû'l-ulâ Mardin'in 42 yıllık öğretim hayatından sonra emekli olması da fakültede üzüntüyle karşılanacaktır. Fakültede vermiş olduğu son derse katılan öğrencilerinden biri olan Turgut Akpınar, o günü şöyle anlatmaktadır:

"Aradan neredeyse yarım yüzyıl geçmiş. 1951 yılının ılık bir mayıs günüydü...Ders yılı sona ermek üzere olduğundan, imtihanlara hazırlanmak için derse gelenler azaldığı halde, Ebül'ulâ Bey'in derslerine her zaman olduğu gibi ilgi devam ediyordu. Bunun bir sebebi de, onun derslerinde not tutmanın gerekli olduğuna olan inancımızdı. O gün hocamızın üst üste iki dersi vardı. İlkini her zaman olduğu gibi ilgiyle dinledik, notlar aldık. Hoca'nın hâlinde bir değişiklik sezip sezmediğimi şimdi hatırlamıyorum. İki ders arasında uzunca bir teneffüs vardı. Sıralarımızda oturmuş çene çalyorduk ki, hocanın asistanı Feyzi Feyzioğlu: (ki sonradan profesör olan, Kâzım Karabekir Paşa'nın damadı bu beyefendi insanı 1983'de feci bir uçak kazasında kaybettik)... "Arkadaşlar, önümüzdeki ders hocamızın fakültemizde vereceği son dersidir. Kendisi hukuk hocalığını biraz sonra noktalamış olacaktır. Onun konuşmasını müteakip içinizden birinin bir konuşma yapması uygun olur sanırım" mealinde konuştu. Yüzü sararmıştı, heyecan içinde olmalıydı. Şimdi heyecan sırası bize gelmişti...Daha çok hocamıza karşı olan saygım yüzünden inanılmaz bir cesaret göstererek: 'Ben konuşurum' dedim...konuşmamda temas etmek istediğim hususları sıra ile söyleyip unutmamak için satır başları hâlinde not ettim.

Her zaman çok güzel ders anlatan hocamızın yaptığı ayrılış konuşmasından hemen hiçbir şey hatırlamıyordum. Yüreğimi titreten tek cümle hariç: '42 yıl süren hocalık hayatım şu anda sona eriyor.' Neden bilmiyorum, bu cümle hemen hemen 50 yıl geçmesine rağmen unutulmadan aklımda kalmış. Hocamız Hukuk Fakültesi'ndeki 42 yıllık bir hizmetten sonra o gün ayrılıyordu. Bu sarsıcı bir olaydı. Nihayet Feyzioğlu, 'Hadi çık, konuş' der gibi bana belli belirsiz işaret ettiğinde...sallanarak yüksekçe olan büyük kürsüye çıktım.

Konuşmaya başladığımda, bendeki heyecan çevreme de sıçradı, kürsünün bir köşesinde oturan Feyzioğlu ağlıyordu. Ben pek farkında değildim ama arkadaşlardan da ağlayanlar olmuş. Kendim de titreyen bir sesle yaptığım bu konuşmamdan şu anda bir cümleyi iyice hatırlıyorum: "Bizlere, zevk-i hukukîmizin hangi şıkkı tercih ettiğini soran şen kakkahalı ses artık bu sınıflarda duyulmayacaktır." Bunun anlamını hocanın dikkatli talebeleri iyi bilirler. O, bir hukukî problemin muhtelif hukuk sistemlerindeki çözümlerini örneklerle anlatırken, bize hangi çözümü seçtiğimizi sorar ve sonra da belirli bir gruba hitaben: "Sizler, ecdâdımızın da gittiği yolu ve hâl tarzını buldunuz" der, göbeğini hoplatarak tatlı tatlı gülerdi. "Zevk-i hukukî" deyimini severek, sıkça kullanırdı...Biraz sonra hocamızın asistanı gelerek Hoca'nın beni kürsünün arkasındaki dinlenme odasına çağırıldığını söyledi. Odaya girince hocamın elini öptüm...Hoca bana iltifat edici sözler söyledi."¹⁶⁴

¹⁶³Cemil Bilsel, a.g.m., s. 106.

¹⁶⁴Turgut Akpınar, a.g.e., s. 10-13.

Akpınar'ın bu sözlerle aktardığı günün ardından Ebû'l-ulâ Mardin, o sıralarda Ankara'da milletvekilliği görevinde bulunan oğlu Yusuf Mardin'e yazmış olduğu 21 Mayıs 1951 tarihli mektupta bu günden bahsedecektir:

“Dün öğleden sonra fakülte tatile girdi. Son iki saat ders takrir eyledikten ve talebeden birinin heyecanlı hitabesini de dinledikten sonra 42 yıllık tedris hayatıma nihayet vermiş oldum. Hâzâ min fazlı Rabbi! Cenâb-ı Hak her derste ben kulunu teyyidat-ı suphaniyyesine mazhar kıldı. Büyük Allah'ımın lütuf ve keremidir ki bizi yâr ü ağyâra sevdirdi. Bu fani hayatta bundan büyük bir nimet olur mu? Bâki kalan bu kubbede bir hoş sada imiş.”¹⁶⁵

Hukuk Fakültesi tarihinin en önemli simalarından biri olan Ebû'l-ulâ Mardin, tedris hayatı devam ederken hukuk sahasında da çok kıymetli eserler ortaya koymuş, “ancak onun mükemmel bir şekilde telif edebileceği şaheserlere imza”¹⁶⁶ atmıştır. Bunların en önemlisi şüphesiz ki ‘Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa’dır.¹⁶⁷ “Son asır hukuk tarihimizin ‘onsuz olmaz’ kaynağı olan ‘Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa’yı ancak Ebül’ulâ Mardin yazabilirdi”¹⁶⁸ diyen Sungurbey, “Ebül’ulâ Mardin’in başkaca hiçbir hizmeti ve eseri bulunmasaydı bile, yalnız bu muhteşem, muhalled şâheser, tek başına üstâdın aziz hâtırasının ebediyyen hayır ve şükranla anılmasına yeterdi”¹⁶⁹ ifadesini kullanmaktadır. “Ebül’ulâ

¹⁶⁵ Yusuf Mardin, a.g.e., s. 43.

¹⁶⁶ Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 100.

¹⁶⁷ Ebû'l-ulâ Mardin'in 1940'lı yıllarda kaleme almış olduğu bir diğer eser olan ‘Kat Mülkiyeti’ de 1948'de yayınlanmıştır. “Hukukî prensip ve kurumlardaki istikrarı bozmaksızın kat mülkiyeti ihtiyacını karşılayacak çâreleri göstermek için ilk defa eser yazmak şerefi, Ebül’ulâ Mardin’e aittir.” (İsmet Sungurbey, “Önsöz”, Ebül’ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XXXVI.) Bu eserinde Ebû'l-ulâ Mardin kat mülkiyetine cevaz verilmesinden yana tutum almakta ve “Roma hukuku yükseklik ve derinliklerdeki mülkiyeti nihayetsiz addeder. Mâlik muktedirse arzın merkezine kadar insin veya hâvâ-yı nesîmi -Stratosfer- üstüne kadar çıksın, der...Mülkiyet hakkının taallûk ettiği toprakta şakulî istikamette nasıl maddî bir tahdit cereyan ediyorsa, ufkî istikamette de tahdit cereyan edebilmelidir. Ve böyle bir telâkki umum için de fâidelidir. Çünkü üste doğru hudutsuz olarak hak tanıyacak olursak, mâlik olan kimse meselâ mülkünün üzerinden bir uçağın geçmesine mâni olabilir” demektedir. (Ebul’ula Mardin, **Kat Mülkiyeti**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1948, s. 17.) Burada ilgi çekici olan, kat mülkiyetine Mecelle’de cevaz verilmesine karşılık, İsviçre Medeni Kanunu’nda kat mülkiyetine müsaade edilmemiş olmasından dolayı yeni medeni kanunumuzda da kat mülkiyetine izin verilmemiş olmasıdır. Ebû'l-ulâ Mardin'in, 1928 tarihli ‘Hukuku Medeniye Dersleri’ adlı eserinde “Ahkâmı sabîka bir gayri menkulün kat kat olarak bey’i imkânını temin etmiştir. Ahkâmı hazıra böyle bir bey’i terviç etmez” demesi bu duruma işaret etmektedir.(Mardinî Zade Ebül’ula, **Hukuku Medeniye Dersleri Cilt I: Umumi Zabıtarlar, Şahsın Hukuku**, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1928, s. 47.)

¹⁶⁸ İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXV.

¹⁶⁹ İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXV.

Mardin'in çalışma ve çabalarını belli bir konu üzerinde toplatmak hususundaki büyük irade kudretinin açıkça görüldüğü bu eserde, Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı, şahsiyeti, memlekete büyük hizmetleri, insanı hayran bırakan tam bir ilmî objektiflik, tarafsızlıkla, büyük bir görüş isabetiyle ve muhteşem bir üslûpla anlatılmakta, Mecelle'nin meydana getirilebilmesi için Paşa'nın bir yandan İmâmı Züfer gibi Hanefî imamları arasında nisbeten zayıf sayılan bir zâtın içtihadının tercihinden dolayı kıyametler koparan dar düşünceli bir taassup çevresiyle, öte yandan da İslâm hukukunu bırakarak Fransız Medenî Kanununun iktibasını isteyenlerle yıllarca uğraşıp didindiği, kavgalar ettiği, hâtır u hayâle gelmiyen nice güçlükleri yendiği, içeriden, dışarıdan yapılan entrikalara göğüs gerdiği belirtilmekte, böylece özellikle, evvelki Medenî Kanunumuz olan 'Mecelle', hazırlandığı zamandaki memleket şartları ve Devletin ana-siyaseti göz önünde tutularak değerlendirilmekte, 'memlekete fahr ü şeref veren, İslâm âleminde sevgi, hürmet uyandıran bu muhalled ihtişam âbidesini' siyasî maksatlarla tahribe çalışan Rus hukukçusu (İstanbuldaki Rus sefaretî tercümanı) Mr. André Mandelstam'ın Mecelle'ye yaptığı itiraz ve tenkitler, Ebû'l-ulâ Mardin'in doğu ve batı hukuklarındaki büyük vukuf ve nüfuzunu gösteren bozucu ve susturucu bir yolda cevaplandırılmaktadır."¹⁷⁰ Ebû'l-ulâ Mardin'in bu eserinden sonra aynı konuda başkalarının ortaya koyduğu eserler "‘Takilîdi zâg kebgi hırâmânı güldürür' kabîlinden, üstâdın şâheserinin kâ'bına varamamıştır."¹⁷¹

Ebû'l-ulâ Mardin tarafından yazılan ve kaynak niteliği taşıyan 'Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa'nın esas konusu Mecelle'nin oluşturulması sürecinde Ahmet Cevdet Paşa'nın üstlenmiş olduğu roldür. "Cevdet Paşa'nın hayâtı, Mecelle'nin tedvini hakkındaki hizmetleri; Mecelle Cemiyet âzâsı olan ulemâ; Mecelle'nin kitab kitab hazırlanarak nasıl kanun hâline geldiğine dâir olan resmî vesikalar hakkında en derli toplu ve güvenilir malûmât, üniversite kürsülerinde otuz seneden fazla bir süre Mecelle okutan Ord. Prof. Ebul'ulâ Mardin (1881-1957) tarafından, Cevdet Paşa'nın vefatının ellinci yıldönümü münâsebetiyle Millî Eğitim Bakanlığı'nın talebi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörler meclisinin

¹⁷⁰ İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXIV.

¹⁷¹ İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXV.

kararı üzerine hazırlanarak üniversitece neşredilen Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) isimli eserdir.”¹⁷² Eserin bu sahada birinci derecede kaynak olma vasfını koruduğunu belirten Yavuz, “Nasıl ki Cevdet Paşa’sız Mecelle meydana getirilemez idiyse, Prof. Mardin’in engin tecrübe ve derin vukûfu olmadan da, Mecelle hakkındaki bu ilmî ve resmî malûmat bir araya getirilip yayımlanamazdı”¹⁷³ demektedir.

‘Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa’nın konusu olan Mecelle ve Ahmet Cevdet Paşa ile ilgili günümüze kadar birçok bilimsel makale ve kitap yayımlanmış, çeşitli toplantılar düzenlenmiş, tebliğler sunulmuştur. Konu ile ilgili inceleyebildiğimiz metinlerin önemli bir kısmının Ebû’l-ulâ Mardin’in eseri temel alınarak yazılmış olması söz konusudur. Bu noktada Ebû’l-ulâ Mardin’in eserinin kendi sahasında aşılamadığını söylemek abartılı bir ifade olmayacaktır. Dolayısıyla Mecelle ve Ahmet Cevdet Paşa ile ilgili sayısız metnin kaleme alınmış olduğunu bilmekle beraber, özellikle Ebû’l-ulâ Mardin’in konuyu ele alış biçimine yer vermemiz gerektiğini düşünüyoruz.¹⁷⁴

“Dar mânada Mecelle Osmanlı imparatorluğunda 1868 tarihinden 1926 tarihine kadar, medenî kanun olarak, mer’i bulunan ve *Mecelle-i ahkâm-ı adliye* adını taşıyan kanuna delâlet eder. *Mecelle* İslâm hukukunun ilk kanunlaştırılmış olan bir kısmıdır. Sadrâzam Âli Paşa’nın lâyihasından da anlaşıldığı üzere, Fransız medeni kanununun kabûlü tekarrür etmiş iken, Cevdet Paşa’nın gayreti ile, fıkha dayanan bu kanûn kabûl olunmuştur.”¹⁷⁵ Bu bağlamda Cevdet Paşa’nın Ebû’l-ulâ Mardin açısından önemi, Cevdet Paşa’nın önemli bir hukukçu olmasından değil, Fransız

¹⁷² Hulûsi Yavuz, *Mecelle’nin Tedvini ve Cevdet Paşa’nın Hizmetleri*, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 70.

¹⁷³ Hulûsi Yavuz, a.g.m., s. 71.

¹⁷⁴ ‘Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa’ adlı eserin yanı sıra 1940’lı yıllarda yayınlanan İslâm Ansiklopedisi’ndeki ‘Mecelle’ maddesini de Ebû’l-ulâ Mardin’in yazmış olduğunu hatırlatmak isteriz.

¹⁷⁵ Ebu’l-ulâ Mardin, “Mecelle”, **Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi**, 7. Cilt, İstanbul, Maarif Basımevi, 1957, s. 433. “Mecelle kelimesi kanun veya hukuk mânasına gelmez, Mecelle bir takım meseleleri, fikirleri, mevzuları toplayan ufak hacimde bir kitap demektir...Bu kitabın asıl adı (Mecellei Ahkâmı Adliye)dir ki, adliyeye taallûk eden kaideleri ihtiva eden kitap demektir.” (Siddık Sami Onar, “Önsöz”, **Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebû’ula Mardin’e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 58.)

Medeni kanunun iktibasını yerine Hanefî fihından kaynağını alan bir medeni kanunun Mecelle Cemiyeti tarafından hazırlanması sürecinde üstlenmiş olduğu rolden ileri gelmektedir. ‘Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa’ adlı eserinde Ebû’l-ulâ Mardin, “duygularımıza, örflerimize, telâkkilerimize, bünyemize uygun, öz, millî bir kanun”¹⁷⁶ oluşturulması sürecini, bu süreçte Ahmet Cevdet Paşa’nın sahip olduğu rolü ve karşılaşmış olduğu güçlükleri söz konusu etmektedir.

‘Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa’nın yazılmasındaki esas amaç Ahmet Cevdet Paşa’nın hukukçu vasfını ön plâna çıkararak bir Cevdet Paşa portresi ortaya koymak değildir. “Ahmet Cevdet Paşa, hukuk ilmi adamı, bir fıkıh mütehasısı olmaktan ziyade yurtda hukuk ilminin gelişmesine büyük ölçüde çalışan, yürürlükteki hükümleri kanun haline çeviren, bizde kanunlaştırma usulünü yayan, *Düsturları* vücuda getiren, tarihî incelemelere ilmî istikamet veren, dilimizi zapt u rapt altına alarak sadeleştiren, memlekette Kur’an’ın basımına ait gürültülü meseleyi çözen, maliyemizin kullandığı yanlış takvim usulüne karşı ilk ilmî mücadeleyi açan, devrinde cümhurun güç ve karışık işlerini idarede müstesna reviyeti görülen bir Türk bilgini ve pek mümtaz bir devlet ve siyaset adamıdır.”¹⁷⁷ Bununla birlikte, eserinin ilk bölümlerinde Ahmet Cevdet Paşa’nın farklı alanlardaki meziyetlerini söz konusu eden Ebû’l-ulâ Mardin’ e göre “Cevdet Paşa merhumun kıymetli ve feyizli bir âlim olmasına rağmen hukuk ilmindeki ihtisası diğer farik ve yüksek vasıflarına nazaran tâlidir...Cevdet Paşa merhum ne *Eşbah* sahibi bir İbni Nüceym ve ne son asırlarda yetişen fakihlerden bir İbni Abidin ve ne asrımızın efazıl-ı fukahasından Karinâbatlı Ömer Hilmi Efendi’dir.”¹⁷⁸ “Muhtelif ilimlere ait pek çok telifi bulunan Cevdet Paşa’nın fıkha dair *Risaletü’l-vefa* gibi yazılmış küçük risalelerden başka eseri

¹⁷⁶ Ebû’l-ulâ Mardin, **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 46.

¹⁷⁷ Ebû’l-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁷⁸ Ebû’l-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 3. Ebû’l-ulâ Mardin’in bu ifadelerinde “İbn Nüceym ve İbn Âbidin’in fıkıh ilmi açısından Cevdet Paşa’ya olan üstünlüğü, vurgulu olmayan ifadelerle fakat hiçbir tereddüde yer bırakmayacak şekilde” belirtildiğini söyleyen İsmail Kara, Ebû’l-ulâ Mardin’in İbn Âbidin’i övmesine bilhassa işaret etmektedir. Bunun nedeni, ‘medresenin itibar ettiği bu büyük fıkıh alimi ve müellifi’nin Ebû’l-ulâ Mardin’in ‘bu satırları yazdığı yıllarda, yeni eğitim süreçlerinden geçmiş kişilerce önemsenmeyen, eseri derlemelerden, teferruattan ve tekrarlardan ibaret görülen bir zat’ oluşudur. (“Ebû’l-ulâ Mardin’in Ulema Haltercümelerine Dair Çalışmaları”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt 16, Sayı 31, 2011, s. 163.)

yoktur”¹⁷⁹ diyen Ebû'l-ulâ Mardin, Cevdet Paşa'nın bu eserinin İnkılâp Müzesi'ndeki mevcut nüshasını da gözden geçirdiğini; fakat “dikkate değer bir hususiyet” tespit edemediğini belirtmektedir.¹⁸⁰

Ebû'l-ulâ Mardin'e göre “Ahmet Cevdet Paşa merhumun tahsilini ikmal için tuttuğu yol da hukuk ilmine bağlılığının bir nişanesi olarak telâkki olunamaz. Çünkü o devirlerde âlim olabilmek, maruf tâbiriyle ‘ikmal-i nüsah’ ile ‘icazet’ almak, mevcut ve mürettep tahsil seyrini takip eylemekle mümkündür.”¹⁸¹ Nitekim “bilgin olmak hevesine düşen bir genç için o devirlerde tutulacak başka yol da yoktu. İşte Cevdet Paşa merhum da emsalinin sülûk ettiği yolda”¹⁸² yürümüştür. “Ahmet Cevdet Paşa'nın mürettep tahsilini bitirdikten sonraki ilmî çalışmalarında da hukuk ilmine müteveccih bir hususiyet görülemez. Merhum bir mektubunda bizzat yazdığı vechile ‘ulûm-ı nakliye’den ziyade ‘ulûm-ı akliye’ ve ‘edebiye’ye heves etmiştir. Mantık dersine verdiği ehemmiyeti, bu ilmi iki defa tederrüs etmesi, mantıkta meleke sahibi bir hocayı seçerek icazeti andan alması, tatil devrelerinde hikmet-i ilâhiye, tabiye, hendese, hesap, cebir, mesaha, hey'et, coğrafya fenlerine müstemiren çalışması bu hevesi belirten mülzim delillerdir...Cevdet Paşa merhumun gerek talebeliğinde ve gerek hocalığında tercih ettiği fenler hangi ilimlerden zevk aldığını tayin hususunda bize rehberlik edebilir.”¹⁸³ Son olarak, “Cevdet Paşa merhumun, hayata atılırken kadılık mesleğine intisap etmesi hukukseverliği hakkında fazla bir şey ifade etmez”¹⁸⁴ diyen Ebû'l-ulâ Mardin, “o devirlerde mürettep tahsili ikmal eden ilim salikleri mülâzim adı ile ‘Devlet ceridesine’ isimlerini kaydettirir ve bunu müşîr vesikayı alarak usulen kadı olurlardı”¹⁸⁵ demektedir.¹⁸⁶

¹⁷⁹ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 4.

¹⁸⁰ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁸¹ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁸² Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁸³ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 13-14.

¹⁸⁴ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁸⁵ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁸⁶ Ebû'l-ulâ Mardin'e göre Cevdet Paşa'nın “memleketimizde hukukun mebnası olan fıkıh ilmi ile teveggül zevki” ise “merhuma atalarından kalma bir mirastır. Kendisini babası Loğçalı Hacı İsmail Ağa değil, dedesi Hacı Ali Efendi talim ve terbiye etmiştir. Bu zatın babası olan Ahmet Ağa, Loğça müftüsü İsmail Efendi'nin oğludur. Hacı Ali Efendi şer'i ilimlere çok merbut ve meftundu. Torununu daima büyük babasının mesleği olan ‘ilmiye tarikine’ teşvik ve tergip ederdi...İşte merhumun ilk neşetinde fıkıhla işgalinin hakikî âmili böyle bir aileye olan nisbeti ve kendisini yetiştiren büyük babasının arzu ve emirlerine mümaşat ve riayetidir.” (Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 5-6.)

Ebû'l-ulâ Mardin'e göre Ahmet Cevdet Paşa'yı Mecelle Cemiyeti reisliğine getiren etken ise "fıkıhtaki ihtisası değil, memlekette Mustafa Reşit Paşa ile başlayan 'kanunlaştırma' cereyanının önderlerinden sayılmasıdır."¹⁸⁷ Mustafa Reşit Paşa, "kanunlaştırma aşkını tâbir câizse Cevdet Paşa merhuma aşlamıştır."¹⁸⁸ Ebû'l-ulâ Mardin, kanunlaştırma hususu ile ilgili olarak "birçok kanunlarımız, nizamnamelerimiz hatta talimatnamelerimiz bile merhumun kaleminden çıkmıştır. Cevdet Paşa İpek Böceği Talimatnamesi'nden tutunuz da Medenî Kanuna kadar müdevvenatı vücuda getirmeye nefsi hasretmiş ve bütün bunları içten bir sevinç ile yapmıştır"¹⁸⁹ demektedir. Mecelle'nin meydana getirilmesinde de Cevdet Paşa'nın üstün bir çaba göstermesi söz konusudur.¹⁹⁰ 'Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa'nın esas mevzusu da Ahmet Cevdet Paşa'nın "Hanefî fıkından muktebes bir Medenî Kanun vücuda getirmek için mücadeleleri"¹⁹¹ neticesinde Mecelle'nin meydana getirilebilmesi sürecidir.

"Osmanlı Devleti'nde medeni hukuk alanındaki kanunlaştırma tartışmalarının odak noktası, yabancı bir medeni kanunun, özellikle de Fransız Medeni Kanunu'nun alınması veya İslam Hukukuna dayanan bir kanun hazırlanması konusundaki fikir

¹⁸⁷ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 23. Akgündüz, 'kanunlaştırma'yı "mevcut hukuk kaidelerini, belli bir sistem içerisinde, yazılı hâle getirip tedvin etmek" olarak tanımlamaktadır. (Ahmet Akgündüz, "Ahmet Cevdet Paşa ve Kanunlaştırma Hareketleri", **Ahmet Cevdet Paşa (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 336.)

¹⁸⁸ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 23. "Hicri 1262'de meşhur Büyük Mustafa Reşit Paşa sadrâzam olup yeni kanunların tertip ve tanzimi ile uğraşırken hâdiselere temas eden şer'i hükümlerden de icap ettikçe malûmat almak için Meşihat dairesinden münevver fikirli, vaktin icaplarını anlar, taassuba saplanmaz bir âlimin gönderilmesini istedi. O tarihte henüz yaşı pek küçük olan Şeyhülislâm Sahib Molla Bey merhumun belki pederi Kadıasker İbrahim İsmet Bey refakatinde olarak nezdinde bulunduğu Mustafa Reşit Paşa huzuruna ulemadan iki zat girmiş, bunlardan biri yanındaki Cevdet Efendi'yi 'arzuya muvafık Meşihatten gönderilen zat' olarak takdim eylemiştir...İşte bugünden sonra Cevdet Efendi, Reşit Paşa dairesine devama başlamış ve ekser akşamlarını Reşit Paşa merhumun huzurunda geçirmiştir." (Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 18-19.)

¹⁸⁹ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁹⁰ Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husus mevcuttur. Ebû'l-ulâ Mardin, eserinde Mecelle'nin müellifinin Cevdet Paşa olmadığını özellikle vurgulamakta ve "merhum bu kanun mecmuasını bazen kendi telifi olarak göstermiş, bazen de müellifliği Mecelle Cemiyeti'ne izafe eylemiştir. Halk ise Mecelle'yi Cevdet Paşa'nın eseri olarak tanır. Bu yüzden medihlerini, zemlerini hep merhum üzerine teksif ettirir. Halbuki Mecelle'nin müellifi şahıs değil, hey'ettir. Bu noktada herhangi bir tereddüde mahal yoktur" ifadelerini kullanmaktadır. (Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. .5)

¹⁹¹ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 45.

ayrılığıdır.”¹⁹² “Celâleddin-i Devvani’nin Divan-ı Def’i Mezalim adlı eserindeki mütalaalardan mülhem olarak şer’iye mahkemelerinin yanibaşında nizamiye mahkemelerinin bulunmasında fıkıh bakımından bir mahzur görmeyen ve bu suretle Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin kurulmasına hizmet eden Cevdet Paşa bu teşekkül vücade geldikten sonra mühim bir mesele karşısında”¹⁹³ kalmıştır. Bu meseleyi, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’de “fıkıh hükümleri mi tatbik olunacaktı, yoksa ecnebileri de iskât edecek surette Garp hukukundan mülhem kaidelere mi yer verilecekti?”¹⁹⁴ sorusu ile açıklayan Ebû’l-ulâ Mardin, soruyu sorduktan sonra bu kez kendilerinin de konu ile ilgili tutumunu, soru sorma biçimini değiştirmek suretiyle, zımnen belirtecektir: “Bir Garp medeni kanunu mu iktibas olunacaktı, yoksa kendi duygularımıza, örflerimize, telâkkilerimize, bünyemize uygun, öz, millî bir kanun mu yapılacaktı? Cevdet Paşa buna taraftardı.”¹⁹⁵ “Fransız Medeni Kanunu’nun alınması veya İslam hukukuna dayanan bir kanun hazırlanması şeklinde ortaya çıkan fikir ayrılığında, sonunda Ahmet Cevdet Paşa’nın temsil ettiği görüş benimsenerek, İslam ve Türk hukuk tarihinin ilk Medeni ve Borçlar Kanunu olan Mecelle’nin”¹⁹⁶

¹⁹² Seda Örsten Esirgen, “Osmanlı Devleti’de Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 29, 2011, s. 33.

¹⁹³ Ebû-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 45. Devvani’nin risalesindeki temel tezi Akyol şöyle açıklamaktadır: “Şeriat’ın düzenlediği dar, sınırlı alan dışında, devlet, kendi iradesiyle, zamanın ihtiyaçlarına göre mahkemeler kurabilir, yasal düzenlemeler yapabilir.” (Taha Akyol, **Medine’den Lozan’a**, 2. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, Aralık 1996, s. 42.) Ülkede yargı birliğini tesis etmek amacıyla, bir kısım ulemanın karşı çıkmasına rağmen, Nizamiye Mahkemeleri kurulmuş, yaygınlaşmış ve “zamanla Şer’iye mahkemeleri yalnız aile ve miras hukukuna bakar hale gelmiştir. Azınlık mahkemeleri de azınlıkların sadece aile ve miras işleriyle sınırlandırılmıştır.” (Taha Akyol, **a.g.e.**, s. 41.)

¹⁹⁴ Ebû-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁹⁵ Ebû-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 46. Niyazi Berkes de “Cevdet Paşa’nın görüşleriyle ünlü Alman hukukçusu Savigny’nin görüşleri arasındaki benzerliğe” dikkat çekmektedir. (Taha Akyol, **a.g.e.**, s. 60.) “Medenî hukuku kanunlaştırma sorununda Fransız Medenî Kanunu’nu alma yanlıları ile Cevdet Paşa’nın görüşünde olanlar arasındaki çatışma bize o zamandan yarım yüzyıl önce Almanya’da medenî kanun yapılması konusu üzerine çıkan ünlü bir tartışmayı hatırlatır. Avrupa’da Napolyon Kodu’nun (*Code Napoléon*) açtığı çığır üzerine Alman medenî kanunu sorununu ele alan Anthon Thibaut’nun (1722-1840), 1814’te ‘Almanya için bir medenî kanun gerekliliği’ üzerine yazdığı bir yazısı üzerine Friedrich Karl von Savigny (1779-1861) bir ulusun hukukunun, örneğin, tabî haklar felsefesine dayanarak rasyonel kurallar koymakla ortaya çıkmadığı görüşünü ileri sürmüştü. Ona göre hukuk, kanun yapımcıların koyacağı yargıların ürünü değildi. Hukuk halk inançlarından doğar, halk âdetleriyle yerleşir, adalet uygulamalarıyla sağlamlaşırdı. Hukuk, bir ulusun hayatında sessizce yaşayan, o ulusun kendine özgünlüğünün, kendisi olan ulusal benliğinin görünüşüdür...Savigny’ye göre hukuk, akla göre olması gerekeni değil, olanı ve yaşayanı yansıtır. Bu Thibaut-Savigny tartışmasında akılcı ya da devrimci hukuk görüşü ile romantik ve gelenekçi hukuk görüşü çarpışıyordu. Yarım yüzyıl sonraki Cevdet Paşa’nın görüşü de Savigny’nin görüşüne benzer.” (Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz.: Ahmet Kuyaş, 12. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2008, s. 225.)

¹⁹⁶ Seda Örsten Esirgen, **a.g.m.**, s. 33.

hazırlanmasında Cevdet Paşa'nın üstlendiği rolün daha iyi anlaşılabilmesi için Ebû'l-ulâ Mardin, "merhum tarafından yapılan mücadelelerin kariler nazarında hakkiyle canlanabilmesi için sözü kendisine bırakıyorum"¹⁹⁷ diyecek ve Cevdet Paşa'nın 'Ma'rûzât' adlı eserinden belli kısımlar aktaracaktır.¹⁹⁸

Mecelle'nin ortaya çıkması açısından hayati bir öneme sahip olmasının yanı sıra Mecelle Cemiyeti başkanı iken çalışmalarının sekteye uğratılması amacıyla defalarca sürgün edilen Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecelle ile olan ilişkisini "paşanın görevden alınış dönemlerine göre"¹⁹⁹ başlıklara ayıran Ebû'l-ulâ Mardin, 'Mecelle'yi tedvinin geçirdiği evreler'i şu başlıklar altında ele almaktadır: 'Mecelle'yi tedvine başlamasından Bursa Valiliği'ne kadar', 'Mecelle Cemiyeti'nin ikinci defa reisliğine

¹⁹⁷ Ebû'l-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁹⁸ "Gerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de ve gerek teşkili musammem olan istinaf ve bidayet mahakim-i nizamiyesinde ve ticaret mahkemelerinde mamulün-bih olacak kavanin ve nizamata yapılmak lâzım gelip halbuki her devlette kavanin ve nizamatin esası Code Civil yani Hukuk Kanunnamesi olup Devlet-i Aliyye şer'i şerif üzere müesses olduğundan kavanin ve nizamata kavanin-i şer'îye esas olmak fikri öteden beri efkâr-ı sahiha erbabi indinde arzu olunmaktaydı. Bu cihetle efkâr-ı vükelâ bu bapta ikiye münkasım olmuştu. Bir kısmı ilm-i fikhın muamelât kısmından icabat-ı zamaneye muvafık olan mesail-i şer'îye cem olunarak ehl-i İslâma göre ahkâm-ı şer'îye olup ve tebaa-i gayrimüslimeye göre dahi kanun itibar olunmak üzere bir kitap telif olunmak reyinden idiler... Diğer bir kısmı dahi Fransa Kanunnamesi'ni tercüme ile mahakim-i nizamiyede düsturulamel tutulması fikrinde idi. O zaman elçilerin Der-i Saadet'ce en nüfuzlusu Fransa elçisi Mösyö Bourrée olduğundan Fransa kanunlarının mahakim-i Devlet-i Aliyye'de mamulün-bih olması emelinde bulunmakla Fransız politikasına hadim olanlar hep bu fikr-i sakimde idiler. Ticaret nazırı Kabulî Paşa ise bu fikirde musır olup hatta mukaddemce Fransız Code Civil'ini Türkçe'ye tercüme ettirerek Meclis'i Vükelâ'ya tasdik ettirmeye çalışıyordu. Lâkin bizim muhalefetimize mebni icra-yı garaza zafer-yap olamıyordu...Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye namı ile bir kitap yapılmak üzere riyaset-i acizanem tahtında olarak fuhul-i fukahadan mürekkep bir cemiyet-i ilmiye teşkiline karar verildi. İşte Mecelle Cemiyeti diye meşhur olan cemiyet-i ilmiye budur ki telif ettiği Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye hâlâ cümle mahakim-i nizamiyede düsturulameldir...Vakti ile Fransız kanunnamesi tercüme edilmiş olsaydı hâlâ mahakim-i Devlet-i Aliyye'de *Code Napoléon* mer'îyyü'l-icra olacak idi. Bu cihetle Mecelle'nin telifi bir büyük hizmet-i diniye olduğu herkes tarafından tasdik ve itiraf olunmuştu. Lâkin iptidalarında muhalifin güruhu bunu yarım bıraktırmak için çok çalışmışlar ve çok entrikalar çevirmişlerdir. Mahakim-i nizamiyenin ahkâm-ı şer'iyeden mücerret ve hâli olması arzusunda bulunan müteferniçler (Frenk geçinenler) ale'l-husus Fransa politikasına hadim olanlar Mecelle'nin telifine başladığından dolayı kullarına husumet üzere idiler. Hale Kabulî Paşa'nın iğfalatı üzerine Şeyhülislâm Kezûbi Hasan Efendi ve anılla beraber zeyy-i ulemada bulunan nice chele dahi böyle bir fıkıh kitabının daire-i ilmiyede yapılmayıp da daire-i adliyede yapılmasından dolayı aleyhime kıyam etmişlerdir." (Cevdet Paşa'dan aktaran Ebû'l-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 46-47.) Hatırlatmak gerekir ki, bir kısım ulema da Mecelle'nin yapılmasına karşı muhalif bir tutum sergilemiştir. Ebû'l-ulâ Mardin, Cevdet Paşa'nın Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'yi 'kezûbi' (çok yalan söyleyen) diye vasıflandırmasına dikkat çekmektedir. (Ebû'l-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 60.) Ahmet Cevdet Paşa ile Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi arasındaki tartışma için bkz. Ebû'l-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 63-65.

¹⁹⁹ Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 29, 2011, s. 97.

gelişinden Maraş Valiliği'ne kadar', 'Maraş Dönüşünden Yanya Valiliği'ne Kadar' ve 'Yanya Dönüşünden Mecelle Cemiyeti'nin İlgasına Kadar'. Mecelle'nin yazılması sürecini Ebû'l-ulâ Mardin'in bu şekilde dönemlere ayırması, söz konusu olan sürecin Ahmet Cevdet Paşa açısından ne kadar meşakkatli olduğunu da göstermektedir. "Dahilden hariçten Mecelle'yi yıkmak isteyenlerin sayısı günden güne"²⁰⁰ çoğalmakta iken "zihnine lâyh olan mahzurları önlemek, Halik'a ve halka karşı vicdanen müsterih kalabilmek için tez elden fıkıh hükümlerinden muktebes bir medenî kanun vücuda getirmeği kendisine aziz, kudsî bir emel"²⁰¹ edinmiş olan Ahmet Cevdet Paşa'nın, "bu baptaki devamlı müstemir çalışmalarına ne mazuliyet, ne menkûbiyet ve ne İstanbul dışı memuriyet mâni olabilmıştır."²⁰² Cevdet Paşa, gittiği her yerde Mecelle'yi düşünmüş, vali bulunduğu yerlerden Mecelle Cemiyeti'ne risaleler yazıp göndermiş, Cemiyete fakihlerin görüşlerini bildirmiştir.²⁰³

Ahmet Cevdet Paşa'nın Fransız Medeni Kanunu yerine Hanefî fıkıhından kaynağını alan bir medeni kanun oluşturabilme çabasını bilhassa önemseyen; fakat diğer mezheplerden de yararlanılması ve hatta "Garp hukukunun işlenmiş ve müttekâmil hükümlerinden"²⁰⁴ dahi istifade edilebilmesinin daha doğru olacağını düşünen Ebül'ulâ Mardin, "Ahmet Cevdet Paşa'nın hukuki yönü üzerinde en güvenilir araştırma olarak kabul gören"²⁰⁵ 'Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa' isimli eserinde Mecelle'nin oluşturulması aşamasında diğer mezheplerdeki hükümlerden yararlanılmamış olmasını²⁰⁶ eleştirmekle birlikte,

²⁰⁰ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 132.

²⁰¹ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 180.

²⁰² Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 180.

²⁰³ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 181.

²⁰⁴ Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 128.

²⁰⁵ "Müzakere", **Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 310.

²⁰⁶ "Malikî mezhebindeki alacağın temlik ve borcun nakli gibi Roma hukukunda bile bulunmayan ve ilk olarak tedvini Alman Medenî Kanununa bir fahr ü şeref vesilesi veren hükümlerden faydalanma fırsatı kaçırıldı." (Ebül-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 126.) Ebû'l-ulâ Mardin'in Mecelle'ye dair bir diğer eleştirisi de "medenî kanunlarda bulunan ve medenî hukukun mühim bir kısmını teşkil eden evlenme, boşanma, nafaka ve nesep gibi, âile hukukuna, miras, vasiyete ve vakfa taallük eden hükümler" in bu eserde mevcut olmamasıdır. (Ebül'ulâ Mardin, "Mecelle", **Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi**, 7. Cilt, İstanbul, Maarif Basımevi, 1957, s. 434.) Ebû'l-ulâ Mardin'in öğrencilerinden olan Sıddık Sami Onar da Mecelle ile ilgili aynı eksikliği eleştirmektedir: "Medenî Kanunlarda bulunan ve medenî hukukun mühim bir kısmını teşkil eden evlenme ve boşanma; nafaka ve nesep gibi

Fransız Medeni Kanunu'ndan iktibas edilecek bir medeni kanun oluşturma fikrine son derece mesafeli durmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa'yı Ebû'l-ulâ Mardin açısından önemli kılan husus da medeni kanunumuzun Fransız Medeni Kanunu'ndan iktibas edilerek hazırlanmasına engel olmaya yönelik bir çabaya sahip oluşudur. Bundan dolayı Ebû'l-ulâ Mardin, 'Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa' isimli eserinde Cevdet Paşa'nın Mecelle'yi oluşturabilmeye yönelik çalışmalarını ve bu süreçte karşılaşmış olduğu güçlükleri söz konusu etmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın diğer alanlardaki kabiliyetlerini hukukçuluğunun önüne çıkararak Ebû'l-ulâ Mardin, "merhum bu hayatî işi deruhte ederken kendisinin bir hukuk müteahhasısı olmadığını da nazara almış ve memleketin en büyük ve salâhiyetli fakihleri ile işbirliği yapmayı iltizam eylemişti"²⁰⁷ demektedir ve Cevdet Paşa'nın Mecelle Cemiyeti'ndeki fakih arkadaşları olan Filibeli Ahmet Efendi, Seyfeddin İsmail Efendi, Şirvanizade Seyit Ahmet Hulûsi Efendi, Ahmet Hilmi Efendi, Bağdatlı Muhammet Emin Efendi, İbni Abidinze Alâeddin Efendi, Gerdankıran Ömer Hulûsi Efendi, Şeyhülislâm Kara Halil Efendi, İsa Ruhî Efendi, Yunus Vehbi Efendi, Abdüllâtif Şükri Efendi, Ahmet Halid Efendi, Karınâbatlı Ömer Hilmi Efendi ve Abdüsettar Efendi'nin hâl tercümelerine de yer vermektedir. Hâl tercümelerine yer vermiş olduğu isimler, bu âlimlerle de sınırlı değildir. Ebû'l-ulâ Mardin, "Cevdet Paşa'nın hocaları ve Mecelle Cemiyeti azaları başta olmak üzere 40 civarında ilmiye mensubu zatın haltercumesini kitabı vesile edinerek yazmıştır."²⁰⁸ Daha önce 'İlmiyye Sâlnâmesi'nin oluşturulmasında önemli bir payı bulunan Ebû'l-ulâ Mardin'in "son devir Osmanlı ulemasıyla kısmi de olsa ikinci defa fiilen ilgilenmesi ve bazı biyografileri zevkle yazması Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa kitabının telifi sırasında gerçekleşecektir."²⁰⁹ Dolayısıyla

aile hukukuna; şahsın hukukuna; miras ve vasiyete; vakfa taallük eden hükümler Mecellede mevcut değildir. Buna mukabil Medenî Kanunlarda yeri olmayan usulî muhakeme ve mahkeme teşkilâtına müteallik hükümler Mecellede yer almış bulunmaktadır. Binaenaleyh bir Medenî Kanun olmak itibarıyla Mecelle bir bakımdan noksan bir bakımdan fazla bir ölçüde hazırlanmıştır." (Sıddık Sami Onar, "Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun bir Kısmının Codification'u Mecelle", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 20, Sayı: 1-4, 1955, s. 69.)

²⁰⁷ Ebû'l-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 131.

²⁰⁸ İsmail Kara, "Ebû'l-ulâ Mardin'in Ulema Haltercümelerine Dair Çalışmaları", **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt 16, Sayı 31, 2011, s. 163.

²⁰⁹ İsmail Kara, **a.g.m.**, s. 162.

‘Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa’, Ebû'l-ulâ Mardin’in ulema hâl tercümesi yazma faaliyetine, sınırlı da olsa, yeniden başlayabildiği eserdir. Bununla birlikte, “Cumhuriyet devrinde son devir Osmanlı uleması biyografileri alanında yapılan ilk ihatalı ve titiz çalışma”yı²¹⁰ görmek için Ebû'l-ulâ Mardin’in ‘Huzûr Dersleri’ adlı eserini beklemek gerekmektedir. 1951 yılında ilk cildi yayınlanan ve kendilerinin son eseri olan ‘Huzûr Dersleri’ ile birlikte Ebû'l-ulâ Mardin, ilgisini tekrar ulema hâl tercümeleri sahasında yoğunlaştıracaktır.

1940’lı yılların ilk yarısında ‘Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa’ adlı eserinde ancak kırktan fazla hâl tercümesine yer verebilen Ebû'l-ulâ Mardin, ulema hâl tercümelerini konu edinen önemli bir eser ortaya koyabilmek için 1940’lı yılların ikinci yarısında çalışmaya başlayacaktır. Ebû'l-ulâ Mardin’in ‘Huzur Dersleri’ adlı çalışmasını bu dönemde hazırlamaya başlaması, dönem koşulları ile yakından ilgilidir. Sırât-ı Müstakîm dergisini Ebû'l-ulâ Mardin ile beraber kuran Eşref Edip de “Tek Parti yönetimi çözülmeye başlarken”²¹¹ yoğun bir yayın faaliyetine girişecek ve “1948 Mayısından itibaren Sebilürreşad Mecmuası’nı tekrar neşre”²¹² başlayacaktır. “Bir zamanlar Sebilürreşad çevresine mensup olan Mehmed Şemseddin Günaltay”ın²¹³ da hükümeti kurma görevini üstlenerek 1949 senesinin Ocak ayında Başbakan olduğu bu dönemde erken Cumhuriyet döneminden farklı olarak devletin ‘kısıtlayıcı laik politikaları’ndan²¹⁴ bir nebze de olsa vazgeçmesi söz konusudur. “Din derslerinin yurdun tüm ilkokullarında 4. ve 5. sınıflarda okutulmaya başlanması”²¹⁵, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin açılması, 30 Kasım 1925’te 677 sayılı kanunla kapatılan türbelerin 1 Mart 1950’de “Türbelerden Türk Büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Kültür Bakanlığınca umuma

²¹⁰ İsmail Kara, **Rize Müftülerinden Yusuf Karali Hoca**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012, s. 45.

²¹¹ Fahrettin Gün, **Sebilürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İslâmcılara Göre Din, Siyaset ve Lâiklik (1948-1954)**, İstanbul, Beyan Yayınları, Temmuz 2001, s. 15.

²¹² Fahrettin Gün, **a.g.e.**, a.g.e., s. 15.

²¹³ Amit Bein, **Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Faileri ve Geleneğin Muhafızları**, Çev. Bülent Üçpınar, Yay. Haz.: Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Kitap Yayınevi, Ocak 2013, s. 199.

²¹⁴ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 192.

²¹⁵ Alaaddin Koç, **Mehmet Şemseddin Günaltay’ın Laiklik Anlayışı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011, s. 59.

açılabilir” şeklindeki ek fıkra ile yeniden ziyarete açılmaya başlaması²¹⁶, Şemsettin Günaltay’ın başbakan olduğu dönemde gerçekleştirilecektir.²¹⁷ Yusuf Mardin’in, “Ebû’l-ulâ Mardin’in eski dostlarından Başbakan Şemsettin Günaltay’ın teşvikiyle ara seçimlerde”²¹⁸ milletvekili seçilmesi de yine bu döneme rastlamaktadır.²¹⁹

1940’lı yılların sonlarında Şemsettin Günaltay’ın başbakanlığı dönemi ve devamındaki Demokrat Parti yılları,²²⁰ eski Meşihat Müsteşarı Ebû’l-ulâ Mardin’in

²¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, ilk başta toplam 19 türbenin (Hacı Bayram Veli, Akşemsettin, Osman Gazi, Orhan Gazi, Mehmet Çelebi, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman vd.) açıldığını belirtmektedir. (Tarık Zafer Tunaya, **İslâmcılık Akımı**, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2007, s. 191.)

²¹⁷ İstiklâl Mahkemeleri de Günaltay döneminde kaldırılmıştır. (**T.C. Resmî Gazete**, 31 Ekim 1949, Sayı: 7341.)

²¹⁸ Yusuf Mardin, **Kocataş Yalısı Anılarım**, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2012, s. 288.

²¹⁹ Necmeddin Molla Bey de bu dönemde senatörlük görevi üstlenmeyi düşünmektedir: “Büyükbabam da 1949 yılının 6 Şubat Pazar günü bütün aileyi Nişantaşı Apartmanı’nın ikinci katındaki dairesine öğle yemeğine çağırdığı zaman, babamla, kurulacağı o gün gazetelerde söz konusu edilen Senato’dan bahsediyor ve: ‘Ebû’ulâ Bey, ne dersin? Bizi herhalde Senatör yaparlar değil mi?’ diye fikir yürütüyordu.” (Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 297.) Ayrıca Necmeddin Molla Bey, bu dönemde Celal Bayar ile de yakın bir ilişki içerisindeydi, torunu Yusuf Mardin’e Demokrat Parti’ye katılmasını tavsiye edecekti: “Demokrat Parti’nin ya kurulduğu ya da kurulmak üzere bulunduğu günlerden biriydi. Bir yaz sonu Kocataş Yalısı’nın kapısında gözlerinde güneş gözlükleri, kaşları kalkık, kolunda pardesüsü, başında fôtr şapkası bir zatın kapıyı çaldığını söylediler. Babam bir ünlü misafir olduğunu, hemen kapıya koşup kendisini içeri almamı söyledi. Herkesten önce koşmuş ve kapıyı açmışım. Karşımdaki zat Celâl Bayar’dı...Büyükbabam, küçük sakal fırçasıyla saçlarını, sakalını fırçaladıktan sonra, dimdik adımlarıyla merdivenlerden inmişti. Herhalde Celâl Bayar’ı çok eskiden tanıyordu. Görüşmeleri samimi bir şekilde geçiyordu. Vaktiyle Fethi Bey’in kurduğu Cumhuriyet Serbest Fırkası gibi bu sefer Demokrat Parti’yi kurmakta olduklarını fakat bunu kesinlikle kapatmak niyetinde olmadıklarını, iktidarı ele geçirenceye kadar çarpışacaklarını anlatıyordu. Atatürk’ün son Başbakanı olduktan sonra birden iktidarı kaybetmiş olmasının içinde birikmiş ve gittikçe artan bir özlemi seziliyordu. Kendi yetiştirmesi olan Yusuf Ziya Öniş’i ziyarete giderken Büyükbabamı da görmek ve bazı konularda düşüncelerini öğrenmek istemişti...Bir saat süren ziyaretinden sonra Celâl Bayar’ı Yusuf Ziya Bey’in evine doğru uğurlarken, Büyükbabam kolunu omzuma attı: ‘Bak Yusuf! Demokrat Parti gerçekten iyi bir parti olacak. Gelecek onların! Sen bu Partiye yazıl. İnşallah ilerde mebusları olursun’ dedi.” (Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 286-287.)

²²⁰ Bu yıllarda Ebû’l-ulâ Mardin ilgi çekici bir makale kaleme almıştır. ‘Dinde İkraha Yoktur’ isimli bu makalede Ebû’l-ulâ Mardin, kendilerinden pek de beklenmeyecek bir şekilde, komünizme karşı açıktan bir tavır aldığını beyan etmiştir. “Vicdan hürriyetini tesis ile bütün kainata ilan edilen ve hatta bunu temin için harbe bile cevaz gösteren Kur’an-ı Kerim Bakara Suresinde laikraha-fi’l-dini ayet-i kerimesi ile üss-ü medeniyet olan bu büyük ve alemşümül umdeyi dünyaya yaymış ve vicdanları tazyikten siyaneti emir ve muhalif hareketi meni’ ve nehy eylemiştir.” diyen Ebû’l-ulâ Mardin, İslâmiyet’te ikrah (zorlama) olmadığını, ancak Sovyet Rusya’da bunun tam tersi bir durum olarak öğretilerin cebren kabul ettirilmeye çalışıldığını belirtmekte ve “dünyayı tehdit ve herkesi kendi akidelerini kabule icbar eden komünistlere” karşı tedbir alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bu anlamda Ebû’l-ulâ Mardin’e göre Birleşmiş Milletler’in çabası da İslâmiyet’in “Dinde zorlama yoktur” hükmüne uygun bir çabadır. Ebû’l-ulâ Mardin bu konuda şöyle demektedir: “Birleşmiş Milletler de bu hakikatleri göz önünde bulundurarak akidelerini cebren kabul ettirmeğe kalkışan komünistlere karşı tek cephe halinde ve insan hak ve hürriyetlerini himaye ve müdafaa sadedinde harbi de göze alarak hakkın yükselebilmesi ve kimsenin vicdan hürriyetine dokunulmaması, mülahhas tabiriyle La ikraha fi’l-dini esasının hakkıyla korunabilmesi için çalışmaktadır. Allahın sözü bütün

diğer bir ilgi alanı olan ulema hâl tercümeleri sahasında çalışma yapabilmesi açısından daha uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu dönemde son Osmanlı neslinin “meşaleyi devretmeden önce Türkiye'nin gelecekte izleyeceği rotayı etkilemeye”²²¹ çalışması ve 1960'lara gelindiğinde son nesil Osmanlı ulemasının “yavaş yavaş ahirete irtihal”²²² etmesi söz konusudur. Ebû'l-ulâ Mardin'in vefat etmeden önce ‘Huzûr Dersleri’ adlı eseri yazmasının da bu açıdan ayrı bir önemi bulunmaktadır. Ebû'l-ulâ Mardin bu eseriyle hukuk alanının dışına çıkmış ve yeniden ulema hâl tercümeleri alanında çalışmaya başlamıştır.

“Cumhuriyet devrinde, Osmanlı ilmiye sınıfını ve âlimleri haltercümeleri yoluyla yeniden gündeme taşıyanlar (ihya edenler demek bile mümkün) arasında rahmetli Ebülûla Mardin'in istisnai bir yeri bulunmaktadır. Bu ameliyenin, ilmiye mensuplarının 1924 sonrası itibariyle, yaşayanları büyük ölçüde bir kenara itilmiş ve medrese ile birlikte tarih olan kısmı unutulmuş, daha da ötede küçümsenmiş, hor görülmüş bir dönemde yapılmış olması daha da anlamlıdır.”²²³ Ebû'l-ulâ Mardin'in “ömrünün sonlarında Huzur Dersleri gibi kısmen saray teşkilatı kısmen ulema-padişah münasebetleri ve ilmiye sınıfıyla alakalı tarihi bir mevzuyu vesile edinerek ilmiye tarihçiliğine, ulema biyografileri yazarlığına ehemmiyet vermesi ve büyük emekler harcaması bizce ancak dolaylı yollarla ifade edilmiş güçlü bir davanın/iddianın ve ince bir siyasetin ürünü olmak üzerinden açıklanabilir.”²²⁴ Tunaya'nın, Türk Devrimi'nin bilhassa ilmiye sınıfı ile çarpışmak zorunda kaldığını söylemesinin²²⁵ gözden kaçırılmaması durumunda, Ebû'l-ulâ Mardin'in ulema hâl tercümeleri sahasında yeniden çalışmaya başlamasının önemi daha iyi anlaşılacaktır.

kainata hakim bir hale getirilmelidir ki bazı küstahlar La ikraha fi'l-din emri hilafına vicdanlara tasallut imkanını bulamasınlar.” (Ebulûla Mardin, “Dinde İkraha Yoktur”, **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan**, İstanbul, Maarif Basımevi, 1950-1955, s. 354-359.) Aynı yıl Ömer Fevzi Mardin de dönem siyasetine uygun olarak “Kore Savunmasına Katılmamızda Dini ve Siyasi Zaruret” adlı bir eser yayınlayacaktır.

²²¹ Amit Bein, **a.g.e.**, s. 193.

²²² Amit Bein, **a.g.e.**, s. 215.

²²³ İsmail Kara, **a.g.m.**, s. 159.

²²⁴ İsmail Kara, **a.g.m.**, s. 160.

²²⁵ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s. 151.

‘Huzûr Dersleri’ adlı eserini hazırlamak üzere 1949 yılında çalışmaya başlayan²²⁶ Ebû’l-ulâ Mardin, bu eseri yazma işini “dini ve ilmi bir görev bilmiş”²²⁷, “son yedi yıl yeniden canlandırdıkları ‘Huzur Dersleri’ âleminde yaşamışlardır.”²²⁸ Ahmet Emin Yalman, eserini tamamlayabilmek için uğraşan Ebû’l-ulâ Mardin için “En son olarak üç cilt üzerine kaleme almağa çalıştığı (Huzur Dersleri) eserini tamamlamağı o kadar hararetle istiyordu ki anormal derecede yüksek tansiyonu olmasına rağmen tansiyon ilacı almaz, böyle ilaçların zekâsını gölgelendirmesinden ve eserinin kalitesinin bozulmasına sebep olmasından ürkerdi”²²⁹ demektedir. Sağlığından feragat edecek kadar eserini önemseyen Ebû’l-ulâ Mardin, bu eseri yazmadan evvel hayata gözlerini yummak endişesi taşımış ve eserinin önsözünde “tahakkukunu çok arzu ettiğim ulvî ümniyenin tahassülünden evvel gözlerimi yummak endişesile daima bihuzur bulunuyorum”²³⁰ ifadesini kullanmıştır.

‘Huzûr Dersleri’ eserinin en önemli yönlerinden biri Ebû’l-ulâ Mardin’in bu eseri hazırlayabilmek için çoğu vefat etmiş bulunan ilmiye mensuplarının ailelerine mektup vasıtasıyla ulaşması, ayrıca yurdun çeşitli yerlerinde görevli müftülerle irtibata geçmesidir. Ebû’l-ulâ Mardin, bu eserini hazırlayabilmek için farklı bir sosyal çevreden yardım almakta, kendisinin de geçmişte mensup olduğu muhit ile temas kurmaktadır. Dolayısıyla ‘Huzûr Dersleri’ adlı eserin Ebû’l-ulâ Mardin açısından asıl önemi kendisini bu eser aracılığıyla yeniden konumlandırmasından ileri gelmektedir. Bu bağlamda, ‘Huzûr Dersleri’ üzerine çalıştığı dönemde kendisine Diyanet İşleri Reisi olmasının teklif edilmesi²³¹ de tesadüf değildir. 1951 yılında vefat eden Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki’nin vefatının ardından kendisine götürülen teklifi Ebû’l-ulâ Mardin, sıhhatinin imkân vermemesi²³²

²²⁶ İsmet Sungurbey, “Önsöz”, Ebû’l-ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XXXVII

²²⁷ İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXVII.

²²⁸ İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXVII.

²²⁹ Ahmet Emin Yalman, “Hocaların Hocası”, **Vatan**, 17 Ocak 1957, s. 1, 5.

²³⁰ Ebû’l-ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 12.

²³¹ Ahmet Emin Yalman, a.g.y., s.1, 5.

²³² Ahmet Emin Yalman, a.g.y., s.1, 5.

sebebiyle kabul etmemiştir.²³³ Bununla birlikte Ebû'l-ulâ Mardin “yaşlılığına rağmen, bir gencin tahammül hududunu aşan gayretlerle, arşivler üzerinde tetkikat ve taharriyatta bulunarak, üç cilt üzerine mürekkep, orijinal ‘Huzûr Dersleri’ eserinin ilk cildini çıkarmış”tır.²³⁴

Eski bir Meşihat Müsteşarı olarak Ebû'l-ulâ Mardin ‘Huzûr Dersleri’ isimli eserini hazırlamak için birçok kaynaktan yararlanmıştı. Bu kaynakların en dikkat çekenleri “son devirdeki mukarrir ve muhatapların eş, evlât ve torunlarının verdikleri malûmat”²³⁵ ile “memleketimiz müftülerinden gelen cevabî mektuplar”dır.²³⁶ Son devir huzûr dersleri hocalarına ait bilgi toplamak amacıyla hocaların aileleri ile irtibat kurmaya çalışan Ebû'l-ulâ Mardin, eser için gerekli malumatı edinebilmek amacıyla müftülerden de ellerindeki bilgiyi paylaşmaları hususunda yardım isteyecektir. Ebû'l-ulâ Mardin’in müftülüklere hitaben yazdığı mektup şu şekildedir:

“.....Müftülüğü Yüksek Makamına

1172 Hicrî yılında devletin resmî teşkilâtına ithal olunan Huzur Dersleri hakkında hazırlamakta olduğum takriben üç ciltlik esere bu derslerde mukarrir ve muhatap olarak bulunan ülemamızın hal tercümelerini (mümkünse fotoğraf ve elyazılarından nümune) koymak emelindeyim. “Men verraha mü'minen fekeennema ahyahu” hadisi şerifinin tazammun ettiği teşviki nebevîden kuvvet alarak bilûtfihi taalâ işe başlamış bulunuyorum.

Aşağıda ismi yazılan âlimin mensubu bulunduğu memleketin halen iftâ vazifesile tevaggul buyurmakta olduğunuzu nazara alarak bu babta yüksek himmetinizi ricaya karar verdim. Zeyli arızaya işaret olunan hususları göz önünde bulundurarak mümkün olduğu nisbette hal tercümeleri, fotoğrafları ve elyazılarını göndermekle “Eddalû alelhayri kefâilîhî” sırrına mazhariyetinizi eltafi haktan diler, şükranlarımı şimdiden arz ederim; Vallahül müyessiru liküllî asîr.

Ord. Prof. Ebul'ulâ Mardin”²³⁷

²³³ Mülkiye Mektebi'nin Ankara'ya taşınması üzerine buradaki hocalığından feragat eden, hakkı bulunduğu halde milletvekili olarak Ankara'da bulunmayan Ebû'l-ulâ Mardin, Ankara'da görev almayı bir kez daha reddetmektedir.

²³⁴ Cemalettin Yavaşca, “Büyük Kaybımız: Hocaların Hocası Ord. Prof. Ebululâ Mardin”, **İktisadi Yürüyüş Mecmuası**, Yıl: 18, Sayı: 345, s. 8.

²³⁵ Ebül'ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 123.

²³⁶ Ebül'ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 123.

²³⁷ Ebül'ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 611-612. (*Men verraha mü'minen fekeennema ahyahu*: Kim bir müslümanın hayat hikayesini yazarsa ona hayat

Ebû'l-ulâ Mardin tarafından “müftülere gönderilen ve daktilo ile yazılarak teksirle çoğaltılan mektup tek tiptir. Başına, gönderilen il veya ilçenin adı bizzat Ebulula Bey tarafından yazılmakta ve altı imzalanmaktadır. Mektup sayfasının geri kalan kısmına ise yine yazar tarafından, gönderilen il ve ilçede doğmuş olan muhatap ve mukarrirlerin isimleri ve açıklayıcı bilgiler yazılmaktadır.”²³⁸ Ebû'l-ulâ Mardin'in bu mektubuna yurdun çeşitli yerlerinde görev yapmakta olan pek çok müftüden cevap gelmiş,²³⁹ Ebû'l-ulâ Mardin de eserin meydana getirilmesi aşamasında mektup vasıtasıyla kendisine mâlumat veren müftülere eserinin son kısmında teşekkür etmeyi ihmal etmemiştir.²⁴⁰ ‘Huzûr Dersleri’nde bazılarına yer verilen bu mektuplara bakıldığında, böyle bir eserin hazırlanacak olmasının büyük bir memnuniyetle karşılandığı görülmektedir.²⁴¹ Müfit Kurutluoğlu'nun cevaben yazdığı mektup bunun örneklerinden biridir:

vermiş gibi olur. *Ed-dallû ale'l-hayri kefâilîhî*: Hayra vesile olan hayrı yapan gibidir. *Vallahü'l müyessirü li-küllî asîr*: Allah'tır her güçlüğü kolaylaştıran)

²³⁸ İsmail Kara, **Rize Müftülerinden Yusuf Karali Hoca**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012, s. 47.

²³⁹ Bu müftülerin listesi için bkz. Ebû'l-ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 612.

²⁴⁰ Ebû'l-ulâ Mardin, eserin birinci cildinin sonunda eserin ortaya çıkmasında yardımda bulunan birçok kişiye de teşekkür etmektedir. Bu teşekkür listesinin başında Mehmet Şerif Çavdaroğlu'nun (Damat Şerif Paşa) bulunması ilgi çekicidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün “ulusu zehirlemekle” suçladığı (Gazi M. Kemal Atatürk, **Söylev**, Yay. Haz.: Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, y.y., Cumhuriyet Kitapları, t.y., s. 133.) Mehmet Şerif Çavdaroğlu'nu Ebû'l-ulâ Mardin, “Fuzalayı vüzeradan esbak Dahiliye Nazırı Muhammed Şerif (Paşa) Çavdaroğlu” şeklinde anmaktadır. (Ebû'l-ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 610.)

²⁴¹ ‘Huzur Dersleri’nin yayınlanacak olmasını heyecanla karşılayan isimlerden biri de Ebû'l-ulâ Mardin'i sık sık ziyaret eden isimlerden biri olan Mithat Cemal Kuntay'dır. Mithat Cemal Kuntay, 4 Ocak 1951 tarihli mektubunda Ebû'l-ulâ Mardin'e şunları yazmaktadır: “Necip Üstad, bir sualime, iki büyük sayfayla ve kıymetli tafsîlâtla cevap verdiniz; şükranımın ifadesini bulmaktan âcizim. Henüz basılmakta olan ve ebedîliğe namzet bulunan ‘Huzur Dersleri’ni tab’ı bitmeden gönderdiniz; bu da şükranımın çok üstündedir. Kıymetli mektubunuzu, not defterime, mehaz olarak, zamkî arabî ile öyle kuvvetli yapıştırdım ki, zamanın tûfânı nisyânı bile koparamaz...Maiyyetinize, Hükûmet kuvveti, kâtipler, müstensihler, müsevvitler ve mübeyyizler, daktilolar ve filânlar tâyin etse de, böyle bir eserin âlimlik tarafını size ve amelelik tarafını onlara bıraksa ve şu vâdide muhallem bir eserinizi kazanmak şu nasipsiz millete nasib olsa...Huzur Derslerine ait olarak, tetkiklerimde rastlayacağım menkıbeleri istemeniz sırf beni taltif içindir. Benim tetkiklerim nedir ki, eserimize bir kelime bile ilâve edebilsin. Olsa olsa, şüphelerle karşılaşabilirim ve onlar hakkındaki suallerim, benim cehlimin derinliğini gösterse bile, ilminizden benim ve hepimizin haddi âzam miktarda faydalanmamıza vesilecek, bahanecek teşkil eder...Huzur Dersleri'nin iki cilt olacağı hakkında verdiğiniz haber okur-yazar olanlar için sahici bir müjdedir. Sıhhatinize, saadetinize, bu müjdenin heyecanıyla da dualarımı tekrar ettim. Sevgilerimi, tâzimlerimi, nûrânî huzuruza arz ederim. Mithat Cemal.” (Yusuf Mardin, **a.g.e.**, s. 254-255.)

“... hayırlı bir eser vücade getirmeğe başladığınızı bildiren mektubu okudum. Kökü, tâ Cibril Aleyhisselâm vasıtasıyla Cenabı Kibriya'ya vâsıl olan tarîkı ilmiyyede yetişen fühulîni ulemayı bütün âleme tanıttıran, bilhassa İslâm âlemine bir nümunei imtisal olacak olan eserinizin tamamlanmasına, Cenabı Zülcelâl'in sizi muvaffak buyuracağına eminim ve bu âciz dâileri de duâcıyım...Bu işlediğiniz iş 'Efdal-ül-âmâl ehazzühâ' hadisi şerifinin sırrına uygun bir iş olduğundan sizi hulûsu kalble tebrik eder, Dareynin saadetine mazhar buyurulmağınızı rabbimden niyâz ve istirham eylerim. Derin saygı ve selâmlarımı takdim ederim, efendim. Müfit Kurutluoğlu.”²⁴²

‘Huzûr Dersleri’nin hazırlanması için büyük gayret sarf eden ve çeşitli kaynaklardan yararlanarak huzûr dersleri mukarrir ve muhataplarından önemli bir kısmının hal tercümelerini tespit edebilen Ebû'l-ulâ Mardin’in ömrü, eseri tamamlamaya vefa etmemiştir; eserin 2. ve 3. ciltleri, Ebû'l-ulâ Mardin’in vefakâr asistanı İsmet Sungurbey’in çabası sonucu 1966 senesinde yayınlanabilmiştir.²⁴³

²⁴² Ebül’ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 787-789.

²⁴³ “Üstâd Ebül’ulâ Mardin’in eserinin, hep kendilerinin nasıl istiyecek idiğini kendi kendime sorarak, en güzel biçimde yayınlanmasını kutsal bir görev bilmiş, bu uğurda elimden gelen bütün özeni göstermiş bulunuyorum. Buna rağmen bazı hatâlar olmuşsa, bunların sorumluluğunu yükleniyorum. Bir yandan omuzlarımdaki ağır akademik ödevler, öte yandan doğrusu kendim de biraz şikâyetçi olduğum aşırı titizliğimden ileri gelen ağır çalışma temposu, bu kutsal görevin tamamlanmasını geciktirmiştir. Bütün bunlardan dolayı, üstâdın aziz hâtırası önünde en derin saygıyla eğilerek bağışlanmamı dilerim.” (İsmet Sungurbey, “Önsöz”, Ebül’ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XXXIX.) Eserin bitmesiyle beraber Nûreddin Kalkandelen ve Hüseyin Pervîz Hatemi de eserin yayınlanmasına tarih düşürmüşlerdir. “İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi Müdüri sayın Nûreddin Kalkandelen’in eserin yayınlanmasına söylediği târih:

Bu kitâbın ki cildi evvelini
Hibe etmişti âlemi dîne
Müteveffâ Ebül’ulâ Mardin
Rûhu şâd oldu hep onun yerine
Ele aldı kitâbı İsmet Bey
Katılıp cildinin ikincisine
Bir hevesle çalıştı uğraştı
Senelerce derinden derine
Sona erdirdi o bu şâheseri
Ki tesadüf edilmemiş eşine
Geldi dört dost sürûr ile dediler
Lem’a verdin Huzûr Derslerine (1964)”
Sayın Hüseyin Hâtemi’nin söylediği târih:
“Ebül-alâ o üstâdı mükerrerem
Bu a’lâ kârı başlatmıştı evvel
Yarım kalmıştı te’lifî ne çâre
Dolup va’de bu dünyâdan çekip el
Fakat Sungurbey’in himmetleriyle
Hitâm buldu şükür gaayet mükemmel
Ve işte Hâtemi târih düşürdü
Huzûr Dersi tamâm oldu cânım gel” (1964)
(İsmet Sungurbey, “Önsöz”, Ebül’ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XLI.)

Yaşamının son dönemindeki bir âlimi, hazırlanması gerçekten çok güç olan böyle bir eseri ortaya koyabilmek için yıllarca devam eden bir araştırma faaliyetinde bulunmaya iten sebebin, üzerinde düşünülmesi gereken bir husus olduğu kanaatindeyiz. Bu maksatla öncelikle Ebû'l-ulâ Mardin'in 'Huzûr Dersleri'ne yazmış olduğu önsöze yer verecek, ardından da huzur derslerinin sahip olduğu bazı özelliklerden bahsedeceğiz. "Sultan III. Mustafa döneminde 1759'da seçkin ilim adamlarının iştirakiyle, Ramazan aylarında padişahın huzurunda yapılmak üzere 'huzur dersleri' adıyla başlatılan ve 1923'e kadar devam eden ilim meclislerini, bu meclislere katılan kişileri tanıtmak maksadıyla"²⁴⁴ kaleme alınan 'Huzûr Dersleri'nin önsözünde Ebû'l-ulâ Mardin şöyle demektedir:

"Üçüncü Sultan Mustafa devrine müsadif hicrî 1172 yılında Osmanlı devleti teşkilâtına ithal olunan (Huzur Dersleri) adlı ilmî meclisler hakkındaki malûmatımız, işin azamet ve ehemmiyetiyle mütenasip değildir...İki yüz seneye yakın uzun bir zaman devam eden şu kıymetli müessesenin dikkate değer hiçbir iz bırakmaksızın unutulmaya mahkûm bulunması ve tarihin derinliklerine adeta "nakışberâb" gibi süzülüp gitmesi ilim namına doğrusu acı bir mazhariyet olduğu kadar ahlâfın bihakkın tenkidini de müstelzim ve telâfisi mümkün olmayan bir mahrumiyettir. Yüksek ve cazip mansıbları kendi ihtiyarlarile terk ederek bütüün mevcudiyetlerini ilme hasreden memleketin binlerce güzide, fedakâr âlimlerinin çalışma faaliyetlerine saha olan bu derslerde yorulmak bilmeyen mesaisiyle temeyyüz eden şahsiyetleri bilmemiz, tanımamız hepimiz için bir kadirbilirlik borcudur. Halbuki, bahsi geçen derslere iştirak eden zevatin tercümei halleri şöyle dursun, isimlerini bile tam surette istikra edebilir durumda değiliz...Bu hidmet ve himmet neticesinde "Makteli ekâbir" olan nisyanan sayıları binleri aşan feragat sahibi büyük âlimleri kurtararak namlarını ve hizmetlerini tahlid gibi hadisi şerifde (ihya) diye tavsif buyurulan mazhariyete nail kılmak hakikaten gıptaya değer bir saadettir.

... Bugüne kadar başka vesilelerle yeniden şu mühim mevzua avdet müyesser olmadığından tahakkukunu çok arzu ettiğim ulvî ümniyenin tahassülünden evvel gözlerimi yummak endişesile daima bihuzur bulunuyorum. Fakat, iğne ile kuyu kazmak kabilinden olan bu işin hakkile başarılabilmesi pek çok mezahimi iktihama ve geniş bir vakit tahsisine mütevakkıf bulunduğundan başlanacak işde müspet bir neticeye varılamamak ihtimali de varit ve hattâ galiptir. Mamañih Arapça vecizede dendiği gibi, tamamı idrak olunamayan şeyin tamamı da terk olunamayacağını ve bu vâdide yazılan tek satırın bile nihayet gayeye doğru atılmış bir hatve mahiyetini, üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin, kaybetmeyeceğini nazara alarak eserin bütüün kısımlarile ihzar ve itmamını beklemeden her yazılan şeyin müsaraaten neşrini icabı hale ve ihtiyata en uygun bir tedbir buldum. Tevfik Allahtandır. Ebul'ulâ Mardin"²⁴⁵

²⁴⁴ Cevdet, Yavuz, "Ebül'ulâ Mardin", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 10., İstanbul, 1994, s. 364.

²⁴⁵ Ebül'ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 5-12.

Ebû'l-ulâ Mardin, bu önsözün ardından huzur derslerinin mahiyeti, huzur dersi meclislerinin teşkil tarzı, derslerde riayet olunan kaideler, huzur dersleri usulünün başlangıcından sonuna kadar mukarrirlikte ve muhataplıkta bulunan şahıslar ve huzur dersleri ile ilgili muhtelif konular ile ilgili bilgi vermektedir.

“Huzur dersleri usulü, Osmanlı padişahlarından Üçüncü Sultan Mustafa tarafından Hicrî 1172 tarihinde isdar olunan bir irade ile vaz’ ve tesis olunmuş ve Osmanlı Devletinin inkırazına yani Altıncı Sultan Mehmedin saltanatı ve hattâ Abdülmecid efendi hilâfeti devrine kadar devam ederek 29 Recep 1342 tarihinde mer’iyete giren ‘Hilâfetin ilgasını ve Hanedanı Osmanînin Türkiye Cumhuriyeti memâliki haricine çıkarılmasına dair’ olan 341 sayılı ve 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1340 tarihli kanunun yürürlüğe girmesile nihayet bulmuştur.”²⁴⁶ Dolayısıyla “H. 1172 Ramazanında başlayıp H. 1341 Ramazanında nihayet bulan”²⁴⁷ huzûr dersleri iki asra yakın bir süre devam etmiştir.

Huzûr dersleri, “İstanbul rüusunu haiz olup uhdesinde herhangi resmî bir vazife bulunmayan”²⁴⁸ ve İstanbul’da ikâmet eden²⁴⁹ âlimlerden oluşmakta, “huzur dersi mukarrir ve muhataplığına yapılacak tayinler, şeyhülislâmın inhasile, iradei seniyye üzerine”²⁵⁰ gerçekleşmektedir. Huzûr dersi hocalarını²⁵¹ huzûra girdiği zaman ayağa kalkarak karşılayan ve mazeret bulunmadıkça dersi dinleyen padişahın, önlerinde rahleler bulunan mukarrir ve muhataplar gibi iki elini dizleri üstüne koyarak oturduğu, diğer dinleyicilerin ise hocaların arkasında ayakta durduğu bir düzen içerisinde başlayan ve padişahın, muhatap ve mukarrirleri geçirmesinin²⁵² ardından mabeyncilerin mukarrir ve muhataplara nakdî ve aynî hediyeler vererek²⁵³

²⁴⁶ Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 62.

²⁴⁷ Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 82.

²⁴⁸ Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 63.

²⁴⁹ Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 63.

²⁵⁰ Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 92.

²⁵¹ Huzur derslerinde dersi takrir eden âlime “mukarrir”, müzakereci durumunda olan âlimlere önceleri “tâlîp”, daha sonra “muhatap” denilmiştir. (Mehmet İpşirli, “Ramazanda Huzur Dersleri”, **Din ve Hayat (İstanbul Müftülüğü Dergisi)**, Sayı: 5, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Matbaası, 2008)

²⁵² Ebül’ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 214.

²⁵³ Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 97.

sarayın dış kapısına kadar teşyi etmesi²⁵⁴ ile son bulan huzur dersleri, gerçekten de “Türk kültür tarihi ve dinî hayatının önemli uygulamalarından biri”²⁵⁵ dir.

Huzûr derslerinin konusu Kur’an-ı Kerim ayetleridir. “Tam bir ilmî serbestiyet içinde yapılan derslerde bir âyet okunarak mukarrir tarafından onun tefsiri”²⁵⁶ yapılmakta, muhatapların sorularına ve itirazlarına mukarrir cevap vermekte, böylece ilmî bir münazara cereyan etmektedir.²⁵⁷ H. 1200 tarihinden itibaren “Mushafi şerifdeki muayyen sıra”nın²⁵⁸ takip edildiği huzûr derslerinde Kur’an-ı Kerim’in ancak Nahl suresine kadar gelinebilmiştir.²⁵⁹ Halife Abdülmecid Efendi’nin huzûrunda gerçekleşen son huzûr dersinde²⁶⁰ takrir olunan son ayet ile ilgili olarak Ebû’l-ulâ Mardin “müteaddit zevatın rivayetine nazaran, son tefsiri takrir olunan âyeti kerime...Nahl sûresinden: *Kat mekerellezine min kablihim feetallahu bünyanehüm minelkavaidi faharra aleyhimmüssakfu minfevkihim veetâhümülazâbi minhaysü lâyeş’ürun âyetidir*”²⁶¹ demektedir.

Eserinde huzur derslerini birçok yönüyle etraflıca ele alan ve “konusunda yarım asırdan bu yana tek eser olan”²⁶² ‘Huzûr Dersleri’nin müellifi Ebû’l-ulâ Mardin, bu araştırmanın en güç safhasının “Huzur Dersi meclislerinde bulunan

²⁵⁴ Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 214.

²⁵⁵ Mehmet İpşirli, a.g.m.

²⁵⁶ Mehmet İpşirli, a.g.m.

²⁵⁷ Mehmet İpşirli, a.g.m. “Huzur derslerinde takrir ve mübahese serbesttir, yani söz ve fikir hürriyeti esastır. Hattâ Üçüncü Sultan Selim devrinde mukarrir ve muhatapların her birine hiçbir şeyden çekinmeyerek ve her türlü tesirden âzâde kalarak düşüncelerini lâyh olduğu tarzda serbestçe izhar etmeleri keyfiyeti, dersten evvel padişah tarafından iradei kat’iye halinde bildirilir ve bu teminat dolayısıyla bazen küstahane vâki tecavüzlerin bile affi cihetine gidilirdi.” (Ebül’ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 25)

²⁵⁸ Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 18.

²⁵⁹ Ebû’l-ulâ Mardin’in “beş sene zarfında Bakara sûresinden ancak otuz âyeti kerime takrir olunabilmiştir” ifadesi göz önünde tutulacak olursa, bu durum daha iyi anlaşılabilir. (Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 72.)

²⁶⁰ Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 82. Araştırma sürecinde Ebû’l-ulâ Mardin’in ulaşamadığı en önemli belgelerden biri “1341 Ramazanında Halife Abdülmecid Efendinin huzurunda takrir olunan ve Huzur Derslerinin sonuncusu bulunan derslere mukarrir ve muhatap olarak iştirak eden zevatın isimlerini muhtevi cetvel”dir. “Mülga Şer’iye Vekâletinin dosyalarında mevcut olması iktiza eden tezkere ve melfufu pusula müsveddeleri, ilgayı müteakip dosyalar için tevdi mahalli olarak hatıra gelen Diyanet İşleri Riyasetinde, Adliye Vekâletinde, Büyük Millet Meclisi mahzeninde, Başvekâlete bağlı arşiv dairelerinde bulunamadığı gibi halen bunların nerede mahfuz bulunduğu da öğrenilememiştir.” (Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 602.)

²⁶¹ Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 83.

²⁶² Murat Bardakçı, “Müziğin Büyük Üstadı Arif Mardin, Hazreti Muhammed’in Soyundandı”, **Hürriyet**, 09 Temmuz 2006.

zevatin kimler olduğunu tesbit²⁶³ olduğunu belirtmektedir. Kanaatimizce eserin esas yazılış amacı da huzur derslerinin mahiyetini anlatmaktan ziyade ‘huzur dersleri meclislerinde bulunan zevatin’ hâl tercümelerini yayınlatabilmektir. Nitekim ‘Huzûr Dersleri’ eseriyle Ebû'l-ulâ Mardin, “ulemanın çokça tenkit edildiği hatta karalandığı bir dönemde -en azından ifade itibarıyla- bir savunma haletiruhiyesi içine girmeden, huzur dersleri üzerinden ilmiyeyi tebcil etmekte”dir.²⁶⁴

Ebû'l-ulâ Mardin'in ‘Huzûr Dersleri’ adlı eserinde Cumhuriyet öncesi dönemde huzûr dersi hocası olup erken Cumhuriyet döneminde tasfiyeye uğrayan âlimlerden de söz edilmektedir. Bu bağlamda en dikkat çekici isimlerden biri Mustafa Sabri Efendi'dir. “Saltanatın ilgasından sonra ülkeyi terk etmesi ve ardından 150'likler listesinde yer alması dolayısıyla nerede ise bütün Cumhuriyet tarihi boyunca adı hiç de iyi anılmayan”²⁶⁵ ve “af çıktığında yurda dönmeyen tek ‘150'lik olan”²⁶⁶ Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi için Ebû'l-ulâ Mardin'in “rahatlıkla ‘esbak şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi hazretleri’ ifadesini kullanması...başı başına anlamlı bir tercih gibi gözükmektedir.”²⁶⁷ Bununla birlikte eserdeki esas ilgi çekici isim, huzûr dersleri hocalarından olup 1926 senesinde idam edilen İskilipli Âtîf Efendi'dir.²⁶⁸ Eserde, kendi döneminde “Müslümanların en büyük âlimi”²⁶⁹ olduğundan söz edilen İskilipli Âtîf Efendi'nin, Milli Mücadele döneminde Kuvâyı Milliye'ye karşı harekete geçilmesinin günah olduğunu savunmakta olduğu²⁷⁰ belirtilmekte; ancak kendisinin “12 Temmuz 1340'da, yâni 25 Teşrinisânî 1341 gün, 671 sayılı Şapka İktisâsı hakkındaki Kanun'dan tam bir yıl, dört ay, on üç gün önce yayınlamış bulunduğu ‘Frenk Mukallidliği ve Şapka’ adlı eseri

²⁶³ Ebül'ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 164.

²⁶⁴ İsmail Kara, “Ebülûla Mardin'in Ulema Haltercümelerine Dair Çalışmaları”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt 16, Sayı 31, 2011, s. 165.

²⁶⁵ İsmail Kara, a.g.m., s. 165.

²⁶⁶ Taha Akyol, **Medine'den Lozan'a**, 2. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, Aralık 1996, s. 97.

²⁶⁷ İsmail Kara, a.g.m., s. 166.

²⁶⁸ İskilipli Âtîf Efendi'nin hâl tercümesinin de bulunduğu ‘Ekler’ kısmı Ebû'l-ulâ Mardin'in asistanı İsmet Sungurbey ve talebesi Semiha Omay tarafından hazırlanarak esere ilâve edilmiştir. İskilipli Âtîf Efendi'nin huzûr dersleri hocalarından biri olduğunu Ebû'l-ulâ Mardin elbette bilmektedir. Nitekim eserin ‘Huzur Dersleri Usulünün Başlangıcından Sonuna Kadar Muhataplıkta Bulunanların İsimleri’ başlıklı kısmında İskilipli Âtîf Efendi'nin ismi de yer almaktadır. (Ebül'ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 164.)

²⁶⁹ Ebül'ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 972.

²⁷⁰ Ebül'ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 973.

yüzünden”²⁷¹ 1925 yılında tutuklandığı, ardından da 4 Şubat 1926’da idam edildiği belirtilmektedir. ‘Huzûr Dersleri’ndeki İskilipli Atıf Efendi kısmında İskilipli Atıf Efendi’nin itibarını korumaya yönelik bir çaba olduğu görülmektedir. Eser, bu yönüyle de ilgi çekicidir.

Adeta bir “din bilginleri ansiklopedisi”²⁷² olan ‘Huzûr Dersleri’nde Ebû’l-ulâ Mardin, erken Cumhuriyet döneminde tasfiyeye uğrayan âlimlerin haricinde yüzlerce âlimin hâl tercümesine de yer vermektedir. Bu bağlamda, ‘Huzur Dersleri’nin esas yazılış amacı ‘huzûr dersleri’ adlı ilmî meclislerde görev alan; fakat yıllar içerisinde unutulmuş olan âlimleri tanıtabilmektir. “Bahsi geçen derslere iştirak eden zevatın tercümei halleri şöyle dursun, isimlerini bile tam surette istikra edebilir durumda değiliz”²⁷³ diyen Ebû’l-ulâ Mardin’in öncelikli amacı, “nisyandan sayıları binleri aşan feragat sahibi büyük âlimleri kurtararak namlarını ve hizmetlerini tahlid gibi hadisi şerifde (ihya) diye tavsif buyurulan mazhariyete nail kılmak”tır.²⁷⁴ Huzûr derslerinin konu olarak belirlenmesi, yaklaşık son iki yüz yıl boyunca toplanan huzûr dersleri meclislerine katılan yüzlerce Osmanlı âliminin aynı eserde tanıtılabilmesi için uygun bir çerçeve sunmasından kaynaklanmaktadır. Hem anne hem de baba tarafından yüzyıllarca ilimle uğraşmış ailelere mensup olan Ebû’l-ulâ Mardin, ‘İlmiyye Sâlnâmesi’nden sonra ‘Huzûr Dersleri’ ile birlikte ilmiye sınıfını bir kez daha selamlamaktadır.

Ebû’l-ulâ Mardin’in yaşamının son döneminde ‘Huzûr Dersleri’ üzerine çalışmaya başlaması Osmanlı ulemasının hakkını teslim etme çabasıyla ilgilidir. Ebû’l-ulâ Mardin, erken Cumhuriyet döneminin koşullarından dolayı böyle bir eseri ancak 1950’li yıllarda ortaya koyabilmiş, eserin önsözünde de “şu mühim mevzua avdet müyesser olmadığından”²⁷⁵ ifadesini kullanmıştır. Eseri yazmaya başladığında ise yaşı epeyce ilerlemiş olan Ebû’l-ulâ Mardin, artık eseri tamamlayamama endişesi taşımaktadır. Böyle bir çalışmanın birkaç yıl içinde bitirilmesinin imkânsız

²⁷¹ Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 973.

²⁷² Turgut Akpınar, **İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız ve Kültürümüze Katkısı Olmuş Yabancı Bilginler**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, Temmuz 2004, s. 19.

²⁷³ Ebül’ulâ Mardin, **Huzur Dersleri**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 5.

²⁷⁴ Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 7.

²⁷⁵ Ebül’ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 12.

olduğunun farkında olan Ebû'l-ulâ Mardin, ilk başta eserin birinci cildini yayınlamış,²⁷⁶ bu durumu da “eserin bütün kısımlarile ihzar ve itmamını beklemeden her yazılan şeyin müsaraaften neşrini icabı hale ve ihtiyata en uygun bir tedbir buldum”²⁷⁷ sözleriyle ifade etmiştir. ‘Huzûr Dersleri’ nin birinci cildinin yayınlanmasından sonra diğer ciltler için çalışmaya devam eden ve “son yedi yıl yeniden canlandırdıkları ‘Huzûr Dersleri’ âleminde”²⁷⁸ yaşayan Ebû'l-ulâ Mardin, eserin tamamını yayınlamadan vefat etmiştir.

Ebû'l-ulâ Mardin'in vefatının ardından “İstanbul, görülmemiş derecede muhteşem bir cenaze törenine sahne olmuş, büyük üstâdın cenazesi Nişantaşı'ndan Beyazıt Camiine ve Üniversiteye, oradan Sirkeci'ye ve Üsküdar iskelesinden Karacaahmed'deki ebedî istirahatgâhına kadar etrafında kolkola girerek kale gibi, kilit gibi saflar teşkil eden sevgili öğrencilerinin, Türk gençliğinin ve halkın elleri üzerinde”²⁷⁹ taşınmıştır. Ebû'l-ulâ Mardin'in cenazesi “arkada Reiscumhur Celâl Bayar, Başvekil Adnan Menderes, Vekiller ve muhtelif müessese ve teşekküllerinin gönderdikleri 50'ye yakın çelenk, Devlet Vekili Cemil Bengü, Üniversite Rektör, Dekan ve Profesörleri, mebuslar, Vilâyet ve partiler temsilcileri ile talebeler olduğu halde Çemberlitaş Cağaloğlu yoluyla...Sirkeçiden kaldırılan Şehir hatlarına ait 56 numaralı vapurla Üsküdar'a geçirilmiş ve Karacaahmetteki ebedi istirahatgâhına defnedilmiştir.”²⁸⁰

Vefatının ardından gazete ve dergilerde Ebû'l-ulâ Mardin'e dair, daha çok kendisiyle tanışıklığı olan kişiler tarafından, çeşitli yazılar kaleme alınmıştır. Bu yazılar incelendiği zaman, Ebû'l-ulâ Mardin'in vefatının endişe ile karşılandığı

²⁷⁶ Huzur Dersleri'nin ilk cildinin yayınlanması, daha önceleri Ebû'l-ulâ Mardin ile ilgili çeşitli haberler yapan Cumhuriyet gazetesinde hiç yer almamıştır. Bununla birlikte ‘Huzur Dersleri’, Sebilürreşad dergisinde okuyucuya tanıtılmıştır. (“Yeni Eserler: Huzur Dersleri”, **Sebilürreşad**, Cilt: IX, Sayı: 224, İstanbul, 1956.)

²⁷⁷ Ebül'ulâ Mardin, **a.g.e.**, s. 12.

²⁷⁸ İsmet Sungurbey, “Önsöz”, Ebül'ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s.XXXVII.

²⁷⁹ İsmet Sungurbey, **a.g.m.**, s. XV.

²⁸⁰ “Ord. Prof. Ebul'ulâ Mardin Toprağa Verildi”, **Vatan**, 16 Ocak 1957, s.1, 5. Ebû'l-ulâ Mardin'in kabri Çiçekçi'deki Küçük Selimiye Cami karşısında bulunan aile haziresinde yer almaktadır. 13 Ocak 1957 tarihinde vefat eden Ebû'l-ulâ Mardin'in ismi (Ebû'l-ulâ Mardin'in öğrencilerinden olup Belediye Encümeni'nde görev yapmakta olan Erdoğan Adalı'nın teşebbüsüyle) Levent'te bir caddeye verilmiştir. (Cumhuriyet, 25 Ekim 1959.)

izlenimi edinilmektedir. Bunun nedeni, birtakım ‘cemiyyet kıymetlerinin’ yaşayan en önemli temsilcilerinden birinin kaybedilmiş olmasıdır. Eşref Edip, Ebû'l-ulâ Mardin'in vefatıyla birlikte bir devrin kapanmış olduğunu belirtmektedir:

*“Ebulula bey, her sınıf halka kendini beğendirdi, güzel bir nam bıraktı. Ne mutlu ona! Artık bir Ebul'ula daha yetişir mi? Hiç de zannetmiyorum. O, geçen asırların muhassal nezaket ve terbiyesi idi. Şimdi artık o devirler mazi oldu. O devirlerle beraber Allah'ın rahmetine kavuştu.”*²⁸¹

Eşref Edip'in bu satırları, Ebû'l-ulâ Mardin'in yakın dostlarından olan İbnü'l-emin Mahmut Kemal İnal'ın evindeki yazı odası ile ilgili Mithat Cemal'in yapmış olduğu tasvire benzemektedir. Mithat Cemal, “Bu odadan sokağa çıktığım zaman bir devrin cenaze namazından dönüyorum sanırdım”²⁸² demektedir. Sık sık bir araya gelen İbnü'l-emin Mahmut Kemal İnal ve Ebû'l-ulâ Mardin gibi şahsiyetler, ortaya koydukları eserlerin yanı sıra, varlıklarıyla dahi toplum yaşamımızda kültür kırılmasının önüne set çekerler. Ebû'l-ulâ Mardin'in vefatının ardından endişenin hâkim olması da, artık nesilden nesle geçmesi pek mümkün olmayan kültürel değerlerin yeniden üretilmeyecek olmasına ilişkin oluşan kaniyla alâkalıdır. “Türk cemiyyetlerini asırlarca müddet en büyük tehlikeler ve sarsıntılar karşısında yaşatan bir takım an'anelerin, üstün meziyetlerin yolunu modern hayatın bize geliş şekli kesmiştir, eski an'ane ve meziyetlerin nesilden nesle geçmesi tabii ve tam bir surette olmamıştır”²⁸³ diyen Ahmet Emin Yalman, Ebû'l-ulâ Mardin'in vefatının ardından şu satırları kaleme almıştır:

“Evvelki gün Profesör Ebul'ulâ Mardin'in cenazesinde herkes müttefikti. Merhumun aramızdan ayrılmasıyla geride bir boşluk kalmıştır. Türk cemiyyetinin iyi an'anelerinden, üstün vasıflarından mürekkep mânevi hazineden bir şeyler daha eksilmiştir. Çok sevdiğim nazik, mütevazı, kibar, olgun ilim adamımızı ebediliğe doğru olan seyahatte uğurlarken, kendi kendime soruyordum: Acaba neden yalnız bir tek kâmil insanın, nesil nesil hocalar yetiştiren üstün bir hocanın, eşi nadir bir hukukçunun, dini bütün bir müminin arkasından ağlamakla kalmıyoruz? Neden hepimiz birden bir boşluk hissi duyuyoruz, nesilden nesle

²⁸¹ “Ebülulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakimi Nasıl Çıkardık?”, **Sebilürreşad**, Cilt: 10, Sayı: 238, 1957, s. 201.

²⁸² Mithat Cemal Kuntay, **Mehmed Akif: Hayatı-Seciyesi-Sanatı**, 8. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, Mart 2011, s. 13.

²⁸³ Ahmet Emin Yalman, “Hocaların Hocası”, **Vatan**, 17 Ocak 1957, s. 1, 5.

tamamiyle geçtiğine inanmadığımız bir takım cemiyet kıymetlerinin neden matemi içindeyiz?”²⁸⁴

Ahmet Emin Yalman ile aynı düşünceleri paylaşan bir diğer isim de Cemalettin Yavaşca’dır:

“Çok değişmiş olan cemiyet hayatımızda, Ebulûlâ Bey, İstanbul Efendisi karakterinin son mümtaz simasıdır. Emsaline hürmet, herkese hüsnü muamele, talebelerine şefkat ve iltifat, sevimli yüzünde tebessüm, ef’al ve hareketinde incelik ve nezaket ile o, devri kadim efendisi tipinin son bir mümessili, bir kelime ile fazilet timsali idi.”²⁸⁵

Bu satırların Ebû’l-ulâ Mardin’in ardından yazılmış olması, Ebû’l-ulâ Mardin’in çok özel bir kişiliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ebû’l-ulâ Mardin ile ilgili yer verdiğimiz anekdotlar, kendisinin sahip olduğu kişiliği anlayabilmemize yardımcı olsa da, iki hususun bilhassa vurgulanması gerektiği düşüncesindeyiz.

Ebû’l-ulâ Mardin, “ ‘Müslüman, dünyanın en temiz ve nazik adamıdır’ anlayışının bir örneği”dir.²⁸⁶ Kendisiyle yapılan bir röportajda Türkân Mardin, babasıyla ilgili olarak “Ebul’ula Mardin’in terbiye ve nezaketi o kadar üst seviyedeydi ki, bazı tanıdıklarımız bu ince hareket karşısında mahcup oldukları yolunda sözler söylerlerdi. Babam oturduğu odaya kendisinden yaşça çok küçük birisi gelse bile, selamlamak için oturduğu yerden ayağa kalkardı. Çocuklara da son derece saygılı ve sevgi dolu davranırdı. Kendi yetiştirdiği bazı öğrencilerine bile sanki kendi hocasıymış gibi son derece saygı gösterirdi. Çok saygılı ve kibar bir insandı”²⁸⁷ ifadelerini kullanmaktadır. Yalman da Ebû’l-ulâ Mardin’in eski Türk terbiyesinin en mükemmel temsilcilerinden biri olduğunu dile getirmektedir:

²⁸⁴ Ahmet Emin Yalman, “Hocaların Hocası”, **Vatan**, 17 Ocak 1957, s. 1, 5.

²⁸⁵ Cemalettin Yavaşca, “Büyük Kaybımız: Hocaların Hocası Ord. Prof. Ebulûlâ Mardin”, **İktisadi Yürüyüş Mecmuası**, Yıl: 18, Sayı: 345, s. 8.

²⁸⁶ Aydın Bolak, **Ebu’l-ulâ Mardin**, IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148

²⁸⁷ Havva Lakutoğlu, “Kerimeleri Türkân Mardin’in Gözünden Aile Babası Ebül’ülâ Mardin”, **Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebül’ûla Mardin**, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 11.

“Eski Türk terbiyesinin ne demek olduğunu anlamak için Ebul’ulâ Mardin ile görüşmek kaftıydı. Tamamiyle samimi olan tevazuu ve inceliğiyle size tam bir huzur ve haz hissi verirdi. Onunla konuşurken, şunu hissederdiniz ki eski Türk terbiyesinin son mükemmel temsilcilerinden birinin karşısındasınız ve onun temsil ettiği güzel ve ileri an’anelerin gevşemesi ve kuruması cemiyetimiz için büyük bir zarar olacaktır.”²⁸⁸

Ebû’l-ulâ Mardin’in şahsiyeti ile ilgili olarak sıklıkla dile getirilen özelliklerden biri de inanmış olduğu dinî değerlere her dönemde sahip çıkabilmiş olmasıdır.²⁸⁹ Ebû’l-ulâ Mardin’in ibadete çocuk yaşta başlamış olduğunu ve vefatına kadar bırakmadığını²⁹⁰ belirten Sungurbey, hocası için: “Tam bir Müslüman olan Ebül’ulâ Mardin bütün hayatı boyunca Kur’anı Kerîm’in ve Hazreti Peygamber (S.A.)’in gösterdiği din ve ahlâk yoluna harfiyyen bağlı kalmış, bütün hayatında Hazreti Peygamber (S.A.)’yi önder bilmiş ve örnek tutmuştur” demektedir.²⁹¹ Kendisiyle yapılan bir röportajda da ‘Ahlâklı insan kime dersiniz?’ sorusuna Ebû’l-ulâ Mardin, ‘Kur’anın anlattığı ve anlattığı mânâdaki adama derim’²⁹² sözleriyle cevap vermektedir. Ebû’l-ulâ Mardin’in sıklıkla dile getirilen nezaketi de kendisinin Müslümanlık anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu hususta Sungurbey, hocası ile ilgili olarak “Hazreti Peygamberin dünyanın en nazik insanı olduğunu, hiç kimseye mübarek yüzünü çevirmeden hitab etmediğini belirtirler, kendileri de herkese gülyüzle ve en büyük nezaketle davranırlardı”²⁹³ demektedir.

Eski Türk terbiyesinin son temsilcilerinden olan Ebû’l-ulâ Mardin’in vefatı ile birlikte Osmanlı’nın son döneminin kültür ikliminde yetişmiş neslin en kıymetli örneklerinden biri daha kaybedilmiştir. Bugün ise Ebû’l-ulâ Mardin’in şahsiyeti hakkında fikir sahibi olmak, ne yazık ki, sayısı oldukça az olan hatıralar aracılığıyla

²⁸⁸ Ahmet Emin Yalman, “Hocaların Hocası”, **Vatan**, 17 Ocak 1957, s. 1, 5.

²⁸⁹ Türkân Mardin, hayatında asla alkol kullanmamış olan babasının, Kocataş Yalısı’nı ziyaret eden Mustafa Kemal Atatürk için verilen yemeğe masada içki bulunması sebebiyle katılmadığını belirtmektedir. (Havva Lakutoğlu, “Kerimeleri Türkân Mardin’in Gözünden Aile Babası Ebül’ulâ Mardin”, **Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebül’ulâ Mardin**, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 12.)

²⁹⁰ Ebu’l-ulâ Mardin’in vefat ettiği güne dair kızları Türkan Mardin, “13 Ocak 1957 Pazar günü, akşam namazını kıldıktan sonra vefat etmiştir. Her zaman Allah’a ‘üzerimde kaza namazı kalmasın’ diye dua ederdi” demektedir. (Havva Lakutoğlu, a.g.y., s. 15.)

²⁹¹ İsmet Sungurbey, “Önsöz”, Ebül’ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XV.

²⁹² Selma Yazoğlu, “Ord. Prof. Ebul’ulâ Mardin: O Unutulamıyacak İdeal Bir İnsandır”, **Yirminci Asır**, Sayı: 232, 1957, s. 25.

²⁹³ İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XVII.

mümkün olabilmektedir. ‘Ebû’l-ulâ Mardin’ isminin bugün hâlâ anılıyor olması ise, bilhassa Cumhuriyet döneminde kendisinin ortaya koymuş olduğu eserler nedeniyledir. Özellikle ‘Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa’ ve ‘Huzûr Dersleri’ adlı eserler, kendisini anlayabilmek için bizlere en azından bir temel teşkil etmektedir.

Ebû’l-ulâ Mardin Cumhuriyet döneminde oldukça temkinli bir tutum sergilemiştir. Bunun en açık örneği, imparatorluk döneminden farklı olarak, yeni dönemde siyasetten uzak durmaya çalışmasıdır. Kendisinin bu tavrı, son derece bilinçli olarak yapılmış bir seçimi yansıtmaktadır. Ebû’l-ulâ Mardin yeni dönemin ilk yıllarında daha geri plânda dursa da, yaşamının son döneminde hazırlamış olduğu ‘Huzûr Dersleri’ adlı eseriyle Osmanlı ulemasına yeniden hayat vermiştir. ‘İlmiyye Sâlnâmesi’nden yaklaşık 40 yıl sonra yayınlanan ‘Huzûr Dersleri’ Ebû’l-ulâ Mardin’in çalışmaları açısından bir sürekliliği de ifade etmektedir. Ulema hâl tercümesi yazma faaliyetine uzunca bir aradan sonra devam edebilen ve imparatorluk döneminde yayınlamış olduğu ‘İlmiyye Sâlnâmesi’nin ardından Cumhuriyet döneminde hazırladığı ‘Huzûr Dersleri’ ile bir devamlılık sağlayan Ebû’l-ulâ Mardin’in Cumhuriyet dönemindeki hukuk çalışmaları ise imparatorluk döneminden oldukça farklı bir yön izlemiştir.

Osmanlı medeni kanununun Avrupa’daki medeni kanunlarla uyumlu hale getirilmesi düşüncesinin söz konusu edildiği bir dönemde, Eşref Edip ile beraber kuruculuğunu üstlenmiş olduğu Sırât-ı Müstakîm dergisinde yayınlanan ‘Şeriata Hizmet: Mecelle Cemiyeti’ başlıklı makalesinde Mecelle’nin genişletilerek yeniden oluşturulması fikrinin savunuculuğunu üstlenen Ebû’l-ulâ Mardin’in tutumu, Fransız Medeni Kanunu’nun iktibas edilmesi fikrinin dile getirildiği dönemde Ahmet Cevdet Paşa’nın geliştirmiş olduğu tutum ile benzerlik taşımaktadır. Ancak, yeni dönemde Türk Medeni Kanunu’nun kabul edilmesi radikal bir şekilde gerçekleştiğinde Ebû’l-ulâ Mardin’in de üyesi bulunduğu Vâcibat Komisyonu daha önce lağvedilmiş ve Ebû’l-ulâ Mardin, kurulan yeni komisyonda çok daha etkisiz bir konuma sahip olmuştur. Adliye Bakanı Mahmut Esat Bozkurt’un “kanunlarımızı oldukları gibi

Batı'dan almak zorundayız”²⁹⁴ sözleriyle ifade ettiği fikre karşı durmanın pek bir anlam taşımayacağına farkında olan Ebû'l-ulâ Mardin, erken Cumhuriyet dönemini Hukuk Fakültesi'nde medeni hukuk hocası olarak geçirecektir. ‘Hukuku Medeniye Dersleri’nde yeni medeni kanunun hükümleri ile İslâm hükümleri arasındaki benzer noktaları ön plâna çıkaran Ebû'l-ulâ Mardin, hüsnü niyetin zabıta halinde medeni kanunda yer alması, hâkimlere hak ve nısfet kaidelerine uymak şartıyla geniş takdir yetkisi verilmesi gibi medeni kanunun bazı ana kaidelerini de övecektir. Ebû'l-ulâ Mardin, Türk Medeni Kanunu'nun kabulünden ancak yirmi yıl sonra (1946) yayınlamış olduğu ‘Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa’ adlı eserinde “Bir Garp medeni kanunu mu iktibas olunacaktı, yoksa kendi duygularımıza, örflerimize, telâkkilerimize, bünyemize uygun, öz, millî bir kanun mu yapılacaktı?”²⁹⁵ sözleriyle Batı'dan medeni kanun alma fikrinin karşısında olduğunu dolaylı yoldan ifade edebilmiştir. Ebû'l-ulâ Mardin'in, emekliliğinden sonra hukuk sahasında çalışmayarak, ilmiye sınıfının son temsilcilerinden biri olduğunu hatırlatırcasına, yaşamının son döneminde ‘Huzûr Dersleri’ üzerinde yoğunlaşması ve manevi olarak “son yedi yıl yeniden canlandırdıkları ‘Huzûr Dersleri’ âleminde yaşaması”²⁹⁶ kanaatimizce kendisinin bu alanda hukuk sahasına nazaran çok daha faydalı olabileceğini düşünmüş olmasındandır.

²⁹⁴ Mahmut Esat Bozkurt, “Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?”, **Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 11.

²⁹⁵ Ebû'l-ulâ Mardin, **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 46.

²⁹⁶ İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXVII.

SONUÇ

Bu çalışmada pek çok faaliyeti göz ardı edilerek, daha çok bir medeni hukuk hocası olarak ismi anılan Ebû'l-ulâ Mardin'in dikkate değer olan yaşam öyküsünün yeniden oluşturulması amaçlanmıştır. Ebû'l-ulâ Mardin, ülkemizde önemli bir medeni hukuk hocası olarak tanınmasının yanı sıra; Sırât-ı Müstakîm dergisinin Eşref Edip ile beraber kuruculuğunu üstlenen, Babanzade Ahmet Naim ve Bereketzade İsmail Hakkı'nın de yazarlık yaptığı Kelime-i Tayyibe isimli dergiyi yayımlayan, Meşihat Mektupçuluğu döneminde 'İlmiyye Sâlnâmesi' eserinin ortaya çıkmasını sağlayan ve yaşamının son döneminde de 'Huzûr Dersleri' isimli eseri kaleme alan önemli bir âlimdir. Bununla birlikte imparatorluk dönemi faaliyetleri ile yaşamının son döneminde ortaya koyduğu 'Huzûr Dersleri'nin göz ardı edilmesi, Ebû'l-ulâ Mardin'in yaşamı boyunca sahip olduğu çabanın kavranabilmesine izin vermemektedir.

Ebû'l-ulâ Mardin, daha önceleri beraber çalıştığı pek çok düşünürün erken Cumhuriyet döneminde üniversiteden uzaklaştırılmasına, yayın hayatına son vermek zorunda kalmasına ve hatta yargılanmasına şahit olması sonucu bu dönemde çok ihtiyatlı bir tutum sergilemiştir. Ebû'l-ulâ Mardin'in yaşamı, bir son dönem Osmanlı âliminin kendisini ifade edememesini ancak yaşamının son yıllarında, ilerleyen yaşına rağmen, telâfi etmek için çalışmaya başlamasının hikâyesidir. Dolayısıyla Ebû'l-ulâ Mardin'den sadece Cumhuriyet döneminde üniversitede görev yapmış bir hukuk hocası olarak bahsetmek doğru değildir. Çalışmamızda Ebû'l-ulâ Mardin'in imparatorluk dönemindeki faaliyetleri ile son dönem çalışmaları üzerinde bilhassa durmamız bu yanlış telâfi edebilmeye yönelik çabamız ile ilgilidir.

Çalışmamızın ilk bölümünde Ebû'l-ulâ Mardin'in annesi Behice Hanım'ın mensup olduğu Hâdimîler, babası Yusuf Sıtkı Efendi'nin mensup olduğu Mardinîzâdeler ve kayınpederi Necmeddin Molla Kocataş'ın mensup olduğu Turşucuzâdeler'den bahsetmemizin yanı sıra öğrenim hayatına da yer vermemiz, Ebû'l-ulâ Mardin'in yaşam öyküsünü daha doğru bir şekilde anlayabilmemize imkân vermesi nedeniyledir. Hem anne ve baba tarafından ulema ailesine mensup olması, hem de klâsik tarzda eğitim alması Ebû'l-ulâ Mardin'in yetişmesinde önemli bir yere sahiptir. 'İlmiyye Sâlnâmesi'nin ortaya çıkmasında rol üstlenmesi ve 'Huzûr

Dersleri'ni yayınlamasının yanı sıra Meşihat dairesinde de görev alması, Ebû'l-ulâ Mardin'in iki önemli ulema ailesine mensup olması ve klâsik tarzda eğitim almış olması ile yakından ilgilidir. Mekteb-i Hukuk'taki öğrenim hayatında son derece başarılı olması ise Ebû'l-ulâ Mardin'in imparatorluk ve Cumhuriyet dönemlerinde saygın bir hukuk hocası olarak görev almasına imkân sağlamıştır. Bununla birlikte Ebû'l-ulâ Mardin'in Cumhuriyet döneminde statü kaybına uğramayarak 1933 Reformu'nda dahi tasfiyeye uğramamış olmasında, kanaatimizce Necmeddin Molla Bey'in geliştirmiş olduğu politik ilişkilerin de hayati bir rolü vardır. 1933 Üniversite Reformu da dâhil olmak üzere Ebû'l-ulâ Mardin'in hiçbir dönem tasfiye edilmemiş olması köklü bir ulema aileden gelmesinden ziyade, Necmeddin Molla Kocataş'ın damadı olması ile de yakından ilgilidir. Ahmet Rıza, Talat Paşa, Mustafa Kemal, Fethi Okyar, Şemseddin Günaltay, Celal Bayar gibi kişilerle yakın ilişkisi bulunan Kocataş'ın saygınlığı farklı dönemlerde de devam etmiştir. Necmeddin Molla Bey ile kurmuş olduğu ilişkinin mevcudiyeti, Ebû'l-ulâ Mardin'in Cumhuriyet döneminde tasfiyeye uğramamasında önemli bir etkidir.

Ebû'l-ulâ Mardin'in, erken Cumhuriyet dönemini statü kaybı yaşamadan geçirmesinin temel sebebi bu dönemde son derece temkinli bir tutum sergilemesidir. Erken Cumhuriyet döneminde hem bilim adamları hem de yazarlar üzerinde tesis edilmeye çalışılan ve büyük ölçüde başarılı olunan baskı ortamı, pek çok düşünürün uzun yıllar yayın yapamamasının en başta gelen sebebidir. Bu düşünürlere Ebû'l-ulâ Mardin de dâhildir. Öğrencisi Cemil Tansı tarafından tutulan ve neşredilen ders notları haricinde Ebû'l-ulâ Mardin, 1940'lı yıllara değin önemli bir eser ortaya koymamıştır. Milli Mücadele döneminde Ankara yanlısı tutumuyla tanınan ve Misâk-ı Milî belgesinde imzası bulunan milletvekillerinden biri olan Ebû'l-ulâ Mardin, yeni devletin kurulması sonrasında uzun süre önemli bir yayın yapmamıştır. Ebû'l-ulâ Mardin'in eser ortaya koymadığı dönem, Milli Mücadele yıllarında Ankara'da bilfiil görev alan Eşref Edip'in, Sebilürreşad'ı bir daha çıkarmaması koşuluyla İstiklâl Mahkemesi'nden beraat edebildiği (1925) erken Cumhuriyet dönemidir. Sebilürreşad dergisi yazarlarından ve huzûr dersi hocalarından olan İskilipli Âtîf Efendi'nin yaşamına da yine bu dönemde son verilecektir. Sırât-ı Müstakîm dergisinde 'Şeriata Hizmet: Mecelle Cemiyeti'ni yazan, Meşihat

Müsteşarlığı döneminde Mecelle Cemiyeti'nin yeniden faaliyete geçmesi için çaba sarf eden Ebû'l-ulâ Mardin'in bu koşullar altında aktif bir yayın hayatına sahip olmasını düşünmek elbette mümkün değildir.

Erken Cumhuriyet döneminde mevcut siyasete karşı alenen muhalif bir tutum sergilemeyen Ebû'l-ulâ Mardin, bu dönemde hukuk alanı dışında ilmî bir faaliyette bulunmayacaktır. Bununla birlikte Ebû'l-ulâ Mardin'in, devrinin en iyi hukukçularından biri olması ona yeni medeni kanunun hazırlanması aşamasında önemli bir rol üstlenmesine imkân tanımamıştır; bunun sebebi İslâm Hukuku temellerine dayanan gelişimci bir kanunlaştırma fikrinin bu dönemde makul karşılanmamasıdır. Nitekim Ebû'l-ulâ Mardin'in de üyesi bulunduğu Vâcibat Komisyonu'nun lağvedilmesi buna işaret etmektedir. Vâcibat Komisyonu ile Tâdil-i Kavânin Komisyonları'nın kapatılmasının ardından yeni medeni kanunun hemen hemen tamamı İsviçre Medeni Kanunu'ndan çevrilerek kabul edilecektir.

Yeni medeni kanunun bazı yönlerini gerçekten tasvip eden, bununla birlikte İslâm hükümleri ile bağdaşan hükümlerinin üzerinde bilhassa durmaktan da vazgeçmeyen Ebû'l-ulâ Mardin'in bu tutumu, kendisinin imparatorluğun son dönemindeki çabasının yeni dönemdeki tezahürüdür. Sırât-ı Müstakîm dergisinde kaleme almış olduğu yazılarda İslâm hukuku temelli bir kanunlaştırmanın önemi üzerinde duran Ebû'l-ulâ Mardin, Meşihat Müsteşarlığı yaptığı dönemde de Mecelle Cemiyeti'nin yeniden işler hale getirilmesi için çaba sarf etmiş; ancak bu konuda netice alamamıştır. Ebû'l-ulâ Mardin'in yeni dönemde medeni kanun ile ilgili olarak İslâm hukukuna sıklıkla atıf yapması, imparatorluk dönemindeki bu çabasıyla yakından alakalıdır.

Önemli olan bir diğer husus, farklı memleketlerin medeni kanunlarından da yararlanmaya yönelik bir gayreti olan Vâcibat Komisyonu'nun çabasının, Ebû'l-ulâ Mardin'in Sırât-ı Müstakîm dergisinde Alman medeni kanununun kimi hükümlerinden yararlanılabileceğine yönelik sözleriyle paralellik taşımasıdır. Ancak, Vâcibat Komisyonu'nun lağvedilmesinin ardından yeni medeni kanunun büyük ölçüde İsviçre Medeni Kanunu'ndan iktibas edilerek hazırlanması sonrasında Ebû'l-

ulâ Mardin, yeni Medeni Kanun'un İslâm hukuku ile örtüşen hükümlerinden bahsetmekle iktifa edecek, dönemin koşulları dolayısıyla açık bir şekilde muhalif tutum sergilemeyecektir. Ebû'l-ulâ Mardin, yabancı bir ülkeden medeni kanun alma fikri ile ilgili kanaatini 'Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa' adlı eserinde bir kez daha dile getirecektir.

Erken Cumhuriyet döneminde sadece hukukçu olarak tanınmayı tercih eden ve geçmiş dönem mesaisini söz konusu etmeyen Ebû'l-ulâ Mardin, ancak 1940'lı yılların sonunda yayınladığı 'Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa' adlı çalışmasında Batı'dan medeni kanun alma fikrinin karşısında olduğunu dolaylı yoldan ifade edecek ve Fransız Medeni Kanunu'nun iktibas edilmesi fikrinin gündemde tutulduğu bir dönemde Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecelle Cemiyeti ile birlikte Mecelle'yi oluşturma çabasının önemine vurgu yapacaktır. Sırât-ı Müstakîm dergisinde 1912 senesinde yayınlamış olduğu 'Şeriata Hizmet: Mecelle Cemiyeti' isimli yazısının üzerinden otuz sene geçmesinin ardından Ebû'l-ulâ Mardin, bu eseriyle Mecelle Cemiyeti'nin âzâlarının hâl tercümelerine de yer verecektir. Ebû'l-ulâ Mardin'in çalışmaları açısından bu durum, bir süreklilik arz etmektedir.

'Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa' adlı eseriyle Ebû'l-ulâ Mardin, 'İlmiyye Sâlnâmesi'nin ardından ulema hâl tercümesi yazma faaliyetine de yeniden başlayacaktır. Mecelle Cemiyeti âzâları dâhil olmak üzere kırk civarında hâl tercümesi kaleme alan Ebû'l-ulâ Mardin, bu eserin yayınlanmasından birkaç sene sonra ise ulema hâl tercümeleri sahasında çok daha kapsamlı bir çalışma olan 'Huzûr Dersleri' adlı eseri yayınlayacaktır. 'Huzûr Dersleri', Ebû'l-ulâ Mardin'in son çalışması olmasının yanı sıra, ilmiye sınıfı ile ilgili ortaya konmuş en önemli eserlerden biridir. Erken Cumhuriyet döneminde hukukçuluğu dışında kalan ilmî kabiliyetini hissettirmeyen; ancak 'Huzûr Dersleri'yle hukuk sahasının tamamen dışında çalışmaya başlayan Ebû'l-ulâ Mardin, bu eseriyle kendisini yeniden ifade etme imkânı bulmuş ve ilmiye sınıfının son temsilcilerinden biri olduğunu yeniden hatırlatmıştır. Ebû'l-ulâ Mardin bu eseriyle geleneksel ulemayı da sahiplenmekte ve yüceltmektedir. 'Huzûr Dersleri', bir son dönem Osmanlı âliminin geçmişte kalmış

pek çok âlimi yeniden hatırlatmaya yönelik çaba göstermesi ve yaşamının son döneminde yine onların yanında saf tutmaya çalışmasının bir ifadesidir.

Osmanlı ilmiye teşkilâtının en önemli müesseselerinden biri olan huzûr dersleri ile ilgili ayrıntılı bilgi verilen ve bu derslere katılan muhatap ve mukarrirlerin hâl tercümeleri okuyucuyla paylaşılan ‘Huzûr Dersleri’; Osmanlı ulemasının yeniden canlandırıldığı, ihya edildiği bir eserdir. Huzûr dersleri konusu, Ebû'l-ulâ Mardin'e pek çok âlimi bir arada tanıtabilmesine imkân veren bir çerçeve sunmuştur. Ebû'l-ulâ Mardin, bu çerçeve içinde Cumhuriyet dönemine kadar faaliyette bulunmuş birçok seçkin hocayı anabilmiş ve onların hâl tercümelerini yazma çabası içine girmiştir. Bu faaliyet, bir son dönem Osmanlı âlimi olan Ebû'l-ulâ Mardin'in uzun bir aradan sonra yeniden farklı bir iklimde yaşamasına vesile olmuş, Sungurbey'in ifadesiyle Ebû'l-ulâ Mardin son yedi yıl yeniden canlandırdığı huzûr dersleri âleminde yaşamıştır. II. Murad Devri'nden başlayarak tüm Osmanlı şeyhülislâmlarını bizlere fetvalarıyla birlikte tanıtan ‘İlmiyye Sâlnâmesi’nin hazırlanması ile girilen yol, ‘Huzûr Dersleri’ ile tamamlanmış gibidir.

Çalışmamızın son bölümünde üzerinde durmaya çalıştığımız ‘Huzûr Dersleri’nin Ebû'l-ulâ Mardin tarafından yazılmış olması önemli bir husustur. Bu eserin yazılmasının arka plânında Ebû'l-ulâ Mardin'in klâsik tarzda icazet alması, Meşihat Mektupçuluğu döneminde İlmiyye Sâlnâmesi'nin yayınlanabilmesi için büyük bir çaba sarf etmesi ve pek çok değerli âlim yetiştiren iki önemli aileye mensup olmasının önemli bir yeri vardır. Bununla birlikte ‘Huzûr Dersleri’, yeni dönemde önemli bir statü kaybı yaşamış son dönem Osmanlı ulemasının itibarının yeniden iade edilmesi düşüncesiyle ortaya konmuş bir eserdir. Bu eseri meydana getirebilmek için Ebû'l-ulâ Mardin'in yaşamının son döneminde büyük bir gayretle çalışması gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Önemli bir toplumsal zümre olan ilmiye sınıfına mensup pek çok âlimin hâl tercümesi Ebû'l-ulâ Mardin'in çabası sonucu ortaya konabilmiştir. Ebû'l-ulâ Mardin, ‘Huzûr Dersleri’ ile birlikte son dönem Osmanlı ulemasına mensup pek çok âlimin hatırasını canlandırmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi: “Sırat-ı Müstakim”, **Tercüman-ı Hakikat**, 3 Şaban 1326 / 17 Ağustos 1324 / 30 Ağustos 1908. (aktaran: İsmail Kara, “Sırat-ı Müstakim/Ahmet Midhat Efendi”, Suat Mertoğlu, **Sırat-ı Müstakim Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008.
- Akgündüz, Ahmet: “Ahmet Cevdet Paşa ve Kanunlaştırma Hareketleri”, **Ahmet Cevdet Paşa (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)** Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Akpınar, Turgut: **İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız ve Kültürümüze Katkısı Olmuş Yabancı Bilginler**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, Temmuz 2004.
- Akpolat-Davud Yıldız: “II. Meşrutiyet Dönemi Sosyolojisinin Kaynakları II: İslâm Mecmuası”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı:45, Mart-Nisan 1997.
- Akyol, Taha: **Atatürk’ün İhtilal Hukuku**, İstanbul, Doğan Kitap, 2012.
- Akyol, Taha: **Medine’den Lozan’a**, 2. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, Aralık 1996.
- Albayrak, Sadık: **Türkiye’de Din Kavgası**, İstanbul, İleri Sanat Matbaası, 1973.
- Albayrak, Sadık: **Yürüyenler ve Sürünenler**, 3. bs., İstanbul, Şamil Yayınevi, 1984.
- Altan, Çetin: “Bir Dalda İki Ceviz, Aramız Derya Deniz”, **Milliyet**, 18 Mayıs 2002, s. 4.
- Arabacı, Caner: “Eşref Edip Fergan ve Sebilürreşad Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslâmcılık**, Cilt 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Aralov, Semyon İvanoviç: **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923**, Çev. Hasan Âli Ediz, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Nisan 2010.

- Artunkal, Gülseren: “Hayatı ve Eserleriyle Babam Ülken”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı: 17, 1979.
- Ataay, Aytekin: “Neden İsviçre Medeni Kanunu?”, **İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü: Medenî Kanun 50. Yıl Sempozyumu**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1978.
- Atatürk, Gazi M. Kemal: **Söylev**, Yay. Haz.: Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, y.y., Cumhuriyet Kitapları, t.y.
- Ayverdi, İlhan: **Asırlar Boyunca Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Yay. Haz.: Kerim Can Bayar, 2. bs., İstanbul, Kubbealtı Yayınları (Milliyet Özel Baskısı) Kasım 2011.
- Bakırcı, Mustafa: **İkinci Meşrutiyet Dönemi İslâm Mecmuası’nda Din Sosyolojisi Konularıyla İlgili Tartışmalar**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2001.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı: **Hayatım**, Yay. Haz.: Ali Y. Baltacıoğlu, İstanbul, Dünya Yayınları, Ekim 1998.
- Bardakçı, Murat: “İşte Başbakanın Babasının İlan Ettiği Cihad Fetvası”, **Habertürk Gazetesi**, 06 Ekim 2013.
- Bardakçı, Murat: “Müziğin Büyük Üstadı Arif Mardin, Hazreti Muhammed’in Soyundandı”, **Hürriyet**, 09 Temmuz 2006.
- Bardakçı, Murat: “İşte, Türkiye’nin kuruluş belgesi olan Misak-ı Millî’nin orijinali”, **Habertürk Gazetesi**, 23 Nisan 2014.
- Başgil, Ali Fuad: **Hâtıralar**, 4. bs., İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2007.
- Başgil, Ali Fuad: “Önsöz”, **Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- Bein, Amit: **Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Faileri ve Geleneğin Muhafızları**, Çev. Bülent Üçpınar, Yay. Haz.: Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Kitap Yayınevi, Ocak 2013.

- Benhür, Çağatay: “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 24, Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2008.
- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz.: Ahmet Kuyaş, 12. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2008.
- Bilsel, Cemil: “Öğrenirken ve Öğretirken Beraber”, **Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebül’ula Mardin’e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- Bolak, Aydın: **Ebu’l-ulâ Mardin**, IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148
- Bozkurt, Gülnihal: **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Bozkurt, Mahmut Esat: “Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?”, **Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- Burhan Asaf: “Arkada Kalan Darülfünun”, **Kadro Dergisi**, Sayı:8, Ağustos 1932.
- Çağırıcı, Lokman: “Takdim”, **Sırâtımüstakîm-Sebîlürreşâd Külliyyâtı Neşri**, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013.
- Çavdar, R. Tûba: **İslâm Mecmuası’nın Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basın-Yayın Yüksek Okulu Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul, 1988.
- Demirtaş, Aydın: **Sosyolojik Açından 1933 Türk Üniversite Reformu**, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, Bursa, 2010.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski ve Yeni Harflerle**, Yay. Haz.: Aydın Sami Güneçal, 24. bs. Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007.
- Düzdağ, Ertuğrul: “Önsöz”, **Sırâtımüstakîm-Sebîlürreşâd Külliyyâtı Neşri**, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013.

- Eğribel, Ertan: **Toplum Çözümleri ve Hukuk Olayı**, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 1996.
- Emiroğlu, Ünal: **Atatürk İnkılâplarının Ayrılmaz Bir Parçası Olarak Medenî Hukuk Reformu**, Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji Programı, İstanbul, 1987.
- Erişirgil, Mehmet Emin: **İslâmcı Bir Şairin Romanı: Mehmet Akif**, Yay. Haz.: Aykut Kazancıgil, Cem Alpar, 3. bs., Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Aralık 2006.
- Ertur, Esat: **Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kâmil Ertur'un Anıları)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Eski Bir Öğretmen: “Aziz Hocamız Ebül’ulâ Mardin’i de Kaybettik”, **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1957.
- Eşref Edib: “Ebülulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakimi Nasıl Çıkardık?”, **Sebilürreşad**, Cilt: 10, Sayı: 238, 1957.
- Eşref Edib: “Sebilürreşad’ın Ellinci Yıldönümü”, **Sebilürreşad**, Cilt:XII, Sayı: 276, İstanbul, 1958.
- Eygi, Mehmet Şevket: “Artık Onlar Yok”, **Milli Gazete**, 07 Mart 2009.
- Felek, Burhan: “Bir Hâtra”, **Cumhuriyet**, 07 Aralık 1956, s. 3.
- Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow: “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1976.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri: “Medeni Kanunumuz Etrafında Bazı Sosyolojik Meseleler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XIII, Sayı: 1, Mart 1958.
- Gökbilgin, M. Tayyib: “Ulema”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi**, 13. Cilt, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Gün, Fahrettin: **Sebilürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İslâmcılara Göre Din, Siyaset ve Lâiklik (1948-1954)**, İstanbul, Beyan Yayınları, Temmuz 2001.

- Hatemi, Hüseyin: “19. Yüzyılda Medreseler”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 2. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- Hirsch, Ernst E.: **Hâtıralarım**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1985.
- İhsanoğlu,
Ekmeleddin: **Darülfünun: Osmanlı’da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010.
- İnal, İbnülemin
Mahmut Kemal: **Son Asır Türk Şairleri III**, 3. bs., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1988.
- İpşirli, Mehmet: “Ramazanda Huzur Dersleri”, **Din ve Hayat (İstanbul Müftülüğü Dergisi)**, Sayı: 5, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Matbaası, 2008.
- İsmail Hüsrev: “Milli Kurtuluş Devletçiliği”, **Kadro Dergisi**, Sayı 18, Haziran 1933.
- Kara, İsmail: **Rize Müftülerinden Yusuf Karali Hoca**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012.
- Kara, İsmail: “Ebülûla Mardin’in Ulema Haltercümelerine Dair Çalışmaları”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt 16, Sayı 31, 2011.
- Kara, İsmail: “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İslâmcılık Tartışmaları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 5. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y.
- Kaya, Tülay: “Eserlerinden ve Yakınlarının Yazdıklarından Hareketle Ziya Gökalp Üzerine Biyografik Notlar”, **Ziya Gökalp**, Ed.: Korkut Tuna, İsmail Coşkun, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Kaynaradağ, Arslan: “Hilmi Ziya Ülken’in Düşünce Tarihi ile İlgili Çalışmaları”, Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 8. bs., y.y., Ülken Yayınları, 2005.
- Koç, Alaaddin: **Mehmet Şemseddin Günaltay’ın Laiklik Anlayışı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

- Koçak, Birgül: **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı-Türk Aydınında Batı Eleştirisi: Sırat-ı Müstakim Örneği**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 2010.
- Koyuncu, Nuran: “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: XVI, Sayı:3, 2012.
- Kuntay, Mithat
Cemal: **Mehmed Akif: Hayatı- Seciyesi- Sanatı**, 8. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, Mart 2011.
- Lakutoğlu, Havva: “Kerimleri Türkân Mardin’in Gözünden Aile Babası Ebül’ulâ Mardin”, **Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebül’ûla Mardin**, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev.: Boğaç Babür Turna, III. Edisyon, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008.
- Manastırlı İsmail
Hakkı Efendi: “Mevâ’ız”, **Sırât-ı Müstakim**, 7. Sayı, 12 Ramazan 1326-25 Eylül 1324-08 Ekim 1908 (Sırâtımüstakîm-Sebîlürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013)
- Mardin, Ebulûla: “Dinde İkrâh Yoktur”, **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan’a Armağan**, İstanbul, Maarif Basımevi, 1950-1955.
- Mardin, Ebül’ulâ: “Fetva”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi**, 4. Cilt, İstanbul, Maarif Basımevi, 1964.
- Mardin, Ebül’ulâ: **Huzur Dersleri**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951.
- Mardin, Ebül’ulâ: **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966.
- Mardin, Ebül’ulâ: **Kat Mülkiyeti**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1948.
- Mardin, Ebül’ulâ: “Mecelle”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi**, 7. Cilt, İstanbul, Maarif Basımevi, 1957.
- Mardin, Ebül-ulâ: **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011.
- Mardin, Yusuf: “İbnülemin’le Mısır Yollarında...”, **Yıllarboyu Tarih**, Cilt:8, Sayı:1, İstanbul, Ocak 1982.

- Mardin, Yusuf: **Kocataş Yalısı Anılarım**, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2012.
- Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ: “Ali Mürteza Efendi Meselesi”, **Sırât-ı Müstakîm**, 42. Sayı, 06 Cemâziyelâhir 1327 - 11 Haziran 1325 - 24 Haziran 1909 (Sırâtımüstakîm-Sebîlürreşâd Külliyyâtı Neşri: 2.Cilt, İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Aralık 2012)
- Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ: “Muhtelit Mahkemeler”, **Sırât-ı Müstakîm**, 11. Sayı, 10 Şevval 1326 - 23 Teşrinievvel 1324 - 05 Kasım 1908 (Sırâtımüstakîm-Sebîlürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013)
- Mardinîzâde Ebu'l-ulâ: “Önsöz”, Serdengeçtízade Hüseyin Edip, **Mülkiyet Nehcinin Veche-i Tekâmülü**, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1339-1921.
- Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ: “Sûre-i Şûrâ”, **Sırât-ı Müstakîm**, 1. Sayı, 30 Receb 1326 -14 Ağustos 1324 - 27 Ağustos 1908 (Sırâtımüstakîm-Sebîlürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013)
- Mardinîzâde Ebu'l-ulâ: “Târîhî Bir Gece”, **Sırât-ı Müstakîm**, 21. Sayı, 21 Zilhicce 1326 - 01 Kânûnisâni 1324 - 14 Ocak 1909 (Sırâtımüstakîm-Sebîlürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013)
- Mardinîzâde Ebu'l-ulâ: “Şeriata Hizmet: Mecelle Cemiyeti”, **Sırât-ı Müstakîm**, Cilt: 3, 55. Sayı, 1325.
- Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ: “Tadil-i Kâvanin Komisyonlarını Teşkil Etmesi Tensib Olunan Heyetlerin Esamisi”, **Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt:2, Sayı:14, İstanbul, 1340-1342.
- Mardinî Zade Ebül'ula: **Hukuku Medeniye Dersleri Cilt I: Umumi Zabıtalara, Şahsın Hukuku**, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1928.
- Mardinî Zade Ebül'ulâ: **Medenî Hukuk Dersleri Cilt 3, Aile Hukuku**, İstanbul, Güneş Matbaası, 1934.
- Mertoğlu, Suat: **Sırât-ı Müstakim Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008.

- Ocak, Ahmet Yaşar: “II. Abdülhamit Dönemi İslâmcılığının Tarihî Arka Plânı: Klâsik Dönem Osmanlı İslâmına Genel Bir Bakış Denemesi”, **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994.
- Omay, Semiha: **Huzur Dersleri ile İlgili Konuşmalar**, İstanbul, Hüsniyat Matbaası, 1965.
- Onar, Sıddık Sami: “Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun bir Kısmının Codification’u Mecelle”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 20, Sayı: 1-4, 1955.
- Onar, Sıddık Sami: “Önsöz”, **Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebül’ula Mardin’e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- Ortaylı, İlber: “Takdim: Ahmed Cevdet Paşa ve Ebul’ulâ Mardin Hoca Hakkında”, Ebul’ulâ Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, 2. bs., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ocak 2009.
- Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, Cihan: “Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye’nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 29, 2011.
- Osmanoğlu: Ayşe: **Babam Sultan Abdülhamid**, 6. baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- Örsten Esirgen, Seda: “Osmanlı Devleti’de Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 29, 2011.
- Özmen, Meryem: **Ord. Prof. Dr. Ebul’ulâ Mardin ve Alım-Satım Akdinde Muhayyerliklere İlişkin Görüşleri**, Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2005.
- Polat, Esma: **Eşref Edip Fergan’ın Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara, 2011.

- Reisoğlu, Kemal: “Ebül’ulâ Mardin’in Şahsiyeti, Hayatı, Eserleri”, **İstanbul Barosu Dergisi**, Cilt: XXXI, Sayı: 3-4, Sermet Matbaası, Mart-Nisan 1957.
- Sayar, Ahmed
Güner: “Yusuf Mardin’e Dair Anılar: Bir Dostluğun Nişanesi Olan 25 Yıllık Mektuplaşmaların Hikayesi”, **Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebül’ûla Mardin**, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011.
- Schwarz, Andreas
B.: “Türk Borçlar Hukukuna Göre Akdin İhlâli Sebebiyle Fesih”, Çev.: Bülent Davran, **Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebül’ula Mardin’e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- Şeçkin, Recai: “Ebul’ulâ Mardin ve Eserleri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XIII, No: 2, Haziran 1958.
- Sezer, Baykan: **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Sungurbey, İsmet: **Ebû’l-ulâ Mardin**, İstanbul, Kültür ve Turizm ve Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Sungurbey, İsmet: **Ebül-ulâ Mardin**, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011.
- Sungurbey, İsmet: “Önsöz”, Ebül’ulâ Mardin, **Huzûr Dersleri**, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966.
- Şevket Süreyya: “Darülfünunun İnkılap Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı”, **Kadro Dergisi**, Sayı 14, Şubat 1933.
- Tâhirü’l-Mevlevî: **Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Yay. Haz.: Nurcan Boşdurmaz, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2012.
- Tunaya, Tarık
Zafer: **İslâmcılık Akımı**, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2007.
- Tunçomağ, Kenan: “Ord. Prof. Ebül’ulâ Mardin Beyefendi Kimdir?”, **Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebül’ûla Mardin**, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011.

- Turan, Ömer: “1926 Hukuk İnkilâbının Fikri Temelleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XI, Sayı:32, Ankara, Temmuz 1995.
- Türkdoğan, Orhan: “Gökalp Sosyolojisi’nde Aydın Sınıfın Yapısı”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi - 10 Sayı, 2005.
- Türköne, Mümtaz’er: **Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Ulunay, Ref’i Cevat: “İlmin Matemi”, **Milliyet**, 16 Ocak 1957, s. 3.
- Urhan, Vahit Cemil: **1908-1913 Tarihlerinde Girit Olayları**, Yüksek Lisans Tezi: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2006.
- Uyanık, Necmi: “Sarıklı Bir Türkçü Olarak Halim Sabit (Şibay) ve Türk Milliyetçiliğindeki Yeri (1883-1946)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 5. Sayı, Bahar 1999.
- Ülgener, Sabri F.: “Aydınlar Sosyolojisi ve Çağımız Aydını”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 35, Sayı: 1-4, Ekim 1975-Eylül 1976.
- Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 8. bs., y.y., Ülken Yayınları, 2005.
- Varlık, Bülent: “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet: “Gerçek Hukuk Bilgini Ebul’ulâ Mardin’den Anılar”, **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1982, s. 2.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet: “İsviçre Medeni Kanunu Karşısında Türk Medeni Kanunu”, **Medenî Kanununun XV. Yıl Dönümü İçin**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- Yakut, Esra: **Şeyhülislâmlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.
- Yalman, Ahmet Emin: “Hocaların Hocası”, **Vatan**, 17 Ocak 1957, s. 1, 5.

- Yavaşca, Cemalettin: “Büyük Kaybımız: Hocaların Hocası Ord. Prof. Ebulûlâ Mardin”, **İktisadi Yürüyüş Mecmuası**, Yıl: 18, Sayı: 345.
- Yavuz, Cevdet: “Ebül’ulâ Mardin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 10., İstanbul, 1994.
- Yavuz, Hulûsi: “Mecelle’nin Tedvîni ve Cevdet Paşa’nın Hizmetleri”, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.
- Yayla, Yıldızhan: “Adalet ve Yargı”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y.
- Yazgan, Çağdaş Ümit: **Türk Sosyolojisinde ‘Aydınlar’ Üzerine Görüşler**, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, Sivas, Şubat 2010.
- Yazıcı, Nesimi: “Ceride-i İlmiye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 7. İstanbul, 1993.
- Yazoğlu, Selma: “Ord. Prof. Ebul’ulâ Mardin: O Unutulamıyacak İdeal Bir İnsandır”, **Yirminci Asır**, Sayı 232, 1957.
- Yörük, Ali Adem: “Âlim Bir Hukukçu Olarak Ebül’ulâ Mardin”, **Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebül’ûla Mardin**, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011.
- Yüce, Nuri: “Zemahşeri (Hayatı ve Eserleri)”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt XXVI, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1993.
- Yücel, Hasan Âli: “Önsöz”, **Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- Zimmerman, Carle C., “Sosyal Sınıflar Sosyolojisi: Aydınların Ortaya Çıkışı”: **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı: 4, 1963.
- Ziya Gökalp: **Türkçülüğün Esasları**, Yay. Haz.: Yalçın Toker, 6. bs., Ankara, Toker Yayınları, 2008.
- Ziya Gökalp: **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Yay. Haz. Osman Karatay, 2. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2010.

- “Ahmed Salâhaddin Hakkında İki Mektup: Sayın Hocamız Ebül’ulâ Mardin’in Mektubu”, **Hukuk Dünyası**, Sayı: 4-5, Ocak-Şubat 1945.
- **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 5. bs., y.y., Divan Yayıncılık, 2006.
- **Cerîde-i İlmîyye Fetvaları**, (Yay. Haz: İsmail Cebeci), İstanbul, Klasik Yayınları, Kasım 2009.
- “Darülfünun’dan Hangi Müderrisler Çıkarılıyor”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1933, s. 1, 4.
- **Darüşşafaka Tarihi 1863-1998**, y.y, Ser Ofset, t.y.
- **İlmîyye Sâlnâmesi: Meşihat-i Celîle-i İslâmiyye’nin Cerîde-i Resmîyesine Mülhaktır**, Yay. Haz.: Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, İstanbul, İşaret Yayınları, Nisan 1998.
- **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Yirmi Sekizinci İnikad, 1 Şubat 1325, TBMM Kütüphanesi.
- **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Yirmi Altıncı İnikad, 28 Kânûn-ı sâni 1331, TBMM Kütüphanesi.
- **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, On dokuzuncu İnikad, 17 Kânûn-ı evvel 1332, TBMM Kütüphanesi.
- **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Otuz Altıncı İnikad, 19 Kânûn-ı sâni 1334, TBMM Kütüphanesi.
- “Müzakere”, **Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- “Ord. Prof. Ebul’ulâ Mardin Toprağa Verildi”, **Vatan**, 16 Ocak 1957, s.1, 5.
- “Otuz Dört Yıllık Hukuk Profesörü”, **Cumhuriyet**, 17 Mart 1944, s. 1
- “Rektör Neşet Ömer B.in İstifası Teeyyüt Etti”, **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1934, s. 6.

- “Rıfat Börekçi”, **Ana Britannica**, Cilt:4, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1992.
- **T.C. Resmî Gazete**, 31 Ekim 1949, Sayı: 7341
- “TİP Kurucuları Aybar’ın Evini Karakola Sordular”, **Cumhuriyet**, 09 Mart 1986, s. 6.
- “Yeni Eserler: Huzur Dersleri”, **Sebilürreşad**, Cilt: IX, Sayı: 224, İstanbul, 1956.
- “Yeni Üniversitenin Kadrosu”, **Cumhuriyet**, 01 Ağustos 1933, s. 5.